

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM
BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ

(ULUSAL HAKEMLİ DERGİ)

sayı / number: 10

mart / march 2022

ISSN: 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sayı / Number 10 Bahar / Spring 2022

Yayımlayan / Published

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Rafet Metin

Yayın Yönetmenleri / Editors

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı

Yabancı Dil Editörleri / Editors of Foreign Language

Arş. Gör. Hüseyin İlhan
Arş. Gör. Fatih Köksal
Arş. Gör. Kurban Durmuşoğlu

Yazı İşleri / Editorial Secretary

Dr. Öğrt. Üyesi Osman Oruç

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Fatih Eşki
Arş. Gör. Ömür Erbay
Arş. Gör. Erdem Saka

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Rafet METİN (Başkan)
Prof. Dr. Necmettin TOZLU
Prof. Dr. Abdülkadir YILMAZ
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR
Doç. Dr. Fatih YALÇIN
Dr. Öğrt. Üyesi Serdar GÖKTAŞ
Dr. Öğrt. Üyesi Gazi ÖZDEMİR
Dr. Öğrt. Üyesi Esat AKTAŞ
Dr. Öğrt. Üyesi İlhan KARACA

Yabancı Dil Danışmanları

Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Ahmet Beşe
Prof. Dr. Sait Uylaş
Prof. Dr. Nimet Yıldırım
Doç. Dr. Nurullah Yılmaz
Dr. Öğrt. Üyesi Asuman Gökhan
Dr. Öğrt. Üyesi Yasemin Yaylalı

(BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ DERGİSİ'NİN ARALIK 2019 TARİHLİ 5. SAYISI, 1-3 KASIM 2019'DA ULUSLARARASI MARMARA FEN VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ'NDE (İMASCON) SUNULAN BAZI BİLDİRİLER KAPSAMINDA ÖZEL SAYI OLARAK YAYINLANMIŞTIR.)

Yazışma Adresi / Correspondence

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı- 69000 BAYBURT

Telephone: 0 458 333 20 34

e-mail: baytobilder@gmail.com

Baskı / Press

Rana Ajans / Erzurum

ISSN 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ ULUSAL HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

HER YIL MART ve EYLÜL AYLARINDA YAYIMLANMAKTADIR.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR

Prof. Dr. Ahmet TURAN

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ

Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĐLU

Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK

Prof. Dr. Hüseyin IZGAR

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Prof. Dr. Halil İbrahim ŐİMŐEK

Prof. Dr. Besim ÖZCAN

Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Selçuk Sakıp GÜNAY (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Yusuf GENÇ (Sakarya Üniversitesi / Sakarya)
Doç. Dr. Yeliz OKAY (Yalova Üniversitesi / Yalova)
Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU (Bitlis Eren Üniversitesi / Bitlis)
Dr. Öğrt. Üyesi Ruken KARADUMAN (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Serdar GÖKTAŞ (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Cem ÖZKURT (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Ferdi GÜZEL (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi / Bitlis)
Dr. Öğrt. Üyesi Turgay KABAK (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Öğr. Gör. Sertan ALİBEKİROĞLU (Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep)

İÇİNDEKİLER

Hakan ÖZKAYA

SELÇUKLU FETRET DEVRİNDE TÜRKMEN EMİRLERİ'NİN ROLLERİ
VE MÜSTEBİD FAALİYETLERİ

*The Roles and Despotic Activities of the Turkmen Emirs
in the Seljuk Interregnum Period.....(7-38)*

Sümeyye Beyza ABAY ALYÜZ

AHİLİK VE BACIYAN-I RUM LE SOSYAL HİZMETİN TEMEL FONKSİYONLARI AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison With Ahilik and Bacıyan-ı Rum in Terms of The Basic Functions of Social Work.....(39-51)

Nermin İBİŞ

BAYBURT İLİ (YERLİCE KÖYÜ) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

*Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Bayburt Province
(Yerlice Village) (52-66)*

Kitap Tanıtımları

Necati ÖZCAN

Tuğba AKKOYUN KOÇ, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söylem
Çözümlemesi ve Kültürel Kimlik Ögeleri. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları,
2021, ISBN: 978-605-9945-28-8, 312 Sayfa.....(67-69)

Berk GÖKMEN

Mustafa Akkuş, Moğollarda Din ve Siyaset; İlhanlı Hanlarının Dini Kişiliği ve
Uygulamaları, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2020, 320 s.....(70-73)

Kıvanç Demirci

Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu Kitap
İncelemesi(74-79)

Yazım ve Yayın İlkeleri (80-83)

SELÇUKLU FETRET DEVRİNDE TÜRKMEN EMİRLERİ'NİN ROLLERİ VE MÜSTEBİD FAALİYETLERİ

*The Roles and Despotic Activities of the Turkmen Emirs in the
Seljuk Interregnum Period*

Hakan ÖZKAYA*

Makale Geliş Tarihi: 09.12.2021

Makale Kabul Tarihi:14.03.2022

Özet

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 117 yıllık uzun sayılmayacak hâkimiyet dönemine rağmen Türk tarihi içinde birçok bakımdan oldukça derin izler bırakmış önemli bir siyasi teşekküldür. Türklerin Orta Asya'nın bozkır kemerinden İran vahasına doğru akması ve sonrasında Anadolu'ya geçişini organize etmeleri yaptıkları en önemli faaliyetlerden biridir. Kurdukları medreseler vasıtasıyla İran kültürü üzerinden alınan İslâm inancının kitabi yönüyle temas kurulmasını sağlamaları öne çıkan bir diğer önemli etkinlik alanıdır. Öte yandan yerleşik bir kültüre sahip İran coğrafyasında ekosistemin, ordu yapısının ve yönetim hiyerarşisinin bu yeni düzene uyarlamaya çalışmaları başka bir tarihsel bir olgu olarak göze çarpmaktadır.

Ama tüm bu değişimler devlet için oldukça sancılı ve zor bir geçiş sürecine neden oldu. Özellikle iktâ ve gûlam sistemiyle birlikte yeni bir kimlik inşa sürecine giren ordu yapısı bu dönemin en kırılgan dinamiğine sahipti. Zira demografik yapısı çoğunlukla göçebe Oğuzlara dayanan Selçuklu Devleti'nde ordu kuvvetleri büyük oranda Türkmen emîrlерinin önderlik ettiği askeri vesayetin kontrolü altındaydı. Dolayısıyla merkezi bir ordunun kurulması bu vesayete karşı dengeleyici hatta üstünlük kuracak bir güç tabanı meydana getirdi. Melikşah döneminde bu değişim çabaları yavaş ama hükümdarın otoritesini sarsacak bir gelişmeye zemin oluşturmayacak şekilde yaşandı. Fakat Melikşah'ın ölümüyle birlikte ortaya çıkan taht kavgaları bu dönüşümü sarsıcı bir şekilde sekteye uğrattı. Türkmen Emîrleri, kaybettikleri prestijlerini yeniden kazanmak adına bu mücadelelerin içinde yer aldılar ve Selçuklu fetret devrinin seyrini belirleyen ana aktörler olarak ön plana çıktılar.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Değişim, Ordu, Türkmen Emîrleri.

Abstract

The Great Seljuk Empire is an important political entity that has left deep traces in Turkish history in many respects, despite its 117 years of domination. One of the most important activities of the Turks is the flow of Central Asia from the steppe belt to the Iranian oasis and then organizing their transition to Anatolia. Another important area of activity is the establishment of contact with the book side of the Islamic faith, which was taken over the Iranian culture through the madrasahs they established. On the other hand, the efforts of the ecosystem, army structure and administrative hierarchy to adapt to this new order in Iran, which has a settled culture, stands out as another historical phenomenon.

But all these changes caused a very painful and difficult transition period for the state. In particular, the army structure, which entered the process of building a new identity with the ıkta and ghulam system, had the most fragile dynamics of this period. Because in the Seljuk State, whose demographic structure was mostly based on nomadic Oghuzs, the army forces were largely under the control of the military tutelage led by the Turkmen emirs. Therefore, the establishment of a centralized army created a power base that would balance and even prevail against this tutelage. During the reign of the Malik Shah, these efforts for change took place slowly but in a way that did not create a basis for a development that would undermine the authority of the ruler. However, the throne struggles that emerged with the death of Malik Shah disrupted this transformation in a shocking way. Turkmen emirs took part in these struggles in order to regain their lost prestige and came to the fore as the main actors that determined the course of the Seljuk interregnum.

Key Words: Seljuk State, Change, Army, Turkmen Emirs

Giriş

Selçuk Bey'in 960 yılında Cend şehrine yaptığı göç hareketi sadece yeni bir devletin inşa sürecini başlatmadı; aynı zamanda Türk tarihini birçok bakımdan etkileyecek yeni gelişmelere zemin hazırladı. Bu dönemde Hazarlar yıkılmış, Oğuz Yabgu Devleti zayıflamaya başlamıştı. Karahanlılar dışında bir Türk devleti bulunmuyordu. Dolayısıyla kalabalık Türkmen boyları teşkilatsız bir şekilde Orta Asya bozkırlarında dolaşıyorlardı. Selçuk Bey'in yeni bir güç merkezi olarak öne çıkması bu Türkmen boylarının Cend şehrine doğru akmasını beraberinde getirdi. 1040 Dandanakan zaferi ile birlikte Selçuklu ileri gelenlerinin ve Türkmen emirlerinin diğer göçebe topluluklar arasında şöhretlerini artırmaları, yeni katılımların artmasına neden oldu. Yeni geniş otlaklar bulma isteği, buldukları bölgede devam eden siyasi kargaşa ortamından uzaklaşma ihtiyacı, beyler arasındaki çıkar çatışmaları, fakir zümrelerin özellikle yağma geleneğiyle birlikte zenginleşme arzuları, yerleşik dünyanın nimetlerinden istifade etme isteği gibi etmenler, göçebe Türkmenlerin gruplar halinde Selçuklu topraklarına akmasını sağlamaktaydı. Türkmenlerin belli aralıklarla devam eden bu göçleri, Selçuklu idari yönetimi üzerinde göçebe telakisinin giderek ağırlaşmasına neden olurken aynı zamanda devletin demografik ve askeri çeşitliliğini de zenginleştirmekteydi.

Tuğrul ve Çağrı Beylerin bu kalabalık Türkmen kabilelerini iyi bir şekilde organize etmeleri gerekiyordu. Ancak aşmaları gereken çok ciddi problemler söz konusuydu. Öncelikle kalabalık Türkmen nüfusu için çadırlarını kurabilecekleri ve hayvanlarını otlatabilecekleri güvenli ve sulak bir alan bulma ihtiyaçları vardı. Fakat buldukları merkez bu soruna bir çözüm üretmiyordu. Bundan dolayı daha geniş ve bereketli topraklar bulmak adına harekete

geçmek zorunda kaldılar. Böylece Orta Asya'nın kurak vahalarından İran'ın geniş ovalarına doğru bir seyir izlediler. Bunun için öncelikle rakip Gazneli hanedanlığının askeri üstünlüğüne son vermeleri gerekti. Fakat Selçuklu ailesi için aşılması gereken asıl kriz, göçebe Türkmen kitlelerinin yerleşik İran kültürü ile uyumlu bir işbirliği içerisinde hareket etmelerini mümkün kılmaktı. Zira bu kadar kalabalıklaşan bir topluluğu göçebe teamüllere göre sevk ve idare etmek zor olduğu gibi bunun sürekliliğini sağlamakta imkânsızdı. Devletin başına geçen Tuğrul Bey Türk tarihinin bu çarpıcı geçiş süreçlerinden birini çok iyi bir şekilde idare etti. Ganimet odaklı hareket eden Türkmen Emîrlere ele geçirdikleri toprakları İktâ olarak verip onlara ekonomik ve siyasi bir alan yarattı. Bu sayede kabileler federasyonunu dağıtarak merkez siyaset üzerinde oluşturabilecekleri muhtemel bir baskıyı hafifletmiş oldu. Diğer yandan İran bürokrasisi ve aristokrasisi ile dengeli bir ilişki kurarak işbirliği yapmalarını sağladı.

Öte yandan bozkırlardan yerleşik dünyanın şehirlerine yönelen hâkimiyet sahaları onları bu yeni dünya düzenine göre bir idare sistemi kurmaya zorluyordu. Bu dönemde bilhassa Tuğrul Bey'in devleti temsil eden merkezdeki kişi olması, Selçukluların geldikleri bu yeni coğrafyada kabul görülmeleri adına çok önemli bir avantaj sağlamıştı. Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve diğerlerine nazaran oluşturmaya başladıkları bu yeni düzende yerleşik dünyayla ilişkilerin ve kurumsallaşmış devlet yapısının öneminin daha fazla farkındaydı. Ancak bu geçiş sürecini keskin bir dönüşümle gerçekleştirmek gibi politik bir önceliği söz konusu değildi. Tuğrul Bey, içinde buldukları vaziyetin gereğini iyi bir şekilde idrak etmiş ve dâhil olmaya başladıkları yerleşik dünya ile içinden geldikleri göçebe kültür arasında bir denge kurma siyasetini uygulamaya çalışmıştı. Nitekim bir yandan ele geçirilen Nişabur şehrinin göçebelik hükümlerine göre yağma edilmesine rıza göstermezken¹ diğer yandan da Türkmenler arasındaki birlik ve beraberliğin önemine vurgu yaparak bozkır geleneğinin yekvücut olma kaidelerini ön planda tutmaya çalışmıştı.²

Selçuklu ailesinin Cend şehrine göçünden itibaren göçebe ahali ve kültürüyle iç içe bir siyasi ve sosyal etkileşimi olmuş ve faaliyetleri bu minval üzere şekillenmişti. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir husus var ki, o da Selçuk Bey'in ve babası Dukak'ın Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı görevlerini icra ettikleri ve aslında yerleşik hayatın bir parçası oldukları ve siyasi arenada da kurumsal bir devlet yapılanmasının içinden geldikleri gerçeğidir.³ Dolayısıyla Selçuklu ailesinin bürokratik bir devlet nizamının gerekliklerine vakıf olmakla birlikte esas güç noktalarını teşkil eden göçebe Türkmenlerin dünya görüşlerini ve kültürlerini de hesaba katmaları gerekiyordu. Bu yüzden izlenecek siyaset, birbirini tanıyan ama aslında birbirinden oldukça farklı olan bu iki grup arasında sosyo-ekonomi, inanç ve siyasi

¹ Bunderî, *Zübtü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara, 194, s. 63; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Tercüme Heyeti, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1987, C. IX, s. 350.

² Tesanüd öylesine önemliydi ki Dandanakan savaşından hemen sonra yapılan kengeşte, Tuğrul Beg bu tesanüdü önemini temsili olarak şöyle izah ediyordu. "... Kardeşine bir ok verdi ve dedi: 'kır!' O, onun arzu ettiği gibi, oku parçaladı. Tuğrul Beg iki oku bir araya getirdi, aynı şeyi yaptı. (Bunun üzerine) üç tane verdi, güçlükle kırdı. Oklar dört olunca kırmak imkansız oldu. Tuğrul Beg dedi ki: "Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Aynı ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes bizi kırmağa, yenmeye kaseder; fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa, dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdarlık elden gider". Râvendî, *Râhatü'üs-Sudür ve Âyetü's-Sürûr*, Çev: Ahmet Ateş, Ankara, 1957, s. 101. Şifahilikte soyut meselelerin (birlik, dayanışma, galibiyet) izahı temsilli yolla daha kolay yapılabilmektedir. Bkz. Sait Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 53-54.

³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, Çev: Erdoğan Mercil, İstanbul, 2011, s. 20-22.

mecralarda dengeli bir ilişki bütünlüğü sağlamaktı. Bunun için en uygun formül ise hükümdarın siyasi otoritesinin tartışmasız güç kaynağı şeklinde inşa edilerek taraflar üstü bir konuma getirilmesiydi.

Selçuklular gerek geldikleri coğrafya olan İran gerekse benimsedikleri din olan İslâm ile birlikte tamda ihtiyaç duydukları bu hâkimiyet hiyerarşisini sağlama imkânına eriştiler. Zira İran kadim bir mutlak monarşi yönetim geleneğine sahipti ve İslâm ise siyasi otoriteyi Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak sunan bir anlayışla bezenmişti. Böylece “Yabgu” yerine siyasi otorite ile birlikte dini bir teması da sağlayan “Sultan” unvanı kullanılmaya başlanırken aynı zamanda sultan, “zill’ullahi fi’l-arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) statüsüne de yükseltilerek zirvedeki tartışmasız hâkimiyeti sağlanmış oluyordu.⁴ Dönemin önde gelen düşünürlerinden Muhammed er-Râvendî, Selçuklu hükümdarlarını “Allah’ın yeryüzündeki vekilleri” olarak kabul etmekteydi.⁵ Yine bu tarz bir sultan hâkimiyetini meşrulaştıran hatta teşvik eden Nizâmülmülk ise Siyaset-nâme’sinde iddiasını şu gerekçeyle temellendirmekteydi: “Allah her asırda ve çağda “halk” arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve mehde değer hünelerle süsler insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletinin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesad, karışıklık ve fitne kapısını ona kapatır; onun heybet ve haşmetini Allah’ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir”.⁶

Selçuklular devletin yeni kurulmasının getirdiği dinamizm, sınırların genişlemesiyle artan ganimetler, İslâm dünyasındaki siyasi liderlikleri ve bölgede rakip olacak güçlü bir devletin bulunmayışı gibi nedenlerden ötürü Tuğrul Bey ve Alpaslan dönemlerinde hükmetme teamüllerini sınırlandıracak ya da sorgulayacak bir gücün mukavemetiyle uğraşmak zorunda kalmamışlardı. Alpaslan ve Melikşah dönemlerinde devletin hanedanın ortak malı olmasından kaynaklı olarak bazı taht kavgaları yaşanmışsa da bu süreç iktidar hiyerarşisini zaafa uğratacak ölçüde büyük ve derin bir siyasi kaosa neden olmamıştı. Bağdat’taki Abbasi halifesi ise dini liderliği kabul edilmekle birlikte politik manevralar yapacak siyasi bir güç alanından mahrum bırakılmıştı.⁷ Fakat Alpaslan döneminde vezaret makamına getirilen Nizamülmülk, özellikle Melikşah döneminde gerçekleştirdiği çeşitli askeri, iktisadi ve kültürel reformlarla birlikte devletin kurumsallaşmasına yönelik muazzam bir katkı yaparken aynı zamanda bu katkılarına paralel olarak devlet içinde adeta yarı bağımsız bir güç pozisyonuna erişmişti. Otuz yıl boyunca vezirlik makamını elinde tutmanın getirdiği güç ile kendisi dışında oğulları, torunları, damatları ve azatlı kölelerini de önemli mevkilere getirerek, aile ilişkileri ağı içerisinde ciddi bir güç hegemonyası meydana getirmişti.⁸ Hatta Melikşah kendisini makamından almakla tehdit ettiğinde “Devlette benimde ortak olduğumu bilmiyor musun”⁹

⁴ G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devleti’nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Çev: İlyas Kemalov, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2007, s. 71-73.

⁵ Râvendî, *Râhatü’üs-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, s. 111.

⁶ Nizâmü’l-mülk, *Siyâset-nâme*, Haz: Mehmet Altay Köymen, TTK, Ankara, 2018, s. 8.

⁷ Omid Safi, “Religion and Politics in Saljuq Iran Neogoiating İdeogly and Religious Inquiry”, *Oxford Press*, Pakistan, 2007, s. 35.

⁸ Bündâri, *Zübtedü’n-nusra ve nuhbetü’l-usra*, s. 63; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân fi târihi’l-a’yân’da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s.79; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, X, s. 177.

⁹ Reşidüddin Fazlulah-ı Hemedânî, *Câmiu’t-tevârih*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi’l-mülûk ve’l-ümem*’de Selçuklular, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014, s. 79; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, X, s. 178.

diyerek devlet içindeki gücünü ispat etmiş oluyordu. Nizamülmülk'ün ardından ise bu sefer özellikle oğulları ellerindeki askeri ve iktisadi gücün etkisiyle, ortaya çıkan taht kavgalarını körükleyecek ve yaşanacak çatışmaların önemli aktörlerinden olacaklardı. Buna rağmen Selçuklu hükümdarları devletin zirve noktasını temsil eden Melikşah döneminin sonuna kadar kendilerine bağlı çeşitli güç gruplarından, iktidarlarının meşrutiyetini sarsacak şekilde herhangi bir kuvvette maruz kalmamışlardı.

Ancak Melikşah'ın ölümü ile birlikte birkaç tarafın aynı anda tahta aday olması, daha önce hükümdarın mutlak otoritesi altında sindirilmiş bütün güç odaklarının yeniden sahaya dâhil olarak merkez otorite üzerinde etkinlik kurmalarına neden oldu. Esasında Tuğrul Bey dönemiyle birlikte başlayan kurumsallaşma faaliyetleri ve özellikle Nizamülmülk'ün siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel alanlardaki icraatları neticesinde getirilen yenilikler, Orta çağ İslâm dünyasında uzun süre etkinliğini devam ettirmişti. Ancak bu kurumsallaşma adımları devletin esas askeri ve demografik gücünü oluşturan göçebe Oğuz Türkmenleri ile Selçuklu yönetim kademesi arasındaki ayrılıkları tetikleyen ilk ciddi gelişmeydi. Nitekim bu kurumsallaşma Selçuklu Devleti'nin çok erken bir dönemde fetret devrine girmesinin önüne geçememişti.¹⁰ Bu durum ise daha çok devletin idari ve askeri mekanizmalarında ortaya çıkan ve arka planında Türklerin kadim yönetim geleneğinden gelen bazı sorunlardan kaynaklanıyordu. Türklerde devletin, hanedanın ortak malı olması anlayışı ve Türkmen beylerinin tümüyle devletin askeri teşkilatına bağlı olmaktan ziyade daha çok yarı bağımsız şeklindeki konumları, ortaya çıkan sorunların temel unsurlarını ihtiva ediyordu. Hükmetme yetisinin Tanrı tarafından verildiğine dair var olan hükümdarın yönetme meşrutiyetinin kan bağı ile çocuklarına geçmesi, hepsinin taht üzerinde hak iddiasında bulunmasına neden oldu. Bu yüzden özellikle Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu hanedan ailesi içindeki saltanatta eşit derecede hak sahibi olanlar arasında uzun bir süre devam edecek olan saltanat mücadeleleri meydana gelecekti. Bu mücadelelerin yarattığı kaotik ortamdan faydalanmak isteyen ve sahip oldukları askeri ve iktisadi güce bağlı olarak devlet içinde özerk bir güç haline gelen feodal emîrlerin varlığı ise bu çekişmelerin seyrini önemli ölçüde etkileyeceği gibi Selçuk oğullarının iktidar meşrutiyetini de bağımlı bir düzeye indirmiş olacaktı.

Feodal yapılanmanın ilk oluşumları Tuğrul Bey döneminde ortaya çıkmıştı¹¹ Bu yapılanmalara daha fazla toprak kazanımı gayesiyle müsamaha gösterilmesi hatta teşvik edilmesi, merkezi idarenin güçlü olması ve özellikle iktisadi noktada ordu-merkez arasında gerilime sebep olacak bir çatışma alanının mevcudiyetinin söz konusu olmamasıyla örtbas edilmişti. Buna rağmen Türkmen emîrlerinin devletin yönetim kademesi üzerinde nüfus ve askeri güce bağlı olarak bir etkinlik kazanmamaları için bir takım tedbirlere başvuruldu. İlk önce güçlü emirler ve beraberlerindeki Türkmen kitleleri Azerbaycan ve Anadolu gibi merkezden uzak bölgelere gaza ve fetih politikaları doğrultusunda yönlendirilmiş ve buralarda iskân edilmişlerdi.¹² Hatta kendi fethettikleri bölgelerin yönetimi bu emîrlere iktâ edilerek geri dönme ihtimalleri ortadan kaldırılıp kalıcı bir yerleşmeye tabi tutulmuşlardı. Devlette birçok bakımdan büyük avantajlar sağlayan bu politika aynı zamanda göçebe beyliğinden merkezi ordunun hükümdarlığına geçiş yapmak isteyen Selçuklu sultanlarının yeni düzen

¹⁰ Mustafa Demir, *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya Kitapevi, Sakarya, 2004, s. 101.

¹¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1976, s. 59-60.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, 119-127.

inşasına önemli bir katkı sağlıyordu. Bir diğer tedbir ise devletin direkt merkeze bağlı ve tamamen ona sadık askeri bir kuvvet meydana getirme çabasıydı. Bu gelişme öngörülebileceği gibi merkez siyasetin, değişen dengelere göre tavır alan Türkmen emîrlerinden ziyade yerleşik dünyanın teamüllerine uygun güçlü bir merkezi orduya sahip olma ihtiyacından doğmuştu. Muhtemelen kurumsal bir devlet geleneğine sahip İran'lı vezirlerinde büyük etkisiyle oluşmaya başlayan gûlam sistemi yavaş yavaş etkinleşirken merkezdeki Türkmen emîrlerde gelenekten kaynaklanan taht üzerindeki nüfuzlarından zaman geçtikçe uzaklaşıyorlardı. Tuğrul Bey ile başlayan bu süreç Melikşah ile güçlenerek devam etmişti. Hatta selefleri döneminde İran coğrafyasına yoğun bir şekilde akan Oğuz göçmenlerin yerleşik halk üzerinde yarattığı rahatsız edici baskı dahi bu dönemde hissedilir bir iyileşme göstermişti.¹³ Fakat Melikşah'ın ölümü, merkezi otoriteye dayalı İran kurumlarının geleneksel Türk ananeleri karşısında çok çarpıcı bir sarsıntı yaşmasına neden oldu. Bu durum aynı zamanda hassas dengedeki tarafların politik olarak bir tavır değişikliğine gitmesine ve eski kudretlerini yeniden elde etmelerine olanak tanıyacak bir çabanın içine dâhil olmalarına sebep oldu.

Melikşah'ın vefatının ardından arkasında sırasıyla Berkyaruk,¹⁴ Muhammed Tapar, Sencer ve en küçük oğlu Mahmud¹⁵ olmak üzere tahtın meşru ve öncelikli varisleri olmak üzere dört oğlu bulunuyordu. Öte yandan Suriye topraklarında ve kısmi olarak Filistin ve el-Cezire bölgesinde Selçuklu başkentine bağlı olarak hüküm süren ve oldukça güçlü bir pozisyona sahip olan Melikşah'ın kardeşi Tutuş¹⁶ ve Horasan hâkimi Arslan Argun'da¹⁷ muhtemel taht adayları olarak mevcut konumlarını koruyorlardı. Diğer taraftan Melikşah'ın eşi olan ve bu sayede devlet bürokrasisi üzerinde etkin bir güce sahip olduğunu anladığımız Terken Hatun da, tahtın varislerinden Mahmud'un annesi vasfı ile mücadeleler içerisindeki yerini alan bir başka taraftı.¹⁸ En güçlü aday olarak Berkyaruk ön plana çıkmasına rağmen Terken Hatun'un elindeki imkânların verdiği güç ve siyasi ilişkileri neticesinde oğlu Mahmud'un hükümdarlığı için başlattığı mücadele, olayların fitilini ateşlemiş ve sınırları Çin hududundan Yemen ve Akdeniz'e kadar uzanan Selçuklu Devleti'ni on iki yıl devam edecek bir buhrana sürüklemişti. Bu kargaşa döneminde bazı emîrler devletin kaderi üzerinde belirleyici roller oynamaya başlamış ve adayları harekette geçmeleri için teşvik etmişlerdi. Öyle ki bu emîrlerin desteğiyle taht iddialı savaşılar kazanmış veya kaybetmişlerdi.

Nizamülmülk'ün ölümünden yaklaşık otuz beş gün sonra Melikşah'da vefat etmiş ve devletin idaresi yeni vezir Tâcülmülk Ebü'l Ganâim ve *Hâtûn el-celâli* lakabıyla bilinen Melikşah'ın eşi Terken Hatun'un ellerine kalmıştı. Terken Hatun beş oğlundan biri olan Melikü'l-mülük Ebu Şüca Ahmed'in veliht ilan edilmesinden (480/1087) bir yıl sonra vefat etmesi üzerine bu sefer dört buçuk yaşındaki oğlu Ebû'l-Kasım Mahmud'u hükümdar yapmak

¹³ Osman Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, İsam, İstanbul, 2013, s. 192.

¹⁴ Azimî, *Azimî Tarihi*, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988, s. 28.

¹⁵ Bündâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 63; Reşidüddin Fazlulah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 138-139.

¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 65; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, haz. Ali Öngül, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 107.

¹⁷ Reşidüddin Fazlulah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 146-147; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 403-404; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 108-110; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186-188.

¹⁸ Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, Çev. Mehmet Çalışkan, İstanbul, 2020, s. 81.

için harekette geçmişti.¹⁹ İlk iş olarak Melikşah'ın vefat haberini gizli tutmuş hemen sonrasında da halifeye oğlunun saltanatta geçmesi için başvurmuş ve el-Gazzâlî dâhil dönemin önde gelen bazı âlimlerinin itirazlarına²⁰ rağmen bu isteği bazı şartlar dâhilinde halife tarafından kabul edilmişti.²¹ Bu teşebbüs siyasetten izole edilmiş Abbasi halifelerinin taht mücadeleleri esnasında onay mercii olarak yeniden politikada aktif bir rol oynamalarının önünü açmış olacaktı. Öte yandan kabul edilen şartlara göre ordu kumandanlığı, ülke ve halkın idaresi vezir Ebü'l Ganâim'in uhdesinde olmak üzere Melikşah döneminde ordu kumandanı olan ve Karahanlı devletlerini Selçuklu idaresi altına aldıktan sonra Semerkand'a vali tayin edilen Emîr Üner'e verilecekti.²² Dolayısıyla Büyük Selçuklu İmparatorluğu, hanedanın bir üyesinden ziyade dolaylı yoldan bir Türkmen emîrinin yönetimi altına girmiş olacaktı. Bu vaziyet muhtemelen Berkyaruk dâhil hanedanının diğer mensuplarının da taht için harekette geçmesini ciddi manada tetiklemişti. Aynı zamanda Türkmen emîrlere de taht mücadeleleri esnasında boy göstermeleri için yol açıcı bir örnek teşkil etmiş oluyordu.

Terken Hatun oğlu Mahmud'un hükümdarlığı için gerekli şartları temin ettikten sonra tehdit olarak gördüğü Berkyaruk'un tasfiyesi için daha önce kaynaklarda ismi hiç zikredilmemiş olmasına rağmen Emir Üner'in damadı olduğu için Melikşah'ın mührünü verecek kadar değer biçtiği Emîr Kürboğa²³ ve Kamac adındaki iki kişiyi Bağdat'tan İsfahan'a göndermişti. Ancak Melikşah'ın ölüm haberini alan ve yeni vezire karşı olmalarından dolayı Berkyaruk'u destekleyen Nizamülmülk'ün köleleri, başlattıkları isyan neticesinde şehrin kontrolünü ele geçirdiler ve adına hutbe okutarak Berkyaruk'u sultan ilan ettiler.²⁴ Bu yeni gelişme Berkyaruk'a sultanlık iddiasını sürdürmesi için ciddi bir destek sağladığı gibi Nizâmilerin de taht mücadeleleri aracılığıyla yeniden siyasetin güçlü taraflarından biri haline gelmelerini sağlamıştı. Böylece Mahmud Bağdat'ta Berkyaruk ise İsfahan'da sultan ilan edilmiş ve devlet içinde iki farklı güç merkezi ortaya çıkmıştı. Bu iki tarafında memnun olmadığı ve aşmaya çalıştığı bir sorundu. Bu bakımdan ilk harekette geçen kişi, oğlu Mahmud üzerinden inşa ettiği iktidar düzeni tehlikeye giren ve paniğe kapılan Terken Hatun olacaktı.

Terken Hatun'un Bağdat'tan başşehir İsfahan'a hareket etmesiyle birlikte Berkyaruk ve yandaşları güvenli alan olarak gördükleri Sâve tarafına çekildiler. Zira burada askeri sınıfa mensup olduğu anlaşılan ve Râvendî'nin kaydına göre daha önce Berkyaruk'a atabeglik yapan Sâve ve Abe (Ave) bölgesinin Emîr-i İsfefsâlârı (sipehsâlâr) Gümüştekin Cândâr bulunmaktaydı.²⁵ Burada ayrıca Nizamülmülk'ün adamlarından Emir Erkuş ve vezir

¹⁹ Terken Hatun'un yaşça büyük olan Berkyaruk'a rağmen küçük yaştaki oğlunun başa geçmesi için ortaya koyduğu mücadelenin temel nedeninin kadınları siyasetten küçümseyen Nizamülmülk ile aralarındaki mevki mücadelesinden kaynaklandığına dair görüşlerde mevcuttur. Bkz. Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler II)*, Yay. Haz. Metin Hülagü v.d. TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 240.

²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 73.

²¹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 184.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 113-145; Ali Öngül, "Emîr Üner (ö. 492/1098)", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara, 1995, s. 414.

²³ İbrahim Kafesoğlu, "Kür-Boğa", *İA*, C. IV, s. 1084; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, 1997, Sayı: 36, s. 405.

²⁴ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 137; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 141; Bündâri, *Zübtü'd-n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 63; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 52, çev. Necati Lügâl, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, s. 52.

²⁵ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 137.

Tâcülmülk'e muhalif olan bir grup askerde Berkyaruk'un saflarında yer almak için onlara katıldılar.²⁶ Gümüştekin Cândâr ve beraberindeki emîrler Berkyaruk'u Rey şehrine götürdüler ve burada ele geçirdikleri Tabrek Kalesi'ne yerleştiler.²⁷ Anlaşılacağı gibi Berkyaruk'un iktidar gücü tamamen etrafındaki emîrlerin verdiği desteğe bağlıydı ve bu desteğin kaynağı Terken Hatun ve Tâcülmülk'e duyulan muhalefetten kaynaklanıyordu.²⁸ Ayrıca yönetimin merkezinde yer almak ve rakip olarak gördükleri Ebü'l-Ganâim ile Terken Hatun'a karşı mücadele etmek için Berkyaruk'un temsil rolüne ihtiyaçları vardı.

İki tarafın karşılıklı çıkarlar neticesinde oluşturdukları bu birlik, yeni katılımlarla beraber kısa sürede büyüyerek yirmi bine ulaşmıştı.²⁹ Bu arada kaçınılmaz olanı gerçekleşmiş ve Terken Hatun'un veziri Tâcülmülk'ün komutasında gönderdiği ordusu Burûcird yakınlarında Berkyaruk ile karşı karşıya gelmişti. Ancak kaynaklarda izahı yapılmayan bir durum neticesinde Terken Hatun'un ordusunda yer alan bazı kumandanlar kuvvetleriyle birlikte Berkyaruk'un tarafına geçtiler ve savaşın Berkyaruk lehine sonuçlanmasına büyük bir katkı sağlamış oldular.³⁰ Bu emîrler, Terken Hatun'un onlara dağıttığı 30 milyon dinar neticesinde savaş alanına gelmişlerdi.³¹ Dolayısıyla aldıkları dinarlara göre hareket eden bu kuvvetlerin Berkyaruk'un tarafına geçmeleri için onları neyin cezp ettiği sorusu ne yazık ki cevapsız kalıyor. Ancak daha sonra yaşanan bir gelişme bize bu sorunun cevabına dair bir ışık tutmaktadır. Zira Terken Hatun'un ordusunu yendikten sonra onun bulunduğu İsfahan'ı kuşatan Berkyaruk, kaleyi ele geçirmek üzereyken 500.000 dinar vermeyi taahhüt eden Terken Hatun'un sulh teklifini kabul etmişti.³² Ayrıca tek başına iktidar olma şansına sahipken antlaşma gereği Mahmud ve Terken Hatun'un İsfahan ve Fars hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Bu durum Berkyaruk'un etrafındaki emîrlerin para konusundaki baskılarına boyun eğdiği ve onların Terken Hatun'un tarafına geçmemeleri için bu teklifi kabule mecbur kaldığı şeklinde yorumlanabilir. Bir diğer dikkat çekici husus ise Terken Hatun'a bu teklifi yapma konusundaki önerinin Emîr Üner ve Bilge beg gibi Türkmen emîrlerinden gelmiş olmasıdır.³³ Acaba emîrler devlet hazinesinden daha fazla pay kapmak adına birbirleriyle ilişki içinde miydiler ve bu sayede tarafları antlaşma yapmaya mı zorlamışlardı? Ne yazık ki kaynaklar bu konuda da sessiz kalmaya devam ediyor.

Terken Hatun ise yeni gelişmeler karşısında yeniden güçlenmek için Melikşah'ın amcası Alp Sungur Bey Yakûti'nin oğlu ve aynı zamanda Berkyaruk'un dayısı olan Gence Meliki İsmail ile irtibatta geçerek Berkyaruk'u bertaraf etmesi durumunda kendisiyle evleneceğini ve saltanatta ortak edeceğini vaat etti.³⁴ Teklifi kabul eden İsmail,

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 185.

²⁷ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 141; Bûndâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 63; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 185-186.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 185.

²⁹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 140-141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 185; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 52.

³⁰ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara, 1999, C. I, s. 13 4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 185; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 52.

³¹ Bûndâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 84; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 52.

³² Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 141; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 142.

³³ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 142; Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selçukîyye*, s. 82.

³⁴ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 192.

Azerbaycan'da büyük bir ordu hazırlamaya başladı. Kuzeyde Gürcülerle yapılan mücadelelerde ön plana çıkan ve Melikşah tarafından 1075 yılında bölgeye emîr tayin edilen Serheng Savtekin'de emrindeki askerleriyle birlikte İsmail'in yanında yer aldı. Melikşah döneminde emrinde kırk bin asker bulunan ancak bu dönemde kaç bin askere komuta ettiği bilinmese de Serheng Savtekin'in önemli güç verdiği muhakkaktır.³⁵ Öte yandan Terken Hatun ise, Kürboğa ve yardımcı emîrlerle birlikte savaş silahları, para ve teçhizat yardımında bulunarak ordunun muzafferiyeti için gerekli desteği vermekten geri kalmamıştı. Hemedan-İsfahan ortasındaki bir mevki olan Kerec yakınlarında iki ordu karşı karşıya geldiğinde İsmail'in ordusunda yer alan Emîr Yelberd ve diğer bazı emîrler, İsmail'in Terken Hatun ile evlenmesine karşı olduklarını ifade ederek Berkyaruk'un tarafına iltica ettiler.³⁶ Bu muhalefet ve taraf değiştirme hadisesinin sebebi kaynaklarda ifade edilmemişse de büyük bir ihtimale emîrlerin menfaatleriyle ilişkili bir gelişmeydi. Zira yapılacak evliliğin kendileri açısından görünürde bir sakıncası bulunmuyordu. Ancak Terken Hatun'a destek olan emîrlerle yaşadıkları ya da yaşayacakları güç mücadelelerinden dolayı bu karara varmış olabilirler. Bununla birlikte onların desteği neticesinde savaş, Berkyaruk taraftarlarının zaferiyle neticelense de İsmail b. Yakutî, İsfahan'a kaçmayı başardı ve burada Terken Hatun tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı.³⁷ İsmail b. Yakutî'nin'in ordusunda olduğu gibi Emîr Üner'in başını çektiği Terken Hatun taraftarı ümeradan bir kısmı da bu evliliğe karşıydı. Muhtemelen İsmail b. Yakutî'nin'in kendilerinin Terken Hatun üzerinden ele geçirdikleri gücü sınırlayacak bir tehlike olarak görmüşlerdi. Zira Emîr Üner o sıralar ordunun başkomutanı ve devletin idaresini elinde tutan kişiydi. Bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda bu güç İsmail'in eline geçmiş olacaktı. İsmail b. Yakutî, emîrlerin muhalefeti karşısında direnç gösteremedi ve özellikle Emîr Üner'in tehdidi sebebiyle kız kardeşi ve Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun üzerinden Berkyaruk ile temas sağlayarak onun tarafına geçti.³⁸ Ancak bu geçişi sağladıktan çok kısa bir süre sonra Berkyaruk'un en önemli komutanları olan ve asıl gücü ellerinde bulduran Aksungur, Gümüştekin Cândâr ve Bozan tarafından öldürülerek bertaraf edildi. Dönemin kaynakları emîrlerin yaptıkları bir toplantı esnasında konuşturdıkları İsmail'in asıl niyetinin Berkyaruk'u öldürerek tahta geçmek olduğunu öğrendikleri için onu öldürdükleri iddia ederler.³⁹ Ancak emîrlerin İsmail'i katletmelerinin asıl sebebi muhtemelen ele geçirmiş oldukları güce karşı onu bir tehdit olarak görmelerinden kaynaklanmıştı. Zira Berkyaruk'un dayısı idi ve o sıralar on dört yaşında olan Berkyaruk'u emîrlerin tahakkümünden kurtararak kendi amaçları için kullanabilirdi. Ama güç mücadelesinden emîrler galip çıkmıştı. Bu durum sultan ilan edilen Berkyaruk'un kendi dayısını bile emîrlere karşı koruyamadığını ve görünürdeki konumuna rağmen asıl gücün emîrlerin ellerinde olduğunu göstermektedir.

Terken Hatun ise iktidar olma tutkusundan vazgeçmek niyetinde değildi ve bir yandan Emîr Üner'i hâkimiyet sahasını genişletmek için Fars'a gönderirken⁴⁰ diğer yandan da Melikşah'ın ölümünden sonra Suriye'de sultanlığını ilan eden Melikşah'ın kardeşi ve

³⁵ Yunis Nesibli, "Ortaçağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 725.

³⁶ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 143; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 192; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 105.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 192; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 105.

³⁸ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 143.

³⁹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 193.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 202.

hanedanın en tecrübeli üyesi Tâcüddevle Tutuş ile evlenme vaadiyle ilişki kurmaya başladı.⁴¹ Bu maksatla İsfahan'dan ayrılırken yolda rahatsızlanarak geri döndü ve kısa bir süre sonra da vefat etti.⁴² Ölmeden önce Emîr Üner ve Emîr Sermez'e oğlu Mahmud'un hâkimiyeti altındaki toprakları onun adına idare etmelerini vasiyet etti.⁴³ Tutuş ise tahta oturmak için gerekli faaliyetleri yapmak adına çoktan yola çıkmıştı. Melikşah döneminde Suriye taraflarında önemli zaferler kazanmış ve askerî açıdan rüşünü ispat etmişti. Bu bakımdan Melikşah'tan sonra tahta en layık kişinin kendisi olduğu inancını taşıyordu. Bu amaçla daha önce yaşanan bazı hadiselerden dolayı arası açılmış olan ve Berkıyaruk için mücadele eden Halep Emîri Aksungur ve Urfa Emîri Bozan ile birlikte Antakya Emîri Yağsıyan'dan kendisine katılmalarını istedi.⁴⁴ Emîrler ise oldukça güçlü bir ordusu bulunan ve kendisi de son derece başarılı bir komutan olan Tutuş'a karşı gelemeyeceklerini bildikleri için onun saflarına katılmayı kabul ederek buldukları bölgelerde hutbeyi onun adına okudular.

Tuş kendisine katılan emîrlerin de desteğiyle bulunduğu bölgeden İsfahan'a doğru uzanan coğrafyada egemenliğini tesis etmek adına bir dizi savaşa katıldı ve Diyarbakir, Meyyafârikîn, Rebiâ ve çevresini hâkimiyeti altına aldıktan sonra Azerbaycan üzerinden Tebriz'e kadar geldi.⁴⁵ Asıl hedefi Mahmud'un bulunduğu İsfahan'ı ele geçirmektir ancak önce Berkıyaruk'un hüküm sürdüğü Rey şehrini almayı tasarlıyordu. Berkıyaruk ise amcasını karşılamak için gerekli hazırlıkları yapmaya devam ederken bir yandan da daha önce kendi yanında yer alan Aksungur ve Bozan ile irtibatını sürdürmeye devam ediyordu. Rey yakınlarında iki ordu karşı karşıya geldiğinde beklenmedik bir hadise yaşandı ve Aksungur ile Bozan emirlerindeki askerlerle birlikte Berkıyaruk'un tarafına geçti. Bu gelişme taraflar arasındaki güç dengelerini ciddi manada değiştirdiği için risk almak istemeyen Tuş, savaşmadan ordusuyla birlikte güç kazanmak için Suriye'ye geri çekilmek zorunda kaldı.

Kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla Aksungur ve Bozan Melikşah'ın varislerinden birinin tahta geçmesinden yana oldukları ve yıldızlarının barışmadığı Tuş'tan hazmetmedikleri için Berkıyaruk'un tarafına geçmişlerdi.⁴⁶ Ahmed b. Mahmud'a göre ise bu iki emîr, Berkıyaruk'un emri ile Tuş'un faaliyetleri ile ilgili olarak kendisine malumat vermeleri için gönderilmişlerdi.⁴⁷ Ancak gerek aynı kaynak gerekse Bunderî'nin kaydına göre bu emîrlerin gönderdiği istihbarî bilgiler Berkıyaruk tarafından değerlendirilmemişti.⁴⁸ Selçuknâme, bu durumun sebebi olarak Berkıyaruk'un yaşının küçük olmasından dolayı yanındaki komutanların gelen bilgileri değerlendirmemesini gösterirken⁴⁹ Bunderî ise onun

⁴¹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142; Reşidüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 142; Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 52.

⁴² Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 29; Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti", s. 242.

⁴³ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142; Reşidüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 143; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 202.

⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 65; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 185; Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Beletten*, 1963, c. XXVII, Sayı, 107, 420.

⁴⁵ Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara, 2000, s. 180-181; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 63.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 192; Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 181.

⁴⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 184-185.

⁴⁸ Bunderî, *Zübtü'd-n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 185.

⁴⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 185.

mektupları zamanında okuyamamasından kaynaklandığını zikretmektedir.⁵⁰ Ancak bu iki emîrin sadece Berkyaruk'un iradesiyle Tutuş'un yanına gittiklerine dair bilgiyi şüpheyile karşılamak gerekir. Zira saltanatının meşrutiyetini sağlayan asıl gücü emîrlerinin askerî kuvvetinden alan ve yaşının getirdiği tecrübesizlikten dolayı güçlü bir siyasi otorite kurma konusunda yetersiz kalan Berkyaruk'un, kendi tasarrufuyla iddia edilen bu eylemi gerçekleştirmiş olduğunu düşünmek oldukça zor görünüyor. Bununla birlikte olayların gelişimine bağlı olarak verilen bilgilerde ciddi çelişkiler mevcut olsa da emîrlerin Tutuş'tan ziyade Berkyaruk'tan taraf olduklarını teyit ettiklerini kabul etmemiz gerekir.

Özelikle Tutuş'un Suriye-Filistin hattındaki hâkimiyetini genişletme çabalarına destek olmamalarından dolayı aralarında o dönemden beri ciddi bir hoşnutsuzluk söz konusuydu. Bu durum ise emîrlerin taraf değiştirmesi adına kabul görülebilir bir gerekçe sunuyor. Ancak dönemin koşulları göz önüne alındığında başka senaryolarda üretilebilir. Buna göre Aksungur ve Bozan askerî kuvvetlerinden ve yeteneklerinden çekindikleri Tutuş'a karşı tek başlarına karşı duramayacaklarını bildikleri için onun davetini kabul etmiş gibi görünüp yanında yer almışlardı. Ancak Berkyaruk'un bulunduğu yere gedikleri zaman hemen onun tarafına geçerek asıl maksatlarını göstermişlerdi. Bunun sebebi ise emri altında olacakları Tutuş'un yanında yer almaktansa yönetebilecekleri ve gücün asıl merkezi olabilecekleri Berkyaruk'un saflarında bulunmanın menfaatleri bakımından daha yararlı olacağını düşünmeleri olabilir. Ayrıca Tutuş, sultan olması durumunda dirayetinden dolayı taht kavgalarını bitirebilirdi ve bu senaryo gerçekleştiğinde emîrlerin önemli gelir kaynaklarından biri kesilmiş olacaktı. Zira iktidar mücadelelerinin vuku bulduğu dönemler, Türkmen emîrlerinin taht adaylarına taraf olmak adına onlardan yüklü miktarda para almalarını sağlayan zamanlardı.⁵¹

İki emîrin taraf değiştirmiş olmaları birçok gelişmeyi de beraberinde getirmişti. Tutuş, ihanetine uğradığı iki emîrdan intikam almak ve saltanatta yeniden aday olmak için Suriye'de hazırlıklarını sürdürürken, Berkyaruk ise rakiplerini saf dışı bıraktığından Bağdat'taki halifeden sultanlığının kabul edilmesi ve adına hutbe okutulması için yola çıkmıştı. Kendisine yolun bir kısmına kadar eşlik eden Halep Emîri Aksungur ve Urfa Emîri Bozan, Suriye'de bulunan Tutuş'un hala çok tehlikeli bir tehdit olduğu konusunda uyarılarda bulunuyor ve kendisinden askerî takviye talep ediyorlardı. Berkyaruk onların bu isteklerine olumlu karşılık vermiş ve Bağdat'ta varmak için yola devam etmişti. Bağdat'ta vardığı zaman halife, otoritesini sağlamış olan Berkyaruk adına hutbe okutarak sultanlığını tanımak zorunda kaldı. Bu gelişmeyle birlikte daha önce Terken Hatun saflarında mücadele eden Emîr Kürboğa'da menfaatleri doğrultusunda Berkyaruk'un ordusuna katıldı.⁵²

Diğer yandan Tutuş ise Suriye'ye geldiğini haber aldığı Aksungur ve Bozan'ı öldürmek için Dımaşk'tan ayrılarak Hama'ya geldi. Burada Süleyman Şah ile mücadelesinden beri her seferinde yanında yer alan Emîr Yağısıyan'da ordusuyla birlikte kendisine katıldı. Tutuş, Yağısıyan'ın bu sadakatının pekişmesi ve devamı için onun kızını oğlu Davut'a eş

⁵⁰ Bündâri, *Zübtü'dü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 85.

⁵¹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 141, Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Zengin Emîrler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII, Sayı: 1, s. 203.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 155; Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", s. 430.

olarak aldı.⁵³ Daha sonra emrindeki ordusuyla birlikte Aksungur'u cezalandırmak maksadıyla Halep önlerine geldi. Aksungur derhal Berkyaruk'a haber göndererek yardım talebinde bulundu. Berkyaruk emrine girmiş bulunan Kürboğa'yı bir kısım askerle birlikte yardıma gönderirken aynı zamanda Urfa hâkimi Bozan'a da haber göndererek Aksungur'a yardım etmesi için Halep'e gitmesini istedi. Kürboğa ve Bozan'ın yanı sıra emîrlerden Yusuf b. Abak'da emrindeki 2.500 kişilik süvari birliği ile birlikte Aksungur'un yanında savaşmak için Halep'e geldi. Sadece kendi emrinde yaklaşık 6.000 kişilik tam teçhizatlı bir kuvvet meydana getirmiş olan Aksungur, şehrin yaklaşık 36 km. uzağında bulunan Nehr-i Seb denilen mevkiine geldi ve burada Tutuş'un kuvvetleriyle savaşmak için küçük çayı geçerek hücumla geçti. Ancak Yusuf b. Abak emrindeki askerle birlikte aman dileyerek Tutuş'un tarafına geçti. Kürboğa ve Bozan ise askerleriyle birlikte çayı geçmeyerek durdukları yerde kalmaya devam ettiler.⁵⁴ Onların bu tavrı devlet nizamının ve güçlü bir otoritenin bulunduğu bir dönemde asla müsamaha gösterilmeyecek büyük bir hataydı ve kesinlikle idamla cezalandırılacak bir suçtu. Oysa kendi kuvvetlerini Berkyaruk'un görünürdeki saltanatından daha üstün gördükleri için sadece kendi çıkar hesaplarına göre hareket etmişlerdi. Nitekim Tutuş, Aksungur'u harp meydanında öldürüp onların sığındığı Halep'e saldırınca bu sefer savaş sırasında emrine itaat etmedikleri Berkyaruk'tan yardım istemişlerdi. Berkyaruk ise onların bu talebini karşılamak adına harekete geçmiş ve yardım için hazırladığı kuvvetleri göndereceğini haber vermişti.⁵⁵ Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, Berkyaruk'un otoritesini tanımayan emîrlere neden yardım gönderdiği sorusudur. Muhtemelen kendi tarafında yer alan ve iktidarı için önemli bir destek kaynağı olan bu emîrlere bertaraf edilmesini istemiyordu. Ayrıca taht kavgasındaki rakibi Tutuş'un Bozan ve Kürboğa'yı yenmesi durumunda hâkimiyet sahasını daha da genişleteceğini ve saltanat iddiası için daha güçlü hale geleceğini düşünmesiydi.

Nitekim Tutuş şehri ele geçirip Emîr Bozan'ı öldürüp, kayınpederi olan Emîr Üner'i kendi tarafına çekmek için Kürboğa'yı da hapsettiğinde⁵⁶ daha önce Terken Hatun'un yanında yer alan birçok emîr, ona katılmış ve ordusu 50.000'ne ulaşmıştı. Fetret devri boyunca vuku bulacak olan hadise tekerrür etmiş ve emîrlere güçlenmeye başlayan kişinin yanında yer almışlardı. Bu arada yanında sadece 1.000 kadar asker bulunan Berkyaruk'un ordugâhı Tutuş'un bulunduğu mevkie çok yakındı. Bu durumdan istifade etmek isteyen Tutuş, yanındaki Türk emîrlere Ya'kûp b. Abak'ı 1.000 kadar süvari ile birlikte Berkyaruk'un üzerine gönderdi. Yapılan muharebede Berkyaruk yenilip yanında Porsuk, Gümüştekin Cândâr ve Emîr Yaruk ile birlikte kardeşi Mahmud'un elinde bulunan İsfahan'a doğru kaçarken Ya'kûp b. Abak ise ordugâhını yağmalayıp aldığı ganimetlerle beraber Tutuş'un yanına geçti. Berkyaruk İsfahan'a ulaştığında Emîr Üner ve Bilge Beg'in başını çektiği emîrlere onu şehre sokmak istemediler. Zira idare, beş yaşındaki Mahmud'dan ziyade onların elindeydi. Fakat onun saltanat mücadelesindeki iddiasına son vermek için tuzağa çekerek kaleye kabul ettiler. Daha sonra tutuklayarak gözlerine mil çekmeye karar verdiler. Tam bu esnada hiç hesaba katmadıkları bir olay gerçekleşti ve Mahmud çiçek (âble) hastalığına yakalandı.⁵⁷ Emîrlere bu durum karşısında beklemeye koyuldular. Çünkü güçlü kalmak için

⁵³ İbnü'l Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 110; Ebru Altan, "Yağsıyan" *DİA*, C. XXXXIII, s. 177.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 160; İbnü'l Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 112.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 161; Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul, 2014, s. 151.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 233.

⁵⁷ Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selçûkiyye*, s. 84.

taht mücadelelerinin içinde yer almaları gerekiyordu ve bunun içinde hanedan üyesi taht adaylarından birinin yanında durmaları gerekmektedir. Mahmud ölünce de daha önce gözlerine mil çekmeyi düşündükleri Berkyaruk'u zindandan çıkarıp sultanlığını ilan ile ona tabî olduklarını beyan ettiler.⁵⁸

Berkyaruk gözlerine mil çektirilmesini beklerken bir anda talihi değişmiş ve Mahmud'un ölümüyle yeniden tahta geçmişti. O yaştaki bir kişi için oldukça ağır şartlar barındıran bir mücadelenin içindeydi ve nihayete erdirmesi için Tutuş'u yenmesi mutlak bir zaruriyet arz ediyordu. Günden güne güçlenen amcasına karşı yeniden kuvvet toplaması gerekiyordu. Fakat kardeşi Mahmud'u öldüren hastalık bu seferde ona musallat oldu.⁵⁹ Tutuş ise Emîr Ahûr'un elindeki Hemedan'ı ele geçirmiş ve İsfahan'da bulunan emîrlere kendisine katılmaları için haber göndermişti. Emîrlere, Tutuş'tan ziyade Berkyaruk'un yanında kalmayı kendi siyasetleri için daha uygun bulsalar da, Berkyaruk'un ölme ihtimaline karşılık onun gazabından kurtulmak maksadıyla onun yanında yer alacaklarına dair cevaplar vermekteydiler. Tutuş, bundan dolayı direkt İsfahan üzerine yürümeye karar verdi. Fakat ölüm korkusuyla kendisine bağlı hale gelmiş olan Emîr Ahûr'un Berkyaruk lehine istihbarat verdiğini duyunca onun bulunduğu Cerbâzekân'a yöneldi ve şehri tamamen yağma etti. Bu esnada ordu içinde erzak temini konusunda sıkıntılar baş göstermeye başladı. Bu gelişme üzerine Tutuş planını değiştirerek İsfahan yerine iaşe temini sağlamak gayesiyle güneydoğusunda yer alan Rey şehrine yönelmek zorunda kaldı.⁶⁰ Eğer Emîr Ahûr'un bu faaliyetleri söz konusu olmasaydı Tutuş'un İsfahan'ı zapt edip Berkyaruk'u saf dışı bırakarak tahta oturması içten bile değildi. Dolayısıyla bir Türkmen emîrinin küçük bir istihbarat faaliyeti dâhi bu dönemdeki tarihin seyrini değiştirmeye yetmişti.

Öte yandan tam bu esnada herkesin hayatından ümit kestiği Berkyaruk iyileşmeye başladı. Toparlanır toparlanmazda savaş hazırlıklarına girişti. Kardeşi İzzü'l-Mülk'ün vefatından dolayı yeni vezir olarak tayin edilen Nizamülmük'ün oğlu Müeyyidü'l-Mülk, Irak ve Horasan emîrlere mektuplar yazarak onların Berkyaruk'un tarafına geçmelerini sağladı ve kısa süre içerisinde etrafında 30.000'ne yakın asker toplandı.⁶¹ Hazırlanan ordunun ikmal, iaşesi, silahı ve lojistiği muhtemelen büyük ölçüde vezir ve emîrlere marifetiyle sağlanmıştı. İki ordu 25 Şubat 1095 tarihinde Rey şehri yakınlarında karşı karşıya geldiler. Bu esnada çok akılcıca bir siyaset güden Berkyaruk tarafı, muharebe alanında Melikşah'ın sancağını açtı. Bu sancak en önemli marifetleri savaşmak olan emîrlere zihin dünyasında gücü, kudreti ve otoriteyi temsil ediyordu. Dolayısıyla Tutuş tarafında yer alan birçok emîrin bu gelişme üzerine Berkyaruk'un saflarına katılması çok şaşırtıcı olmadı. Tutuş'un sadık emîri ve aile dostu olan Yağısıyan, efendisinin içine düştüğü bu zafiyet karşısında bulunduğu pusudan hiç çıkmadı. Zira kaybedeceği bir savaşın tarafı olmak istemiyordu ve onu buna zorlayacak hiçbir siyasi güç yoktu. Tutuş ise içinde bulunduğu zor duruma rağmen sonuna kadar savaşma

⁵⁸ Bûndâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 86-89; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 203.

⁵⁹ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 144.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 199.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 199.

gayreti gösterdi ancak savaş alanında bir asker tarafından başı kesilmek suretiyle öldürülerek bertaraf edildi.⁶²

Berkyaruk, Terken Hatun ile başladığı iktidar mücadelesinde dayısı İsmail b. Yakutî, kardeşi Mahmud ve son olarak amcası Tutuş'u yenmiş ve tahtın tartışmasız sahibi haline gelmişti. Ancak bu mücadelelerin asıl kazananı emîrlardı ve Berkyaruk üzerinden tüm ülkeyi ve iktisadî gelirlerini kontrol etme şansına erişmişlerdi. Dolayısıyla sultanın şahsında vücut bulan bir iktidar hiyerarşisi söz konusu değildi. Kısa bir zaman sonra, sultan adına ülkeyi idare eden ve akıllı bir siyasetçi olan Müeyyidü'l-Mülk'ün Zübeyde Hatun, Müstevfi Mecdü'l-Mülk ve kardeşi Fahrü'l-Mülk'ün kışkırtmalarıyla Berkyaruk tarafından vezirlikten alınması ve yerine Fahrü'l-Mülk'ün getirilmesi, bu durumun bir tezahürü gibiydi.⁶³ Yaşanan gelişmeler Selçuklu mülkünün asıl sahibinin hanedan olduğu gerçeğine aykırı bir durumdu ve hanedan üyesi bir kişinin mutlak bir otorite ile tahta oturma iddiasında bulunması adına eşsiz bir fırsat yaratıyordu. Ortaya çıkan tablodan memnun olmayan ve bu fırsatı değerlendirmek adına taht iddiasında bulunan kişi Berkyaruk'un bir diğer amcası Arslan Argun olacaktı.

Arslan Argun, Melikşah döneminde Selçuklu gücünün ilk merkezi olan Horasan'nın Hemedan ve Sava bölgelerinde 7000 dinarlık bir ikta gelirine sahipti ve kardeşinin ölümünü takiben kendisine katılan Merv şahnesi Emîr Kodan ve Emîr Yaruқтаş'ında desteğiyle başta Fahrü'l-Mülk'ün elindeki Belh şehri olmak üzere Nişâbur, Merv ve Tirmiz'i de ele geçirerek tüm Horasan'a hükmetmeye başlamıştı.⁶⁴ Gayet haris bir emîr olduğu anlaşılan ve Melikşah ile Nizamülmülk'ün aralarının açılmasında pay sahibi kişilerden olan Emîr Kodan'ın Arslan Argun'un isyana kalkışmasında da mühim bir rol oynamış olması ciddi bir ihtimal gibi görünüyor.⁶⁵ Öte yandan kısa süre içerisinde güçlenerek sınırlarını genişleten Arslan Argun, Berkyaruk ile temasa geçerek Horasan bölgesinin Çağrı Bey döneminde olduğu gibi Nişâbur hariç kendisine iktâ olarak tevcih edilmesini talep etmiş karşılığında da birçok mal göndermesinin yanı sıra iktidarına karşı kendisine rakip olmayacağını vaat etmişti. Berkyaruk, o sırada Tutuş ve Mahmud ile çetin bir taht kavgasının içinde bulunduğu için Arslan Argun'un bu talebini ret etmeyerek tepkisini önlemiş ve sessiz kalarak bir anlamda onayladığını ima etmişti.⁶⁶ Arslan Argun'u bu şekilde idare etme siyaseti Tutuş'un ölümünden sonra da devam etmişti. Zira İran'ın en büyük ve en önemli bölgesinin Arslan Argun'un idaresine bırakılması bir anlamda devlet idaresinin Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemindeki gibi taksim edilmesi demektir. Ayrıca devletin temel dinamiği olan Türkmen nüfusunun yoğun bir şekilde yaşadığı – özellikle Belh şehri - bir bölgeydi ve idareyi eline alacak kişi için çok ciddi bir askeri güç kaynağı anlamına geliyordu. Nitekim daha sonra isyan

⁶² Bündâri, *Zübedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 86-89; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 207; Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 53.

⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 212; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 143; Bündâri, *Zübedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 86-89; Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 53; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 145.

⁶⁴ Bündâri, *Zübedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 90; Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 59; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186.

⁶⁵ Arslan Durdu, "Arslan Argun İsyanına Farklı Bir Bakış", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 2018, 317-328.

⁶⁶ Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 59; Bündâri, *Zübedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 91; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186.

patlak verdiğinde Arslan Argun'un tetikleyeceği göçebe telakisi yeniden canlanacak ve isyanın seyrine nüfuz ederek derin bir tesir yaratacaktı.⁶⁷

İsyanın fitilini ateşleyen gelişme, Arslan Argun'u dizginleme siyasetinin mimarı ve idarecisi olan Müeyyidü'l-Mülk'ün görevinden azledilmesi ve devlet işlerinin Fahrü'l-Mülk'ün şahsında Mecdü'l-Mülk'ün eline geçmesi oldu. Berkyyaruk'un gölge iktidarı olan Mecdü'l-Mülk, otoriteyi Arslan Argun ile paylaşma arzusunda değildi ve bu husus Arslan Argun'un farkında olduğu bir gerçektir. Bu yaptırım, isyan etmek için fırsat arayan Arslan Argun'a tamda istediği bahaneyi bulma kaynağı sunmuştu. Hemen harekete geçerek Mecdü'l-Mülk'ü muhatap olarak kabul etmeyeceğini bildirip merkez ile olan tüm münasebetlerini kesti. Bu tavrı dolaylı yoldan merkeze karşı isyan bayrağı çektiği anlamına geliyordu. Nitekim bu dönemde bastırıldığı sikkelerde Berkyyaruk'un yerine doğrudan kendi ismini kullandı.⁶⁸ İsfahan idaresi zaman kaybetmeksizin Emîr Mesud b. Tâcir ve Emîr Altuntaş ile birlikte Horasan'ın verilmesi durumunda Herat'taki hâkimiyeti zayıflayacak olan Arslan Argun'un kardeşi Böri Bars'ı isyanı bastırmakla görevlendirip sefere gönderdi. İki taraf arasında yapılan savaşta Böri Bars kazanan taraf olurken Arslan Argun ise Türkmen nüfusunun yoğun olduğu Belh şehrine çekilerek burada bir ordu vücuda getirmek için çalışmalara başladı.⁶⁹

Savaşı kazanan Böri Bars ve birlikleri Herat'ta çekildiklerinde emîrlere, Me'sûd ve Altuntaş arasında bir güç savaşı başladı. Çağrı Bey döneminde Horasan'daki askerlerin başkomutanı olan Emîr Yağız'ın oğlu olduğu için daha fazla saygıyı hak ettiğini düşünen ve bu bakımdan daha fazla itibar gören Emîr Me'sûd'a karşılık⁷⁰, Emir Altuntaş ise sahip olduğu serveti ön plana çıkarmaya çalışıyordu. Ancak bu gereksiz çekişme sadece ordunun birlikteliğini zedeliyor ve gücünü zayıflatıyordu. Arslan Argun ise çekildiği Belh'te bir yandan kısa süre içerisinde göçebe Türkmenlerden bir ordu meydana getirirken diğer yandan da Tutuş'a ihanet ederek Berkyyaruk'un tarafına geçmiş olan Emîr Ahûr'u bu seferde Berkyyaruk'a ihanet ederek kendi tarafına geçmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Bu teklifi kabul eden Emîr Ahûr, ilk iş olarak Böri Bars'ın yanında yer alan Emîr Me'sûd ve oğlunu öldürerek karşı tarafa büyük bir darbe vurmuş oldu. Bu kayıpla birlikte askeri bakımdan ciddi bir sarsıntı yaşayan Böri Bars, ikinci defa karşılaştığı kardeşi Arslan Argun'un ordusu karşısında direnemedi ve esir olarak Tirmiz'e götürülüp hapsedildi. Bir yıl sonra da kardeşi tarafından yay kırıyla boğdurulmak suretiyle öldürüldü.⁷¹

Arslan Argun ise kazandığı zaferle birlikte yeniden Horasan'a hâkim olmuş ve kendisine ihanet edebileceğini düşündüğü birçok emîrini ve nihayet veziri olan

⁶⁷ Bu konuyla ilgili olarak Jürgen Paul'un incelemesi önemli tespitler barındırmaktadır. Bkz. Jürgen Paul, "Arsân Arghûn – Nomadic Revival?", *The Seljuqs. Politics, Society and Culture*, ed. Christian Lange- Songül Macit, Edinburgh, 2011, s. 99-113.

⁶⁸ N. M. Lowick, "Seljuq Coins", *The Numismatic Chronicle*, Vol. 10, 1970, s. 241-242.

⁶⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186.

⁷⁰ Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Türk Beyleri IV", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1987, Sayı: 51, s. 50.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 235; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 109.

Nizamülmülk'ün oğullarından İmâdü'l-Mülk'ü de 300.000 dinarını gasp ettikten sonra katletmişti.⁷²

Yaşanan taht mücadeleleri sürekli tekrarlanan ihanetler neticesinde askerî ve siyasi dengeleri altüst ederken aynı zamanda bir kısır döngüye dönüşmesine neden oluyordu. Emîrlar ve vezirler askerî ve mali destekleriyle bu çekişmelere yön verdikleri için tabii ki hanedan üyelerinden ziyade onların ana aktörler haline geldiği bir süreç yaşanıyordu. Bu durumun farkında olan Arslan Argun'da etrafındaki güçlü kişilerin tümünü bertaraf ederek kontrolün sadece kendi denetiminde olmasını sağlamaya çalışmıştı. Fakat yeğenleri Berkıyaruk ve Sancar'ın üzerine geldiği bir sırada beklenmedik bir hadise neticesinde henüz 26 yaşında iken bir kölesi (gulâm) tarafından öldürüldü.⁷³ Yeni düzen yeni sonuçlar doğurmuştu ve hanedan üyeleri artık kendi kölelerinin darbeleriyle öldürülebilecek kadar ehemmiyetsiz bir pozisyona düşmüşlerdi. Hanedanın ülke üzerindeki iktidar büyüğü bozulmuştu. İsmail b. Alp emîrlar tarafından öldürülmüş, Tutuş muharebe alanında normal bir zamanda kimsenin cesaret edemeyeceği bir şekilde başı bir asker tarafından gövdesinden alınmıştı. Şimdi ise Arslan Argun aynı akıbeti yaşamak zorunda kalmıştı. Taht kavgaları ülkenin dinamiklerini yavaş yavaş aşındırırken aynı zamanda hanedan üyelerinin kutsallaştırılmış aidiyet ideallerini de yerle bir ediyordu.

Tüm bunlara rağmen fetret devrinin bir kazanımı olarak taht adayları azalmıştı ve mücadelelerinin sona erdiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Berkıyaruk ise çeşitli görevlendirmeleri yaptıktan sonra Arslan Argun'dan boşalan Horasan emîrlüğünü, yanında bulunan kardeşi Sencer'e tevcih etmişti.⁷⁴ Ancak koca Selçuklu mülkünün bu yaştaki iki kardeşin idaresine kalmış olması elbette şaşırtıcı bir gelişmeydi ve başka kişilerin tahta aday olması için uygun bir zemin yarattığı gibi siyasi ve askeri bir gerekçe de sunuyordu. Bu koşulların vücuda getirdiği bir ortamda harekette geçen Melikşah'ın amcazadesi Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman b. Çağrı Bey, destek gördüğü Gaznelilerin yardımıyla Belh üzerine yürüdü. Bütün Horasan'ı ele geçirmek için fillerle takviye edilmiş Gazne ordusu ile birlikte yedi ay boyunca isyan halinde kaldı.⁷⁵ Ancak savaş alanında karşı karşıya geldiği Horasan Meliki Sencer karşısında çok az direnebildi. Muhammed b. Süleyman yakalandıktan sonra Sencer'in emri ile gözlerine mil çekilmek suretiyle bertaraf edildi. Bu dönemde henüz on iki yaşında olmasına rağmen Horasan gibi çok geniş ve sosyal yönleriyle oldukça karmaşık olan bir coğrafyayı idare etmek ve fillerle desteklenmiş bir orduyu kısa süre içerisinde mağlup etmek göz ardı edilmeyecek bir başarıydı. Üstelik devletin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu başarı Sencer için uzun ve istikrarlı siyasi hayatının sağlam bir temeli olacaktı.

Bu isyan hareketinin kimliği konusunda ön plana çıkan çok önemli bir özellik daha söz konusuydu. Taht mücadelesine kalkışan diğer hanedan üyeleri genel olarak yanlarında

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 235.

⁷³ Bûndârî, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 233-235; Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 59-60; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 142-143; Reşîdüddîn Fazlulah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 235; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 186; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, s. 109.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 236.

⁷⁵ C.E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *The Cambridge History of Iran: Saljuq and the Mongol Periods*, Edt: J.A. Boyle, V. 5, Cambridge, 1968, s. 106.

bulunan emîr ya da vezirlerin teşvik, kışkırtma veyahut destekleriyle harekete geçmişlerdi. Yani süreç bir anlamda devlet içindeki güçlerin kendi aralarındaki çekişmelerinden ibaret kalmıştı. Ancak ilk defa olmak üzere Muhammed b. Süleyman'ın şahsında, Selçukluların dışında bir güç olarak Gazneliler bu sürece müdahil olmuştu. Hatta kazanılacak bir zafer sonrasında hutbe Gazneli İbrahim (1059-1099) adına okunacak ve devlet bir anlamda kendi topraklarında başka bir siyasi gücün egemenliğini tanımak zorunda kalacaktı. Muhammed b. Süleyman'ın Arslan Argun'un kızlarından biri ile evli olması⁷⁶, isyanın Horasan'daki gelişimine nispi bir hareketlilik katmış olabilir. Fakat isyanın arkasındaki asıl gücün Selçukluların idaresi altındaki Gazneliler olması, artık devlete bağlı ya da devlet dışındaki güçlerin de süreçten istifade etmek için harekete geçtiğini gösteriyordu. Dolayısıyla Melik Sencer'in bu başarılı müdahalesi, iç çekişmelerle bunalan devletin en azından dışarıdan gelecek saldırılara karşı güvenliğini sağlayacak uyarıcı bir set görevi görmüştü. Bu arada bütün taht mücadelelerinde yer alan ve kazanılan başarılarında ana rolü oynayan emîrlerin bu isyana gerekli desteği vermemiş olması da hem devlete olan sadakatlerini hem de sahip oldukları askerî gücün niteliğini göstermekteydi. Zira bu isyana verecekleri olası bir destek Selçukluların yıkılışını ve Gaznelilerin yeniden yükselişini beraberinde getirebilirdi.

Ancak devlet içinde iktâ sisteminin aracılığıyla sahip oldukları “kontrolsüz itaat” pozisyonundan dolayı bu dönemde artan etkinliklerine yenilerini katmaya devam edeceklerdi. Bu etkinlikleri çoğu zaman bir taht adayının arkasındaki güç olarak sirayet etse de bazen tek başlarına isyana kalkışma şeklinde de kendini gösterecekti. Emîr Kodan ve Yaruktaş'ın isyanı da bu tarzda gelişim gösteren bir hareketti. İki emîr, Arslan Argun'un Horasan'daki güçlü yükselişinde önemli bir paya sahiplerdi. Arslan Argun, Böri Bars'ı yendikten sonra birçok emîrini ve vezirini öldürmesine rağmen bu ikisine dokunmamıştı. Kaynaklarda bu duruma dair herhangi bir malumat zikredilmemekle birlikte iki sebep öne sürülebilir; Arslan Argun ya bu iki emîrinin gücünden çekinmiş ya da kendisine çok sadık olduklarını düşündüğü için onlara ilişmemişti. Aynı şekilde Arslan Argun'dan sonra bölgeye intikal eden Berkyaruk'ta onlar dâhil tüm isyancıları affettiğinden bu seferde hayatta kalmışlardı. Ancak dönemin kaynakları, iki emîrin Berkyaruk'tan çekindiklerini ve her an onun tarafından öldürüleceklerini düşündüklerini yazar.⁷⁷ Berkyaruk'un bölgeden ayrılmasından sonra hastalığını bahane ederek ona katılmayan Emîr Kodan, daha sonra Emîr Yaruktaş ile antlaşarak Berkyaruk tarafından bölgeye çağrılan Harezmsah Ekinci b. Koçkar'ı takip edip adamlarıyla birlikte onu katlettiler. Daha sonra da kaçtıkları Harezm'de Berkayruk tarafından gönderildiklerini söyleyerek şehre hâkim oldular. Bu sırada patlak veren Emir Üner'in isyanıyla uğraşan Berkyaruk, Emîr-î Dâd Habeşî b. Altuntak'ı emrine verdiği bir orduyla birlikte isyancıların üzerine gönderdi. Emîr-î Dâd, Herat'ta gelip ordugâhını kurduğu sırada isyancı iki emîrin saldırısına uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak Emîr Kodan'ın kendisine katılmasını beklemeden saldırıya geçen Emîr Yaruktaş'ı tuzağa çekerek esir aldı. Emîr Kodan ise yanındaki çok az adamıyla birlikte Buhara'ya kaçarak kendini zor kurtardı.⁷⁸ Böylece iki emîrin tam olarak neden başlattıkları şüpheli olan isyanları büyümeden son buldu.

⁷⁶ Mavlavî Fâdıl Sanaullah, *The Decline of the Saljuqid Empire*, Calcutta, 1938, s. 101.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 237.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 236.

Diğer yandan bu sırada bir başka emîrin başlattığı isyan hareketi devam etmekteydi. Selçuklu ordusunun önde gelen komutanlarından biri olan Emîr Üner, Mahmud'un ölümünün ardından Berkyaruk'un saflarına katılmış ve kendisi tarafından Fars valiliğine tayin edilmişti. Daha önce Terken Hatun tarafından bu bölgenin alınması için gönderildiğinde bölgenin hâkimi Turan-Şah karşısında yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak geçen sürede Turan-Şah ölmüş ve bölge Şebâkâreliler tarafından istila edilmişti. Emir Üner yeniden bölgeyi ele geçirmek için saldırdı fakat yardıma gelen Kirman Selçukluları meliki İran-Şah'ın ordusu karşısında tutunamayarak İsfahan'a kaçtı. Buradan Berkyaruk'a haber gönderip onun yanına Horasan'a gelmek istediğini bildirdi. Berkyaruk ise ona Cibâl'de kalması gerektiğini ve kendisini Irak bölgesine vali olarak tayin ettiğini haber verdi. Ancak bu görevi çok istemediği anlaşılan Emîr Üner, iktâsının bulunduğu Azerbaycan'a gidip geldikten sonra Batınîlerle mücadele etmek için bir süre daha İsfahan'da kaldı.⁷⁹ Bu esnada daha önce Berkyaruk tarafından vezirlikten azledilmiş olan Müeyyidü'l-Mülk, Emîr Üner ile irtibatta geçerek onu Berkyaruk'a karşı isyan etmesi için kışkırtmaya başladı. Meüyyidü'l-Mülk, Emîr Üner'e "Senin Terken Hatun ile oğlu Mahmûd'dan ne noksanın var? Sultan Melikşah seni bütün çocuklarından daha aziz tutardı ve seni oğlum!, diye çağırırdı. Senin kalplerdeki yerin ve itibarın meliklerden daha ziyâdedir ve sen hüner ve mahâret bakımından onlardan üstünsün. Ordu ve halk seni sever ve senin taraftarındır; saltanat tahtına otur; bir zafer kazanır kazanmaz, bütün cihan eline geçer"⁸⁰ diyerek onu Berkyaruk'a karşı tahrik ettiği gibi Selçuklu hanedanlığına olan bağlılığını da zayıflatarak adeta onu saltanata rakip olmaya teşvik etmişti. Hem Emîr Üner hem de Müeyyidü'l-Mülk fetret devrinin başlarında farklı taraflarda olmakla birlikte devleti idare etme şansına erişmişlerdi. Şimdi ise ikisi de Mecdü'l-Mülk'ün faaliyetleri neticesinde yönetim merkezinden uzaklaştırılmış ve saf dışı bırakılmışlardı. Devlet içinde bu kadar güçlü olan iki kişinin siyasetten bertaraf edilmiş olması, iktidar otoritesinin oldukça hassas olduğu bu dönemde bir isyan hareketini tetikleme öngörülebilir bir durumdu. Nihayet Müeyyidü'l-Mülk'ün Gence'de bulunan Berkayruk'un kardeşi Muhammed Tapar'ın da desteğini sağlamasıyla Emîr Üner, harekette geçerek Berkyaruk'a bir mektup yazdı ve Mecdü'l-Mülk'ü kendisine teslim edilmesini istedi. Bu açıkça sultanın otoritesine isyan anlamına geliyordu ve devleti asıl idare eden kişi olarak Mecdü'l-Mülk'ün kabul etmeyeceği bir koşuldur. Emîr Üner ise güçlü bir komutan olarak yeniden siyasetin merkezinde yer almak istiyordu ve Berkyaruk'un tarafında kalırsa bunun mümkün olmayacağını öngörmüştü. Ancak bu idealini gerçekleştirme arzusunu isyan hareketindeki başarısıyla gerçekleştirebilirdi. Bunun için gerekli olan askerî desteğe ve yeterliliğe de sahipti. Zira isyana kalkışmasıyla birlikte çok kısa bir süre içerisinde 10.000 kişiden oluşan seçkin bir süvari birliği meydana getirmeyi başarmıştı. Berkyaruk ve maiyeti Emîr Üner'in isyan hareketini bastırmak için yola çıkmış ancak onun gücünden ve yaratacağı sonuçlardan son derece çekinmekteydi. Ne var ki Rey yakınlarına geldiklerinde Emîr Üner'in Batınî oldukları muhtemel olan üç Hârezmlî Türk süvarisi tarafından öldürüldüğü haberini aldılar.⁸¹ Böylece sonuçları bakımından çok farklı

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 234.

⁸⁰ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârîh*, s. 147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 234.

⁸¹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 144-145; Bündârî, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 53; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârîh*, s. 221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 235; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, s. 110.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 236.

senaryoların ortaya çıkabileceği bir isyan hareketi, sorunsuz bir şekilde kendiliğinden hal olmuştu.

Ancak bu isyan hareketi, fetret devri içinde ortaya çıkan diğer çekişmelerden çok farklı bir boyutta sahipti. Müeyyidü'l-Mülk'ün söylediği ifade edilen cümleden anlaşılacağı gibi Emîr Üner'e Selçuklu hanedanına bağlı kişiler gibi saltanata aday olması yönünde bir telkinde bulunmuştu. Râvendî, Reşidüddin ve Yezdî gibi o dönemin önemli müelliflerinin bu cümleyi kendi eserlerinde nakletmeleri, bilginin güvenilirliği konusunda tatmin edici bir yeterlilik sunuyor. Bu bakımdan daha önce sadece taht adaylarının arkasındaki güç olarak bu çekişmelerin içinde yer almış bir emîr, ilk kez hanedana rakip olarak saltanatı kendi adına ele geçirmek için harekete geçmiş olacaktı. İsyanın başlamadan bitmiş olması olası senaryoları hükümsüz bırakmış olabilir fakat bu teşebbüs fetret devrinde emîrler ve hanedan ilişkilerinin uç bir örneğini teşkil etmesi bakımından son derece önemlidir. Nitekim isyanın başarılı olması durumunda – ki Emîr Üner'in askeri kuvvetlerine ve Berkyaruk'un ondan çok çekiniyor olmasına bakacak olursak bu ihtimalinin oldukça yüksek olduğu anlaşılıyor – devletin kurucu hanedanı olan Selçuk oğulları, iktidar meşrutiyetini askeri bir kalkışma ve silah zoruyla kendisine bağlı bir emîr lehine kaybetmiş olacaktı. Bu durum bize Kazvinî'nin bir sözünü ispatlar gibidir: “Türklerden biri köle olduğu zaman efendisinin askerine komutan olmakla yetinmez. Efendisinin elinden hükümdarlığı alıp yerine geçmek ister.”⁸²

Öte yandan Emîr Üner üzerinden hedeflediği siyasi kudrete erişme imkânına kavuşamayan Müeyyidü'l-Mülk, bu seferde Gence Meliki olan Berkyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar ile temasa geçmişti. Daha önceden iletişim halinde bulunduğu Muhammed Tapar'ın tahta geçmek konusunda hevesli olduğunu anladığı için ya da onu bu işe heveslendirmek için soluğu onun yanında alarak isyana kalkışması adına kışkırtmaya başlamıştı. Zeki, başarılı ve hırslı bir siyasetçi kimliğine sahip olan Müeyyidü'l-Mülk, Berkyaruk'un yanında iken de bu hünerlerini göstermiş ve az bir zamanda önemli işler başarmıştı. Bu yüzden Muhammed Tapar'ı ikna etmesi çok sürpriz bir durum değildi. Kısa sürede sonuç verdiğini gördüğümüz bu tahriklerden sonra harekete geçen Muhammed Tapar, ilk icraat olarak bu işe rızası olmadığını düşündüğü atabegi Emîr Kutluğtekin'i öldürdü. Daha sonra Gence'deki hâkimiyet sahasını genişletip hutbeyi kendi adına okutarak kendisini sultan ilan etti ve en büyük pay sahibi olan Müeyyidü'l-Mülk'ü veziri olarak tayin etti. Kesin bir isyan alâmeti olan bu teşebbüsü ile birlikte ordusunu yanına alarak merkeze doğru harekete geçti.⁸³ Berkyaruk ise Emîr Üner tehlikesinden hemen sonra bu seferde kardeşinin saltanat iddiası neticesinde ortaya çıkmasıyla yeni bir mücadele safhasının içine girmiş oluyordu. Bu sırada Berkyaruk 19, Muhammed Tapar ise 18 yaşına girmişti. Dolayısıyla ikisi de belli bir askerî ve siyasi olgunluğa erişmişlerdi.

Buna rağmen Müeyyidü'l-Mülk'ün Muhammed Tapar üzerindeki tesiri ve politikalarını belirlemedeki rolünün oldukça baskın olduğu anlaşılıyor. Zira isyandan hemen sonra yapılan ilk eylem, Müeyyidü'l-Mülk'ün düşmanı Mecdü'l-Mülk'ün hedef haline getirilmesi olmuştu. Bu dönemde artan Batınî faaliyetlerinin müsebbibi olarak Mecdü'l-

⁸² Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 147.

⁸³ Bündâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 88-89; Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 53; Reşidüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 237.

Mülk'ün ismini ön plana çıkartan Müeyyidü'l-Mülk, batınîlerin öldürdüğü Emîr Porsuk'un oğulları Zengî, Ak-Böri ve askerlerine de azmettiricinin Mecdü'l-Mülk olduğunu iddia etmişti. Hızlı bir şekilde taraftar bulduğu anlaşılan bu iddia ile birlikte Emîr Porsuk'un oğullarının yanı sıra Berkyaruk'un tarafında yer alan bazı emîrlerde Batınî olmakla itham ettikleri Mecdü'l-Mülk'ün kendilerine teslim edilmesini istediler.⁸⁴ Bu emîrlerden biri olan Emîr Ahur İnanç Yabgu özellikle göze çarpmaktadır. Kendisi Berkyaruk lehine ilk önce Tutuş'a ihanet etmiş, daha sonra ise Arslan Yabgu lehine Berkyaruk'a sırt çevirmişti. Şimdi ise yine Berkyaruk aleyhine olmak üzere bir kalkışma hareketine iştirak etmişti. Sadece bu emîrin faaliyetleri dahi fetret devrinin bir panoraması niteliğindedir ve emîrlerin faaliyetlerinin nasıl değişken ve yıkıcı bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim bu kalkışma neticesinde Berkyaruk onlara karşı direnememiş ve emîrler ele geçirdikleri vezir Mecdü'l-Mülk'ü öldürmüştü.⁸⁵ Daha sonra da Muhammed Tapar'ın yanında yer almak için onun ordugâhına doğru yola çıkmışlardı. İbnü'l Esîr'in kaydına bakılırsa Mecdü'l-Mülk aslında bir şîi değildi ve batınîlerin desteğini sağlamak için öyle görünüyordu.⁸⁶ Eğer bu iddia doğruysa devletin vezirinin ölümü sadece emîrlerin kişisel hırslarından dolayı vuku bulmuştu. Bu devlet geleneği açısından vahim bir durumdu ve Selçuklu idare mekanizmasının nasıl yıprandığını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu olay bizi çok çarpıcı iki sonucu da götürmektedir. Birincisi emîrler devletin icra makamında sultandan sonraki en büyük güç olan veziri sırf istedikleri için uydurma ya da kabul görmeyecek bir gerekçeyle öldürebiliyorlardı. İkincisi ve daha da kötüsü ise hükümdarın çok istemesine rağmen emîrlerin bu teşebbüsünü önleyememesi ve önleme gücünden yoksun olmasıdır. Bu noktada Abdülkerim Özaydın'ın şu yorumu gelişmelerin vahameti açısından çok yerinde bir tespit niteliği taşıyor; "Bu hadise Sultan Melikşah'ın ölümünden henüz 7 yıl bile geçmemişken ehliyetsiz ve liyakatsiz sultanların elinde devlet otoritesinin ve hükümdarlık müessesinin nasıl sarsıldığını sergileyen bir ibret sahnesidir"⁸⁷

Emîrlerin veziri katlettikten sonra Muhammed Tapar'ın saflarına katılması üzerine, Berkyaruk yanında kalmış olan 200 kişilik maiyetiyle birlikte Rey şehrine geldi. Burada Emîr Yınal b. Ânûştekin ve İzzü'l-Mülk'ün kendi birlikleriyle ona katılması, askerî bakımından yeniden güçlenmesini sağlamıştı. Ancak bu kuvvetleri Muhammed Tapar'a karşı koymasını sağlayacak kadar güçlü değildi. Bu yüzden ilerleyen Muhammed Tapar'a karşı önce İsfahan'a oradan da Hûzistan'a çekilmek zorunda kaldı.⁸⁸ Annesi Zübeyde Hatun ise hareket etmekte geciktiği için şehre giren Müeyyidü'l-Mülk tarafından tutuklanarak hapsedildi. Müeyyidü'l-Mülk, Berkyaruk'un yanında iken vezirliğinin elinden alınmasında önemli pay sahibi olduğunu düşündüğü Zübeyde Hatun'a büyük bir kin beslemekteydi. Bu yüzden etrafındakilerin "askerlerin küsüp karşı tarafa iltica edebileceği" şeklindeki uyarılarına rağmen onu boğdurtmak suretiyle öldürdü.⁸⁹ Bu hadise isyan hareketinin sonuçları

⁸⁴ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 148-149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 239.

⁸⁵ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 145-146; Bûndârî, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 89; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 239-240; Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, s. 86.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 240.

⁸⁷ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, Ankara, 1990, s. 15.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 240; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 13-14.

⁸⁹ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 145-146; Bûndârî, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 89; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 239-240; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 111.

bakımından Muhammed Tapar'dan ziyade Müeyyidü'l-Mülk'ün arzularına hizmet ettiğini göstermektedir.

Diğer yandan yaşanan son hadiselerle birlikte Muhammed Tapar daha da güçlendiği için diğer emîrlerin de ilgisini çekmeye başlamıştı. Zira bu dönemde güç ibresi hangi tarafa kayarsa emîrler de o tarafa yönelim göstermekteydi. Nihayet bu ilgi Bağdat şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin, Musul hâkimi Kürboğa ve el-Cezîre hâkimi Çökürmüş gibi güçlü emîrlerin Kum şehri yakınlarında Muhammed Tapar'ın tarafına geçmesiyle neticelendi. Bu katılımları iyi değerlendiren Muhammed Tapar, Bağdat nezdinde yaptığı girişimlerle Abbasi halifesinden sultanlığını tasdik eden onayı almayı başardı. Böylece başlattığı isyan hareketi sorunsuz bir şekilde nihayette ermiş ve arzu ettiği şekilde Selçuklu Devleti'nin meşru ve yegâne sultanı olmuştu.⁹⁰ Bu durum elbette başta Müeyyidü'l-Mülk olmak üzere onun tarafına geçen emîrlerin başarısıydı ve saltanatının meşrutiyeti de tamamen bu emîrlerin göstereceği sadakate bağlıydı. Ancak bu başarısı uzun süreli olmayacaktı. Yeniden harekete geçen Berkyaruk Vâsıt'a gelerek güç toplamaya başladı ve burada Hille Emîri Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed'in de kendisine katılmasıyla güçlenerek Bağdat'ta hareket etti.

Bu arada Vâsıt şehrinde yaşanan bir hadise, dönemin sosyal ve siyasal atmosferinin anlaşılması bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Şehre giren Emîr Yınal b. Ânûştekin komutasındaki Selçuklu ordusu, kendi ülkesinde kendi halkına zulmederek şehri yağmalamaya başlamıştı.⁹¹ Ordu, halkın güvenliğini sağlayan bir devlet kurumundan ziyade onların mallarını zorla gasp eden bir çete hüviyetine bürünmüştü. Berkyaruk ise ordusunun halkına yaptığı bu zorbalık karşısında sessiz kalarak bir anlamda tasvip ettiğini göstermişti. Berkyaruk genel olarak kaynaklarda adil ve merhametli bir kişi olarak tasvir edilmektedir. O zaman neden böyle bir hadiseye sebebiyet verdiği ya da en azından neden sessiz kaldığına dair iki yorum yapılabilir. Birincisi iktâ sistemi iflasın eşiğine geldiğinden hazineden para alan askerlerin, yaşanan gelir sıkıntısından ötürü Berkyaruk'tan da tatmin edici bir meblağ almadıkları için maişetlerini karşılamak adına böyle bir olaya sebebiyet vermiş olmalarıdır. Berkyaruk ise hem askerlerin giderlerinin karşılanması hem de kendi yanında durmaları için bu duruma rıza göstermek zorunda kalmış olabilir. Nitekim Berkyaruk'un Bağdat'ta geldikten sonra içinde bulunduğu mali sıkıntıları gerekçe göstererek halifenin vezirinden 160.000 dinar tahsis etmesi bu olasılığın doğruluğunu teyit etmektedir. İkincisi ise emîr ve askerleri üzerinde güçlü bir iktidar tasarrufu bulunmamasından dolayı elinden hiç bir şey gelmeyerek sessiz kalmak zorunda olduğu ihtimalidir. Tabî bu hadise tamamen Berkyaruk'un isteği ve emri dahilinde de gerçekleşmiş olabilir. Ancak hangi senaryo gerçek olursa olsun normal bir zamanda vuku bulmayacak bir olay meydana gelmişti. Bu elbette fetret devrinin yaratmış olduğu olguların sonucuydu ve taht mücadelelerinin halkın günlük yaşantısına nasıl yansığının önemli bir tezahürüydü.

Yeniden gelişmelere dönecek olursak kendisine bağlı kalabalık bir askerî kuvveti bulunan Hille emîrinin Berkyaruk'un tarafına geçmesi, Muhammed Tapar ile arasındaki güç muvazenesini önemli ölçüde eşitlemişti. Bu gelişmeyle beraber Bağdat'ta gelen Berkyaruk

⁹⁰ Bündâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 89; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 145-146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 240.

⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 244; Abdülkerim Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 16.

hutbeyi kendi adına okutarak askerî ve siyasi ibreyi yeniden kendi lehine çevirdi. Bu durumun tabî sonucu olarak da Muhammed Tapar'ın tarafına geçmiş olan emîrlerden Kürboğa, Çökürmüş ve Sadüddeve Gevherayin⁹² yeniden Berkyaruk'un saflarına katılmaya başladılar. İbnü'l Esîr'in eserinde yer alan ve bu emîrlerden biri olan Kürboğa'nın kullandığı "Muhammed Tapar'dan ve Müeyyidü'l-Mülk'den bir fayda elde edemedik"⁹³ cümlesi, aslında bu karmaşık süreci çok iyi özetlemektedir.

Öte yandan bu emîrlerin kendisine katılmasıyla birlikte iyice güçlenen Berkyaruk, kardeşiyle mücadele edebilmek için yeterli güce ulaştığına kanaat getirmişti. Böylece 1100 yılının ilkbaharında harekete geçerek Hemedan yakınlarındaki Sefidrud denilen mevkide kardeşinin ordusuna karşı saldırıya geçti. Savaşın başlarında işler Berkyaruk'un lehine gidiyordu. Gevherayin'in komuta ettiği ordunun sağ kanadı Nizamîlerin bulunduğu Muhammed Tapar'ın sol kanadındaki kuvvetleri bozguna uğratarak geri püskürtmeyi başarmıştı. Ancak askerler bu başarılarını ordugâhı yağma etmekle mükafatlandırmak istedikleri için sol kanatlarında yer alan Emîr Ahur İnanç Yabgu'nun saldırıları karşısında dağılarak kaçmak zorunda kaldılar. Böylece kazanabilecekleri bir savaşı ganimet endişesiyle kaybetmiş oluyorlardı. Berkyaruk ise veziri dâhil bir çok adamını esir bırakmış ve yanında kalmış 50 kişilik bir süvari birliğiyle Rey şehrine kaçmak zorunda kalmıştı.⁹⁴

Burada yeniden güç toplamak için Horasan'da bulunan Emir-î dâd Habeşî'ye haber göndererek ordusuyla birlikte kendisine katılmasını emretti. Bu esnada Sencer ile mücadele halinde olan Habeşî, cevaben Sencer'i şikayet etmekle yetindi. Yeniden güç kazanması için Habeşî'nin ordusuna ihtiyaç duyan Berkyaruk, Horasan'a giderek Sencer'e savaş açmak zorunda kaldı. Fakat yapılan savaşta Sencer'e yenilince hem Habeşî'nin kendisini ve kuvvetlerini kaybetti hem de kardeşinin düşmanlığını kazanmış oldu. Bu arada yanında sadece 30 adamı kalmıştı. Süratle Cürcân ve Damgan taraflarına gitti ve buradan da Hûzistan'a çekilerek yeni bir ordunun kurulması çalışmalarına başladı. Hemedan'da kendisine katılan birliklerle birlikte ise kısa süre içinde 50.000 kişiden oluşan bir kuvvet meydana getirmeyi başardı.⁹⁵

Bu büyüklükte bir ordu nasıl bu kadar kısa zamanda meydana gelmişti? Berkyaruk'a katılım gösteren Çavlı Sakavu ve öteki emîrlerin 3000, Emîr Ahur İnanç Yapgu'nun evlatlığı Ayaz'ın ise 5000 kişiden oluşan birlikleri bulunuyordu. Emîr Porsuk'un oğulları Zengî ve İlbeği'nin kaç kişilik bir orduya komuta ettikleri ise bilinmiyor.⁹⁶ Buna rağmen 50.000 kişi ile kıyaslandığında oldukça az bir kuvvet gibi duruyor. Maalesef kaynaklar bu konuda bize bir cevap sunmuyor. Fakat dönemin siyasi ve sosyal koşulları göz önüne alındığında ihtimaller dâhilinde konuya dair bir yorum getirilebilir. Anlaşıldığı üzere devletin kurumsal yapısı bu dönemde oldukça bozulmuştu. İktâ sistemi, emîrlerin devlette askeri güç sağlaması bağlamından çıkmış ve feodal bir yapılanmaya hizmet eder hale gelmişti. Vâsıt şehrinde

⁹² Aydın Usta, "Ünlü Selçuklu Kumandanı Sadüddeve Gevherayin", *Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul, 2013, s. 110.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 245.

⁹⁴ Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 144; Bündâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 89; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 151-152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 246; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 190; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 113.

⁹⁵ Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 303; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 114.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 303; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 22.

yaşanan olay misali bazı bölgelerde bu emîrler çete reisleri gibi davranıyorlardı ve halkın mallarını zorla gasp ediyorlardı. Dolayısıyla devlet içindeki kurumsal istikrar bozulmuş, halkın can ve mal güvenliği zaafa uğramış ve geçimini sağlayacağı tarımsal ve iktisadi sistem iflasın eşiğine gelmişti. Bu durum yerleşik dünya kadar göçebe Oğuz Türklerinin yaşam koşullarını da etkiliyordu. Bu bakımından Berkyaruk'un çağrısı, bu kişiler için saltanat adayından para almak, savaştan ganimet kazanmak ya da hiç olmazsa ordu birlikleriyle birlikte çete faaliyetlerini yürütmek anlamına geliyordu. Bu kadar kısa sürede yoğun bir katılımı böyle büyük bir ordunun meydana getirilmesini açıklayacak başka bir durum yok gibi görünüyor.

Muhammed Tapar tarafı ise kendi aleyhine değişmeye başlayan güç dengesi karşısında Berkyaruk'u hazırlıksız yakalamak ve ani bir saldırı ile bertaraf etmek için zaman kaybetmeksizin harekete geçmiş ve Hemedan'da rakibiyle karşı karşıya gelmişti. Savaş başlamaya yakın Âve hâkimi Sürhâb b. Keyhüsrev amân dileyerek Berkyaruk'un safına geçti. Muhtemelen Berkyaruk'un sahip olduğu ordunun büyüklüğü karşısında kazanan tarafta yer almak adına onun kuvvetlerine katılmıştı. Nitekim Muhammed Tapar'ın 15.000 kişilik ordusuna karşılık Berkyaruk'un ordusu yaklaşık 50.000 kişiden oluşuyordu ve bu durum savaş meydanında birçok kişinin daha taraf değiştirerek Berkyaruk'un birliklerine katılmasına neden oldu. Muhammed Tapar yenilerek Horasan'dan Cürcan'a kaçarken en önemli adamı olan veziri Müeyyidü'l-Mülk'ü ise esir olarak rakibine kaptırmıştı.⁹⁷

Berkyaruk tarafından azledildiğinden beri onun aleyhine çalışan, annesi Zübeyde Hatun'u öldüren, veziri Mecdü'l-mülk'ün öldürülmesine aracı olan, Emîr Üner ve Muhammed Tapar'ın kendisine karşı isyana kalkışmasında en büyük rolü oynayan ve önde gelen emîrleri ona karşı savaşmaları için teşvik eden Müeyyidü'l-Mülk, savaş alanında Mecdü'l-Mülk'ün adamları tarafından yakalanarak huzuruna getirilmişti. Tüm bu yanlışları aynı zamanda ne kadar hırslı ve başarılı bir siyaset adamı olduğunu da gösteriyordu.⁹⁸ Bu yüzden Berkyaruk onu öldürmek yerine kendisine vezir yapmayı düşünmeye başlamıştı. Fakat bu durum karşısında taştârın kışkırtıcı bir şekilde konuşması, Berkyaruk'un sinirlenmesine ve kendi eliyle onu öldürmesine neden oldu.⁹⁹

Muhammed Tapar'ı yenmesi ve Müeyyidü'l-Mülk'ü öldürmesi, Berkyaruk'a büyük bir prestij kazandırmıştı. Bu aynı zamanda daha fazla emîrin ve askerinin onun saflarına katılması anlamına geliyordu. Musul emîri Kürboğa ve Nûru'd-Devle Dübeys b. Sadaka bunlardan sadece bazılarıydı. Kaynaklar – abartılı bir sayı olması muhtemeldir – bu katılımlar neticesinde ordunun 100.000 kişiye ulaştığını zikreder.¹⁰⁰ Dönemin şartları göz önüne alındığında savaşmak ve özellikle de kazanan tarafta yer almak en iyi gelir kapısıydı ve bu durum böyle yüksek bir katılımın nedeni konusunda bize yeterli bir gerekçe sunuyor. Ancak savaşmanın en iyi seçenek olmasını sağlayan bu şartlar aynı zamanda ülkenin vergi, ticaret ve

⁹⁷ Şadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 63; Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 304; Bündârî, *Zübedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 90; Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 146; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, s. 115.

⁹⁸ “Birkaç gün bağlı kaldı. Sonunda sultana haber göndererek “Eğer siz efendimiz benim suçumu bağışlarsanız, vezirlik hizmetini bana vermek şartıyla size 100 bin dinar veririm” dedi. Sultan uygun gördü. O borç almakla meşgul oldu. Bu malı bir haftada hazır etti.” Râvendî, *Râhatü'üs-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 146

⁹⁹ Reşîdüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 305.

¹⁰⁰ Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 305.

tarımını kapsayan mali sisteminin de çöküşüne zemin hazırlayan koşullardı. Dolayısıyla Berkyaruk'un böyle bir orduyu mali açıdan finanse etmesi mümkün görünmüyordu. Bu yüzden yanındaki emîrleri ve askerleri yavaş yavaş kendi bölgelerine göndermeye başladı.¹⁰¹

Muhammed Tapar ise kaybettiği savaş sonunda soluğu kardeşi Sencer'in yanında almıştı. Sencer daha önce Emir-î dâd Habeşî'nin olayından dolayı karşı karşıya geldiği Berkyaruk ile zaten husumet içindeydi. Bu yüzden ortak hasımları olan Berkyaruk'a karşı Muhammed Tapar ile yakınlaşması çok uzun sürmedi. Bir araya gelen kardeşler, Berkyaruk'a karşı menfaatlerini koruyacak ve çıkarlarına hizmet edecek ortak bir mutabakatta varmışlardı. Bu antlaşma neticelendikten sonra da ordusunun çoğunu dağıtmış olan Berkyaruk'u hazırlıksız yakalamak ve toparlanmasına izin vermemek için hemen harekete geçtiler.¹⁰² Berkyaruk ise kardeşlerinin kendisini gafil avlamak adına giriştikleri bu teşebbüsü boşa çıkarmak ve yeniden güç kazanmak için en zengin ve güçlü emîrlere biri olan Emîr Porsuk'un bulunduğu Hemedan'a doğru yola çıktı. Ancak yolda iken evlatlığı olduğu Emîr Ahur İnanç gibi kendisi de taraf değiştirme konusunda mahir olan Emîr Ayaz'ın şehrini muhafaza için Muhammed Tapar ile mektuplaştığını öğrendi. Bu yüzden istikametini çevirerek Emîr Porsuk'un oğullarının desteğini kazanmak adına onların yanına gitti. Fakat onlar da Emîr Ayaz'ın gelmediğini öğrendiklerinden gücü azalmış olan Berkyaruk'un yanında yer almak istemediler.¹⁰³ Kısa bir zaman önce güçlü ve kazanan taraf olduğu için etrafında 100.000 kişi toplanmış olan Berkyaruk şimdi ise oluşan yeni şartlar içinde hiç kimsenin yanına gelmek istemediği sıradan biri haline gelmişti. Aslında kendisi kısa bir zaman önce halife tarafından sultanlığı tasdik edilmiş ve ülkenin dört bir yanında adına hutbe okunan meşru hükümdardı. Ancak saltanatının askerî ve mali dayanağı emîrlere iki dudağı arasında çıkan cümlelere bağlı olduğu için tüm itibarı ve meşruiyeti de onların takınacakları tavra bağlı hale geliyordu. Nitekim Muhammed Tapar'ın siyaset tarzını sevmediği için ret ettiği Emîr Ayaz'ın emrindeki 5.000 askerle yeniden Berkyaruk'a dönmesi, kendisine askerî bakımından büyük bir güç katmasına ve bu güce dayalı olarak Bağdat'a girmesine sağlayacaktı. Ayrıca halifeden 50.000 dinar tutarındaki bir meblağı almasına ve hutbeyi kendi adına okutmasına da vesile olacaktı.¹⁰⁴ Yani yeniden askerî güç kazanması, halifeden para alması ve hutbeyi kendi adına okutması tamamen Emîr Ayaz'ın verdiği destek sayesinde olmuştu. Öte yandan bu gücü sağlayan askerler onlara maaşlarını veren Emîr Ayaz'a bağlıydılar ve sultanın otoritesi onların nazarında emîrlere verdiği hükümlere göre şekil alacak kadar zayıf bir bağ ile sınırlıydı. Nitekim Bağdat'ta girdiklerinde askerler şehri yağmalamaya ve halkın mallarını gasp etmeye başladılar.¹⁰⁵ Berkayruk elbette kendisini yerleşik dünyaya karşı bir cihan sultanından ziyade bir çete reisi gibi gösteren böyle bir olaydan rahatsız olmuştu. Ancak mevcut iktidarı bu tür bir olaya müdahale etmek ve gerekli cezaları vermesini sağlayacak kadar güçlü değildi.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 305; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 24.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 305; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 24; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 85.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 305; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 116; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 24; Ali Öngül, *Selçuklar Tarihi*, s. C. I, s. 180.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 306; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 117; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 24.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Çev. M. Keskin, İstanbul, 1995, C. XII, s. 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 308; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 25.

Sultan olmasına rağmen Berkyaruk'un güce dayalı iktidar meşrutiyetinin bu dönemde ne kadar zayıfladığını gösteren bir örnek daha yaşanacaktı. İçinde bulunduğu mali sıkıntıyı aşmak adına daha önce kendi saflarında yer almış olan Hille Emîri Seyfü'd-Devle Sadaka'dan veziri aracılığıyla biriken borçlarını vermesini emrettiğinde Hille Emîri'nin çok sert tepkisiyle karşılaştı. Bu tepkiyi önlemek ya da yumuşatmak adına bazı teşebbüslerde bulunsa da başarılı olamadı. Ayrıca Sadaka b. Mezyed'in vergi borçlarını ödemediği gibi hutbeyi Muhammed Tapar adına okutmasına ve egemenlik sınırlarını genişletmesine de mani olamadı.¹⁰⁶ Aslında devlet otoritesinin güçlü olduğu bir dönemde bir emîrin bunu yapmasına imkân yoktu. Zira bedel olarak kendi başı dâhil neleri kaybedebileceğini az çok tahmin edebiliyordu. Ancak fetret devri bu emîrlere kendi askerî güçlerine dayalı olarak istedikleri gibi hareket etme alanı yaratıyordu.

Buna rağmen hanedan üyelerinin kendi askerleri karşısında bu kadar zayıf bir duruma düşmelerine sebep olan taht mücadeleleri etkinliğini koruyordu. Muhammed Tapar ve Sencer'in ilerlemesine mukabil ağır bir hastalık geçirmeye başlayan Berkyaruk geri çekilmeye başlamıştı. Bu arada ordusu geçtikleri bütün yerleşim yerlerini yağmalarken, devlete bağlı emîrlere ise menfaatlerine göre pozisyon almaya devam ediyorlardı. Artuk oğlu İlgazi ve vergi ödememek için tabî olduğu Berkyaruk'a isyan eden Sadaka b. Mezyed, Muhammed Tapar'a bağlılık arz ederken Vâsıt şehrinin askerleri ve zayıf olduğu dönemde ona katılmayı reddeden Porsuk oğulları da Berkyaruk'un tarafına geçmişlerdi. Böylece hastalığını atlatan Berkyaruk, asker bakımından da güçlenirken iki taraf arasındaki güç muvazenesi de dengelenmiş oluyordu.¹⁰⁷ Birbirini takipte olan iki ordu nihayet Nihâvend yakınlarında bulunan Rûzrâver'de karşı karşıya geldiler. İki tarafta da önemli sayıda kuvvet bulunuyordu ve uzun süredir devam eden mücadeleler esnasında zaman zaman yan yana da savaşmış olan bu askerler artık çoğunlukla birbirlerini tanınır hale gelmişlerdi. Muharebe alanına geldiklerinde savaşmak istemedikleri anlaşılıyordu. Ancak çok kan dökülebilir endişesinin yanı sıra askerlerin bu tutumu da hâsıl olunca halife ve din adamları araya girerek tarafları antlaşma yapmaya ikna etmeyi başardılar. Buna göre Berkyaruk "meşru sultan" statüsünü korurken, Muhammed Tapar ise 1.300.000 dinar vergi mukabilinde Diyarbekir, el-Cezîre ve Musul eyaletlerini de ekleyerek sınırlarını genişlettiği "Gence Meliki" olarak görevini yapmaya devam edecekti.¹⁰⁸

Devletin fiilen ikiye ayrıldığını hüküm altına alan bu antlaşma ile birlikte iki ordu savaşmadan kendi görev yerlerine dönmek için yol koyuldular. Emîrlere ise çoğunlukla iktâlarının bulunduğu bölgelerine çekildiler. Ancak tek başına iktidar olma hırsını tatmin etmemiş olan Muhammed Tapar, hemen harekete geçerek onu antlaşma yapmaya zorlayan emîrlere ölmeye başladı. Bu arada daha önce Berkyaruk'un tarafında iken Muhammed Tapar'ın kuvvetlerine katılmış olan Emîr Yınal b. Ânûştekin'de sultana karşı onu tahrîk ederek isyan etmesi için kışkırtıyordu. Nihayet üç defa nüvbet çalması gerekiyorken beş defa çalarak alenen isyan ettiğini göstermiş ve yeniden sultanlığını ilan etmişti. Bu gelişme

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 308; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 25-26.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 310.

¹⁰⁸ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2018, s. 355-356; Bündâri, *Zübtedü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, s. 90; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 310; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 117; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 26-29; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 89-95.

karşısında savaşmak dışında başka bir seçeneği kalmayan Berkyaruk, kardeşinin toparlanmasına izin vermemek için derhal saldırıya geçti. Rey yakınlarındaki muharebede Muhammed Tapar'ın ordusu ağır bir hezimete uğradı. Hiç kimse ölmemesine rağmen Muhammed Tapar'ın ordusu ilk saldırı karşısında direnemedi ve ordu safları bozulduğundan savaş alanındaki askerleri çok seri bir şekilde dağıtarak kaçmaya başladı.¹⁰⁹ Muhtemelen kendi tarafındaki emîrleri öldürmesi hem gücünü zayıflatmış hem de diğer emîrlere çekinerek onun saflarına katılmamasına neden olmuştu. Dolayısıyla asıl güç merkezi olan emîrlere saf dışı bırakmak ve bu nedenle diğerlerinin de çekinmesine sebep olmak savaşta kaybetmesinde önemli bir etki yaratmıştı.

Muhammed Tapar uğradığı hezimet karşısında yanında bulunan az sayıdaki maiyetiyle birlikte kaçarak İsfahan'a gitti. Burada şehir kalesini muhafazaya alarak savunmasını güçlendirmeye başladı. Berkyaruk'da kardeşini takibe koyularak şehri kuşatmaya aldı. Kalenin kuşatması uzun bir süre devam etti. Kale içindekiler dışarıdan herhangi bir gıda temininde bulunamadıkları için zaman geçtikçe daha da perişan olmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Muhammed Tapar, güvendiği emîrlere bazıları kalenin savunmasına komutan tayin ederek yanındaki bir miktar askerle birlikte yeni kuvvetler bulmak için kaleyi terk etti. Yola çıktıktan sonra onun ayrıldığını haber alan Berkyaruk ise hemen Emîr Ayaz'ı görevlendirerek peşine taktı. Emir Ayaz bir süre takip ettiği Muhammed Tapar'ı askerleriyle birlikte sıkıştırarak yakalamayı başardı. Ancak Muhammed Tapar'ın kendisini ikna etmesi üzerine hem onu yakalamaktan vazgeçmiş hem de bir miktar at ile katırını da hizmetine vermişti.¹¹⁰

Bu arada tahtın varislerine bağlı bazı emîrlere Bağdat'ta hutbeyi onların adına okutmak için büyük bir mücadeleye girişmişlerdi. Gümüştekin, Berkyaruk adına bu mücadeleyi yürütürken Artuk oğlu İlgazi'de Muhammed Tapar'ı destekliyordu. Nihayet Hille emîri Sadaka'nın Muhammed Tapar lehine çekişmelere dâhil olmasıyla birlikte bu mücadeleler son bulmuş ve Bağdat dâhil olmak üzere çevresindeki yerleşim birimlerinde hutbe Muhammed Tapar adına okunmaya başlamıştı. Özellikle Muhammed Tapar tarafını destekleyen emîrlere Bağdat ve çevresindeki şehirleri halifeyi mecbur bırakarak desteğini kazanmak adına yağma etmeleri, halka büyük bir zarar vermişti.¹¹¹ Öte yandan emîrlere Muhammed Tapar ve Berkyaruk adına Bağdat'ta neden bu kadar mücadele ettikleri sorusuna verilecek bir cevap, bu iktidar çekişmelerini anlamak bakımından da büyük bir önem arz ediyor. Zira halifeliğin merkezinde hutbe kimin adına okunursa tüm ülkede meşru sultan o kişi olmuş oluyordu. Bu bakımdan emîrlere destekledikleri tarafın ismini Bağdat'taki hutbede zikredilmelerini sağlamaları, mücadeleyi kazandıkları ve sultan ilan edilen kişi üzerinden hâkimiyeti ele geçirdikleri anlamına geliyordu. Şehirleri yağmalamaları, halkı gasp etmeleri, halifeyi sıkıştırmaları ve soydaşlarıyla ölümüne bir mücadele halinde olmalarının tüm sebebi bu gerçeğe dayanıyordu.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 331-332; ; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 191; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 118-120; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 29.

¹¹⁰ Şadrüddîn el-Hüseyinî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, s. 64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 334-335; ; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 191; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 119; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 30-31; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, C. I, s. 186.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. X, s. 356-360; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 33-35.

Muhammed Tapar iki defa üst üste yenilmesine rağmen mücadeleyi sürdürmekte kararlıydı. Bu yüzden Azerbaycan taraflarına giderek yeni kuvvetler temin etme arayışına girdi. Onun bu kararlığını gören muhteris emîrlere de yeni iktâlar ve paralar elde etmek gayesiyle yeniden mücadelelerin içine dâhil olmaya başladılar. Gence ve Arran'da bulunan Emîr Kızıoğlu komutasındaki kuvvetler ve Mevdûd b. İsmail, Emîr Yınal, Sökmen el-Kutbî, Muhammed b. Yağısıyan gibi diğer emîrlerin birlikleri de Muhammed Tapar'ın sancağı altında savaşmak için ona katılmaya başladılar. Bu katılımlarla iyice güçlenen Muhammed Tapar yeniden Berkıyruk ile savaşmak için yola çıktı. Diğer yandan kardeşinin yeniden güçlendiğini ve savaşmak için yola çıktığını haber alan Berkıyruk'ta kuvvetleriyle birlikte harekete geçti. Hoy şehri yakınlarında beşinci kez karşı karşıya gelen taraflar ikinci vakti başladıkları savaşı gece yarısına kadar sürdürdüler. Emîr Ayaz'ın günün sonunda zinde kalmış 500 kişilik kuvvetleriyle yaptığı ani baskın karşı tarafın tüm direncini kırdığı gibi askerlerinin dağılarak kaçmasına ve Muhammed Tapar'ın bir kez daha yenilerek geri çekilmesine neden oldu.

Ancak Muhammed Tapar bir kez daha savaşmak ve tahtı ele geçirmek için yeniden kuvvet toplamaya başlamak istiyordu. Bu amaçla önce Erciş'e oradan da Ahlatşahların hâkimi ve müttefiki Sökmen el-Kutbî'nin yanına gitti. Daha sonra Erzen-i Rum hâkimi Ali ve Ani hâkimi Menûçih'r'den mücadelesine destek olmaları için kuvvet istedi.¹¹² Oysa ülkenin tüm kurumsal yapısı neredeyse bitme noktasına gelmişti. Askerler gittikleri her yerde yağma yapıyor, iç ve dış güvenlik büyük bir zafiyet yaşıyordu. Ülke tarımı iktâ sisteminin bozulmasından dolayı bitme noktasına ulaşmış, Haçlılar İslâm dünyasını kan deryasına döndürmüştü. Ama en önemlisi bunların hiçbirini önemsemeyip sadece kendi menfaatleri uğruna taht adaylarını ellerinde oyuncak gibi oynatan emîrlere, devleti yıkımın eşiğine getirmişti. Berkıyruk uzun yıllardır içinde bulunduğu bu mücadelelerin yarattığı sonucu çok iyi idrak etmişti. Taht mücadeleleri hanedan üyeleri için değil aslında emîrlere hırsları için yapıyordu ve ülke öyle bir hale gelmişti ki neredeyse uğruna bir ömür verdiği saltanatını sürdüreceği bir ülkesi kalmayacaktı. Bu yüzden galip taraf olmasına rağmen kardeşiyle nihai bir antlaşma yapmak ve bu mücadelelere son vermek için haber gönderdi. Muhammed Tapar'da bu durumun farkına varmış olmalı ki Berkıyruk'un teklifini kabul ederek antlaşma yapmaya razı oldu.

İki kardeş arasında Mayıs 1100 yılında başlayan mücadeleler dört yıl sürmüş ve nihayet Ocak 1104'te ülkenin resmen iki kardeş arasında taksim edilmesini öngören antlaşma ile son bulmuştu. Yapılan antlaşmaya göre Muhammed Tapar beş vakit nebet çalabilecek, hutbe Bağdat'ta Berkıyruk adına okunacak diğer şekilde iki tarafında hâkim olduğu bölgelerde onlar adına okunacaktı. Azerbaycan'daki Sefidrud bölgesi sınır olmak üzere Kafkaslardan Suriye'ye kadar olan bölgeler Muhammed Tapar'ın hâkimiyetine bırakılırken başta başşehir İsfahan olmak üzere Horasan hariç devletin doğusu Berkıyruk'a kalacaktı. Horasan'da ise Sencer egemenliğini muhafaza etmekle birlikte hutbeyi Muhammed Tapar ve kendi adına okutacaktı. Askerlere istedikleri tarafa geçme hakkı tanınırken, Berkıyruk'un vefatından sonra da devletin başına Muhammed Tapar geçecekti. Antlaşma iki taraf nezdinde

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 356-360; ; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 191; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 120-121; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 31-33.

kabul gördükten sonra İsfahan Berkyaruk'a teslim edildi ve Muhammed Tapar'ın askerleri de onun yanına gitmek için yola çıktı. Ayrıca Bağdat'ta da hutbe Berkyaruk adına okunmaya başladı.¹¹³

SONUÇ

Âl-i Selçuk'un Melikşah döneminde Çin hudutlarından Akdeniz kıyılarına kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmasının iki temel dayanağı bulunmaktaydı. İranlı asilzadeler olan dihanlar ve idareciler devletin bürokrasi, ticaret ve eğitim gibi yerleşik dünya ile süregelen ilişkilerini tanzim ederken Türkmen boyları ise askeri gücün kaynağını oluşturmaktaydı. Bununla birlikte iki tarafında hükümdara sadakatleri büyük oranda elde edecekleri kazanımlara bağlıydı. Bu yüzden Melikşah başarılı askeri seferleri neticesinde hem ülkeyi zenginleştirip hem de otoritesini güçlendirdiği için iki tarafında devlet politikaları ile uyumlu bir şekilde hareket etmelerini mümkün kılmaktaydı.

Öte yandan İran bürokrasisinden gelen Nizamülmülk'ün vezir olması ile birlikte ülke, Türk geleneklerindeki yönetim anlayışından ziyade İranlı vezirin beslendiği kaynaklara göre idare edilmeye başlandı. Türkmen emîrleri saray siyasetinden izole edildi ve hükümdarın mutlak monarşisini güçlendiren yeni bir doktrin benimsendi. Kökenleri Roma dönemine dayanan ve iyileştirilen iktâ uygulaması devletin ekosisteminin temel dayanağı haline getirildi. Ordu yerel yönetimler ağıyla ilişkili olarak kapsamlı bir dönüşüm yaşadı. Tarımsal faaliyetler ve ekonomi ile aynı sisteme entegre edildi ve yönetim becerisiyle uyumlu hale getirildi.

Melikşah dönemi bu kazanımların zirve noktasıydı. Ama onun ölümüyle birlikte başlayan taht kavgaları tüm bu denge sisteminin yeni baştan dizayn olmasına sebep oldu. Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk tahtın muhtemel varisi konumundaydı. Ancak Melikşah'ın küçük eşi Terken Hatun beş yaşındaki oğlu Mahmud'u hükümdar yapmak için harekette geçti. Bazı muhalif görüşlere rağmen Abbasi halifesinden dini bir fetva alarak bir meşrutiyet kaynağı oluşturdu. Daha sonra yanındaki Türkmen emîrlere yüklü miktarda altın dağıtarak sadakatlerini satın aldı ve oğlunun askeri desteğini meydana getirdi. Elbette ki Terken Hatun'un bu hamleleri küçük yaştaki oğlu üzerinden iktidarı kontrol etme isteğine dayanıyordu. Ama beraberinde Selçuklu hanedanlığının hükmetme yetkisine yeni ortaklar oluşturdu. Abbasi halifesi, kimin hükümdar olacağına karar veren bir pozisyona sahip olarak güçlü bir otorite elde etti. Türkmen emîrleri ise savaşılan adayların asker ihtiyacını karşılayan taraflar olarak daha önce İran bürokrasisi karşısında kaybettikleri prestijlerini yeniden elde etme arayışına girdiler.

Devletin askeri gücü büyük oranda iktâ sistemine bağlı olarak Türkmen emîrlerin kontrolü altındaydı. Merkezi ordu kuvvetlerinin sayısı ise çok azdı ve Nizamülmülk'ün soyundan gelenler tarafından yönetilmekteydi. Bu yüzden Berkyaruk ya da Terken Hatun'un mutlak suretle bu emîrlerin desteklerine ihtiyaçları vardı. Güç onların elindeydi ve herhangi

¹¹³ Şadrüddin el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, s. 69-70; Reşidüddin Fazlulâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, s. 153-154; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 356-360; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 191; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 120-121; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, s. 31-33.

bir taht adayını seçmeleri tamamen altın ya da devlet idaresinde elde edecekleri makamlara bağlıydı. Tahtın yeni adayları olarak Melikşah'ın kardeşi Tutuş, çocukları Muhammed Tapar ve Sencer ile ailenin bazı üyeleri daha ortaya çıktıklarında da bu konjüktör değişmedi. Hatta taht adaylarının sayılarının artması Türkmen emîrleri için daha fazla altın ve daha yüksek bir itibar demektir. Bu yüzden yaklaşık on iki yıl süren bu mücadeleler esnasında tüm çatışmaların merkezinde yer alarak olası sonuçları belirlediler ve kimin hangi savaşı kazanacağına büyük ölçüde onlar karar verdiler

Diğer yandan bu emîrlere idare ettikleri boyların üyelerini ganimet açısından tatmin etmek zorundaydı. Aksi takdirde bir iç isyan neticesinde hükmetme yetilerini kaybedebilirlerdi. Bundan dolayı mücadeleler esnasında hangi taht adayının tarafında yer alacakları kesinlikle elde edecekleri maddi menfaatlere ya da siyasi mevkilere bağlıydı. Onlar için Selçuklu hanedan üyelerinin kut anlayışından gelen ayrıcalıklı konumlarının hiçbir önemi kalmamıştı. Nitekim Melikşah'ın kardeşi Tutuş bir askerinin kılıç darbeleri neticesinde hayatını kaybetmiş hanedan üyesi Arslan Argun kendi köleleri tarafından katledilmişti. Tahtın en muhtemel adayı Berkyaruk Türkmen emîrleri tarafından fütursuzca hapsedilmişti. Selçuklu fetret devrinin bu olağandışı döneminde Türkmen emîrlerinin rolü Selçuklu hanedan üyelerinden can alıp onlara can verecek kadar mutlak bir hegemonyaya dönüşmüştü.

Kaynakça

Ana Kaynaklar

Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2011.

Azimî, *Azimî Tarihi*, çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Bundarî, *Zubdat al-nusra va nuhbat al usra*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara, 1943.

el-Yezdî, Muhammed, *el-Hüseynî, el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, Çev. Mehmet Çalışkan, İstanbul, 2020.

er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr*, çev. Ahmet Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957.

Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2018.

İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Çev. M. Keskin, İstanbul, 1995.

İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Tercüme Heyeti, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1987.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

İbnü'l-Cevzî, *el- Muntazam fi târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*, Ankara, 2014.

Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, Haz: Mehmet Altay Köymen, TTK, Ankara, 2018.

Reşîdü'dîn Fazlulah, *Cami'ü't-Tevârih*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi 'l-a'yân'da Selçuklular*, Ankara, 2011.

Şadrüddîn el-Hüseyinî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943.

Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 2000.

Araştırma Eserleri ve Makaleler

Altan, Ebru, “Yağsıyan” *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul, 2002.

Bezer, Gülay Öğün, “Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler II)*, Yay. Haz. Metin Hülâgü v.d. TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Bosworth, C.E., “The Political and Dynastic History of the Iranian World”, *The Cambridge History of Iran: Saljuq and the Mongol Periods*, Edt: J.A. Boyle, V. 5, Cambridge, 1968.

Demir, Mustafa, *Büyük Selçuklular Tarihi*, s. 101, Sakarya Kitapevi, Sakarya, 2004.

Durdu, Arslan, “Arslan Argun İsyanına Farklı Bir Bakış”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), Bolu, 2018.

Grigoreviç, Sergey Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Kafesoğlu, İbrahim, “Kür-Boğa”, *İA*.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1976.

Kurpalidis, G.M., *Büyük Selçuklu Devleti'nin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Çev: İlyas Kemalov, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

Lowick, N. M., "Seljuq Coins", *The Numismatic Chronicle*, Vol. 10, 1970.

Merçil, Erdoğan, "Selçuklularda Zengin Emîrler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII, Sayı: 1.

Nesibli, Yunis, "Ortaçağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4.

Öngül, Ali, "Emîr Üner (ö. 492/1098)", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara, 1995.

—————, *Selçuklular Tarihi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.

Özaydın, Abdülkerim, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1997, Sayı: 36.

—————, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Özgüdenli, Osman, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, İstanbul, 2013.

Paul, Jürgen, "Arsân Arghûn – Nomadic Revival?", *The Seljuqs. Politics, Society and Culture*, ed. Christian Lange- Songül Macit, Edinburgh, 2011.

Paydaş, Kâzım, "Büyük Selçuklu Devleti Kumandanlarından Urfa Fatihî Bozan Bey", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 2005, Sayı, 156.

Polat, Sait, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, İstanbul, 2011.

Safi, Omîd, *Religion and Politics in Saljuq Iran Neogoiating İdeogly and Religious Inquiry*, Oxford Press, Pakistan, 2007.

Sanaullah, Mavlavî Fâdıl, *The Decline of the Saljuqid Empire*, Calcutta, 1938.

Sevim, Ali, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Beletten*, 1963, c. XXVII, Sayı, 107.

—————, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Siyaset Teşkilat ve Kültür, TTK, Ankara, 1995.

Sümer, Faruk, "Selçuklular Devrinde Türk Beyleri IV", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1987, Sayı: 51.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.

Usta, Aydın, “Ünlü Selçuklu Kumandanı Sadüddevle Gevherayin”, *Erdogan Merçil’e Armağan*, İstanbul, 2013.

AHİLİK VE BACIYAN-I RUM İLE SOSYAL HİZMETİN TEMEL FONKSİYONLARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison With Ahilik and Bacıyan-ı Rum in Terms of The Basic Functions of Social Work

Sümeyye Beyza ABAY ALYÜZ*

Makale Geliş Tarihi: 09.02.2022

Makale Kabul Tarihi: 22.03.2022

Özet

Ahilik, Selçuklular döneminden başlamak üzere kısmen değişerek ve dönüşerek Osmanlıların son yıllarına kadar sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan bir kurumdur. Sosyal Hizmet de insanların iyilik halini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ahilik kurumu ile Sosyal Hizmet kurumu başlangıç itibarı ile dini gerekçelerle teşekkül etmesinin dışında konu ve amaç bakımından da benzerlikler taşımaktadırlar.

Ahilik, Anadolu'da Ahiyan-ı Rum ismi ile örgütlenirken, kadınlar da Ahiliğin kadınlar kolu olarak Bacıyan-ı Rum ismiyle örgütlenmişlerdir. Ahiyan-ı Rum ile Bacıyan-Rum'un amaçları açısından aralarında bir fark yoktur. Ancak Bacıyan-ı Rum'un bir kadın hareketi olmasından ötürü, kadınlara yönelik faaliyetlerde ön plana çıktığı bilinmektedir. Bu çalışmada Ahi örgütlenmesinin yapısı üzerinde kısaca durulduktan sonra daha çok Ahi kurumunun temel sosyal fonksiyonları ile Sosyal Hizmet kurumunun temel fonksiyonları üzerinde durulacak ve Ahilik kurumu ile Sosyal Hizmet kurumunun temel fonksiyonları karşılaştırılarak ve Ahiliğin günümüz sosyal yardım ve sosyal hizmet anlayış ve uygulamasına nasıl bir zemin oluşturduğu ve Ahiyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum teşkilatlarının günümüze yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler; Ahilik, Sosyal Hizmet, Kurum, Ahiyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum

*Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Beyza Abay Alyüz, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, 0000-0002-5974-4560, Email:sbeyzaabay@gmail.com

Comparison With Ahilik and Bacıyan-ı Rum in Terms of The Basic Functions of Social Work

Abstract

Ahilik is an institution based on social assistance and solidarity until the last years of the Ottomans by partially changing and transforming starting from the Seljuk period. Social Work, on the other hand, aims to strengthen the well-being of people. Apart from the fact that the Ahi organization and the Social Service institution were formed on religious grounds from the beginning, they are also similar in terms of subject and purpose.

While the Ahi order was organized under the name of Ahiyan-ı Rum in Anatolia, women were also organized under the name of Bacıyan-ı Rum as the women's branch of the Ahi order. There is no difference between Ahiyan-ı Rum and Bacıyan-Rum in terms of their aims. However, since Bacıyan-ı Rum is a women's movement, it is known that it has come to the fore in activities for women. In this study, after briefly dwelling on the structure of the Ahi organization, the basic social functions of the Ahi institution and the basic functions of the Social Service institution will be emphasized. The reflections of Ahiyan-ı Rum and Bacıyan-ı Rum organizations to the present will be emphasized.

Keywords; Ahilik, Social Service, Institution, Ahiyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum

Giriş

Toplumsal değişimin önemli kavramlardan birisi de göç kavramıdır. İnsanlık tarihini göç tarihi olarak da nitelendirebiliriz. Bu bağlamda Türklerin de bir göç tarihi vardır, hatta Türkler için farklı göçmen Türkmen topluluklarından oluşmuş bir topumdur da denilebilir. Göç eden toplumların göç ettikleri coğrafyaya yerleşebilmeleri birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Göçmen toplulukların, geldikleri coğrafyada tutunabilmeleri ve bir toplumsal yapı oluşturabilmeleri için dayanışma içinde olmaları gerekir. Dayanışmanın kalıcı ve etkili olabilmesi için de örgütlü olmaları gerekmektedir. Toplum ve toplumsal yapı da örgütlemiş grupların birlikteliğinden oluştuğuna göre, 11.Yüzyıl (1071) da Anadolu topraklarına gruplar halinde ayak basan Türkmenleri/Türklerin Anadolu'da nasıl tutundukları ya da Anadolu'yu nasıl mekân tuttukları ve nasıl bir dayanışma gösterdikleri cevaplandırılması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşıkpaşazade, meşhur Osmanlı Tarihi'nde Selçuklulardan Osmanlılara kadar Anadolu'da dört örgütlü grubun varlığından söz etmektedir. Bunlardan birincisi askerlerden önce fethedilecek bölgeye gidip insanların gönüllerini kazanmaya çalışan Abdalan-ı Rum (Anadolu dervişleri), ikincisi savaş zamanında eli kılıç tutan Gazıyan-ı Rum(Anadolu gazileri-yiğitleri), Üçüncüsü de daha geniş kapsamlı sanattan eğitime, ticaretten savunmaya, şehirlerden köylere kadar örgütlenmiş Ahiyan-ı Rum(Anadolu kardeşlik teşkilatı) ve Ahiyan-ı Rum'un kadınlar kolu niteliğindeki Bacıyan-ı Rum'dur (Aşıkpaşazade,1949 akt: Çubukçu,2015, s. 218).

Ahilik ve Ahilik örgütlenmesinin ne olduğunu açıklamadan önce şu hususun ifade edilmesinde fayda vardır; Anadolu'ya Türkler geldiğinde Anadolu'da Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Araplar vardı/yaşıyordu. Ancak Anadolu'nun tek hâkimi de Bizans'tı. Ayrıca Anadolu'da yaşayan halklar kendi aralarında bazı sorunlar yaşadıkları gibi mevcut Bizans yönetiminden de pek memnun değillerdi. Türkler Anadolu'ya henüz yerleşme çabasında iken 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri de Anadolu topraklarında cereyan ediyordu. Daha sonraki yüzyıllarda yine Anadolu topraklarında bir de Moğol istilası olacaktır (Turan, 1990, s. 277; Koca, 2008.) Yerleşik şehir hayatına pek alışık olmayan Türkmen toplulukları bir taraftan yeni bir coğrafyaya ve iklime gelecekler, bir taraftan da daha önce birlikte yaşamadıkları topluluklarla karşılaşacaklar, bunlarla birlikte aynı şehirde ve aynı şartlarda yaşayacaklar ve dolayısıyla buraları yurt edineceklerdir. Ayrıca bağlı buldukları ya da bağlanmak istedikleri siyasi otoritenin de Anadolu da hakimiyet kurma ve varlığını devam ettirme gibi birtakım sorunlarının var olduğu da bilinmektedir. İşte bu sosyoekonomik, sosyokültürel ve sosyopolitik atmosferde Ahi örgütlenmesinin ortaya çıktığını görüyoruz.

Bu çalışmada Ahi teşkilatlarının, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinde ne gibi katkılarının olduğu vurgulanarak, Ahi örgütlenmesinin yapısı üzerinde kısaca durulduktan sonra daha çok Ahi kurumunun temel sosyal fonksiyonları ile Sosyal Hizmet kurumunun temel fonksiyonları üzerinde durulacak ve Ahilik kurumu ile Sosyal Hizmet kurumunun temel fonksiyonları karşılaştırılarak ve Ahiliğin günümüz sosyal yardım ve sosyal hizmet anlayış ve uygulamasına nasıl bir zemin oluşturduğu ve Ahilik ve Bacıyan-ı Rum teşkilatlarının günümüze yansımaları üzerinde durulacaktır.

Ahilik, Bacıyan-I Rum ve Örgütsel Yapıları

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Ahilik teşkilatı devlet organizasyon şeması içinde bir örgüt olmadığı gibi devlete yapısına karşı bir örgüt de değildir. Hatta devletin görevlerini ve yetkilerini üstlenmek gibi bir iddiası da yoktur. Ahilik örgütlenmesine mevcut Selçuklu sultanları da karşı değildiler. Ahilik örgütlenmesini bugünkü sivil toplum örgütlerine benzetilerek de açıklanamaz.

Ahi teşkilatlanması tamamen Anadolu'da tutunma ve yerleşme sürecinde olan Türkmenlerin içinde buldukları sosyal, kültürel, siyasal, askeri şartların gereği olarak tamamen sosyolojik sebeplerle doğal biçimde ortaya çıkmış bir örgütsel yapıdır (Köprülü, 1991, s. 77-81). Ancak bu doğal örgütlenmeye sebep olan faktörlerden birisi de diğer Müslüman toplumlarda da olduğu gibi Türkmenlerde de var olan "Fütüvvet" anlayışıdır. Fütüvvet gençlik, yiğitlik ve kahramanlık anlamlarına gelmektedir (Bayram, 2016, s. 56).

Türkmenler Anadolu'ya gelmeden önce de Müslümandı (Köprülü, 1976, s.72-76). İslam'ı özümsemiş ve "tasavvufi gelenekten" de etkilenmişlerdi. Hatta "Fütüvvet" anlayışını tasavvufi gelenek ile de harmanlamışlardı. Ahilik Anadolu Türklerine/Türkmenlerine has yeni bir örgüttür. Peki bu örgütün kendine has olan özelliği nedir? "Ahi" nin kelime karşılığı kardeş demektir. "Ahilik" de kardeşlik demektir (Şen, 2012, s. 625). İslam literatürüne göre "Müslümanlar kardeştir." İslam kardeşliği ise inanç, amaç ve davranış birliği içinde olmak demektir (Çağrı, 2001, s. 486). Türkler/Türkmenler Anadolu'ya geldiklerinde içinde buldukları yeni şartlara göre tamamen yeni bir örgütlenme gereğini duymuşlar ve Ahilik

örgütlenmesini önce Kayseri’de daha sonra da başka şehirlerde, kasaba ve köylerde kurmuşlardır. Bu bilgiler ışığı altında Ahilikle ilgili bir tanım yapacak olursak, Ahilik; konusu insan ve toplu olan yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan Müslümanlara ait bir kurumdur. Müslümanların, Müslümanlar arasında yardımlaşmayı ve dayanışmayı gerçekleştirmek için kurdukları yarı resmi örgütlü yapıya da Ahiyan-ı Rum denilir.

Ahiyan-ı Rum: Anadolu’da Müslümanların inanç, amaç ve davranış birliği içinde örgütlenmesi demektir. Bacıyan-ı Rum da bacıların(kadınların) aynı inanç, amaç ve davranış birliği içinde örgütlenmesi demektir. Artık Ahiyan-ı Rum (Bacıyan-ı Rum) için Müslümanlar tarafından, Anadolu Topraklarına kurulmuş kendine has özellikleri olan bir örgüttür denilebilir. Görülüyor ki, Ahilik örgütlenmesinin temelinde Türkmenlerin geçmişten tevarüs ettikleri birtakım değerleri ve tecrübeleri

Müslüman-Türk toplumunun o günkü sosyokültürel yapısının gereği olarak dini-tasavvufi önderler aynı zamanda o günün kanaat önderleridirler. Bunların en bilinenleri Mevlâna Celalettin Rumî, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli ve Ahi Evran-ı Velidir (Gölpınarlı, 1985, s. 17). Adı geçen bu zatların bugüne de yansıyan o günkü toplumsal yapıda farklı farklı fonksiyonları vardır. İşte Ahilik teşkilatını kuran da bu kanaat önderlerinden biri olan Ahi Evran-ı Velidir. Burada kullanılan bazı kavramları da o günün toplumsal yapısına göre anlamlandırmak gerekir. Aşağıda Ahilik teşkilatının Toplumsal fonksiyonları üzerinde dururken de ifade edileceği gibi Ahilik, dünya ve ahiret hayatını bir bütün olarak gören bir anlayışın örgütlenme biçimidir. Günümüze intikal eden bilgilere göre Ahiliğin merkezi Kırşehir’dir. Yaşadığı dönemde Ahiliğin kurucusu ve şeyhi de Ahi Evran-ı Velidir. Her Türk şehrinde merkezden atanan Ahi Baba diye bilinen bir Ahi lideri vardır. Ahi teşkilatlarının bir yönetim kurulu vardır ve her yönetim kurulu üyesinin de eğitimden sorumlu, esnaftan sorumlu vb. görevleri vardır (Günay, 203, s.25). O günün sosyokültürel yapısı gereği olarak, aynı fonksiyonu kadınlar arasında yerine getirmek maksadı ile kurulmuş, Ahiliğin kadınlar kolu olarak ifade edilebilen Bacıyan-ı Rum teşkilatı vardır. Bacıyan-ı Rum’un kurucusu da Ahi Evran-ı Velinin Eşi Fatma Bacıdır (Altaş,2017, s. 25-36).

Ahiliğin ve Bacıyan-ı Rum’un Temel Fonksiyonları

Ahiyan-ı-Rum ve Bacıyan-ı Rum’un fonksiyonları üzerinde dururken, Ahiyan-ı Rum’un ve Bacıya-ı Rum’un aktif ve fonksiyonel olduğu tarihin ve sosyokültürel yapının dikkate alınması gerekir. Bir başka hususta Ahiyan-ı Rum teşkilatını sadece bir dini-tasavvufi yapı olarak görmemek gerektiği gibi sadece bir esnaf örgütlenmesi olarak da görmemek gerekir. Ayrıca Ahiyan-ı Rum teşkilatının yönetimle ve askeri yapılanma ile hiç ilişkisi olmayan sadece bir sivil örgüt gibi de görmemek gerekir. Ahiyan-ı Rum teşkilatını sadece şehirlerde örgütlemiş, kasaba ve köylerde örgütlenmemiş bir yapı da değildir. Ahiyan-ı Rum teşkilatını, mensuplarına sadece iş başında eğitim veriyor olarak da görememek gerekir zira iş dışında da eğitim vermektedir. Ahiyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum mensuplarına sadece zaviyelerde eğitim vermemekte köy odalarını da eğitim mekânı olarak kullanılmaktadır.

Ahiliğin (Ahiyan-ı Rum) Amacı ve Temel Fonksiyonları

Ahiliğin temel amacı; dünya ve ahiret hayatını bir bütün olarak gören temel yaklaşımıyla, zengin ile fakiri, emek ile sermayeyi, millet ile devleti, üretici ile tüketiciyi, birey ile toplumu, veren el ile alan eli bir ahenk ve harmoni içinde görerek ve toplumsal kesimler arasında dengeli bir ilişkiyi kurarak sosyal adaleti gerçekleştirmektir (Durak&Yücel,2010, s. 152).

Ahiliğin temel amaçları şöyle sıralanmıştır (Demirci, 1996, akt: Arslan,2015, s. 253):

“Dürüst, namuslu üretken insanlar yetiştirmek, fert ve toplum ihtiyaçlarını giderebilecek meslek ve sanat becerisi olan insan yetiştirmek, gerektiğinde vatan savunması ve otorite boşluğunun doldurulması için savunma gücü olarak gönüllü ve doğal bir refleks biçiminde görev yapmak, ilim, kültür, sanat ehli, huzurlu bir hayatı sürdürecekt erdemli insan yetiştirmek”

Bu amaca ulaşmak için Ahiyan-ı Rum Teşkilatının aşağıda sıralanan temel fonksiyonları yerine getirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Temel fonksiyonları konusunda literatürde bazı farklılıklar olsa da ana hatları ile ortak noktada buluşan kaynaklarda Ahiyan-ı Rum'un temel fonksiyonları şöyle sıralanmaktadır (Altaş, 2017; Koca, 2008; Yiğit, 2013; Günay, 2003; Kızıler, 2015; Bedir, 2020; Kaya, 2014; Okumuş vd. 2018; Toktonaliev, 2020; Özköse, 2011; Şen, 2012; Ayaş, 2019).

-Göç ve iskân fonksiyonları: Göçebe ve şehir kültürü arasında bir denge sağlama fonksiyonunu gerçekleştirmişlerdir.

-İktisadi fonksiyonları: Ortaya koydukları ahlaki prensipler ile kaliteli ürün üretilmesine ve haksız rekabet önleyecek tedbirleri almışlardır.

-Dini ve tasavvufi fonksiyonları: İslam dinini tebliğ etme ve tasavvufi geleneğin yaygınlaşmasını sağlama fonksiyonları vardır.

-Askeri fonksiyonları: Toplum içinde güvenliği sağlama ve gerektiğinde kadın erkek silahlanarak vatan savunmasında bulunmak.

- Siyasi fonksiyonları: Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde halkın birlik ve beraberliğini sağlayacak girişimlerde bulunmak.

-Toplumsal dayanışma fonksiyonları: Toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşamaları için sosyal yardımlaşma ve dayanışma organizasyonlarını gerçekleştirmek. Bu Bağlamda “Orta Sandığı”, “Esnaf Sandığı”, “Esnaf Vakfı”, “Esnaf kesesi” gibi birikimlerden teşkilatın masraflarının karşılanmasının dışında, teşkilat mensuplarından çalışamayacak durumda olan hasta ve yaşlılara buralardan yardım edildiği gibi bu yardımlaşma sandıkları, borç alıp verme ve kredi olarak da işlev görürlerdi. Bunun dışında fakir, dul, yetim, engelliler, hastalar ve kimsesizlere de buralardan yardım edilirdi (Altaş, 2017, s. 37-38).

-Eğitim fonksiyonu ve zaviyelerin çok yönlü ve çok amaçlı fonksiyonları: Ahilikte eğitimi, işbaşında eğitim, iş dışında eğitim, sanat eğitimi ve ahlak eğitimi diye sınıflandırabiliriz. İş başında eğitim çıraklıktan ustalığa kadar süren meslek eğitimi, iş dışında eğitim daha çok kişisel gelişim eğitimi niteliğindedir. Sanat eğitimi ise yeteneğe göre eğitimidir. Ahlak eğitimi ise insan ilişkileri ya da adaba-ı muaşeret eğitimidir. Ahi örgütlerinde, ahiliğin inanç, adap, ilke, kural ve esaslarının yazılı olduğu kaynaklara “fütüvvetname” adı verilirdi. Bu fütüvvetnameler zaviyelerin temel kitabı olarak okutulurdu. (Kaya, 2014, s. 551; Günay, 2003, s. 60-65).

Ancak ana hatları ile eğitimin verildiği merkezler zaviyelerdir. Ahilikte Zaviyelerin özel bir yeri ve fonksiyonu vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz.

- Eğitim fonksiyonu: Örgün bir eğitim kurumu olarak zaviyeler halkın eğitim ve öğretim seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunurlardı.

-Misafir ağırlama ve konaklama fonksiyonu: Zaviyeler misafir ağırlama ve gelip geçen yolcuların konakladıkları merkezler olarak da fonksiyon icra ederdi.

-Sanat ve kültür merkezi fonksiyonu: Zaviyeler aynı zamanda bir kültür sanat merkezi olmanın dışında meslek öğrenen çırakların da eğitim merkezi idi.

-Rehabilitasyon fonksiyonu: Suçluların terbiye ve ıslak edildiği ve yeniden topluma kazandırıldığı merkezler idi.

Bacıyan-ı Rum'un Amacı ve Temel Fonksiyonları

Bacıyan-ı Rum'un (Anadolulu Kadınlar/Bacılar Teşkilatı) konusu ve amacı açısından Ahiyan-ı Rum arasında hiçbir farkın olamadığı söylenebilir. Ancak Bacıyan-ı Rum'un bir kadın örgütlenmesi olması dolayısıyla, faaliyetlerini diğer faaliyetleri yanında kadınlar üzerinde yoğunlaştıkları bilinmektedir (Acar, 2009; Özlük,2019; Tatlıoğlu, 2012; Sırım, 2015; Kaya,2014; Özağaçkaya 2017; Günay,2003). Bacıyan-ı Rum'un bir örgüt halinde tecessüm etmesi aynen Ahiyan-ı Rum gibi tamamen doğal sosyolojik gerekçelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Kayseri'de yerleşmiş olan Türkmenler, farklı meslekler ihdas ederek tutunmaya çalışırken, kurdukları deri işleme atölyelerinde derilerin yünlerini yeni bir ürüne dönüştürmek gibi bir ihtiyaç ortaya çıkınca, kadınlar, Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacının önderliğinde teşkilatlanarak örgüçülük ve dokumacılık faaliyetine başlamak suretiyle ekonomik hayatta da yer aldıkları görülmektedir.

Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacılarının), Ahiyan-ı Rum'un yerine getirdiği temel fonksiyonlara paralel olarak aşağıda sıralanan fonksiyonları da yerine getirmekte oldukları anlaşılmaktadır.

-Ticaret ve sanat alanındaki fonksiyonlar: Ticaret ve sanat ahlakının yerleşmesindeki önemli katkıları olmuştur.

-Örücülük ve dokumacılık fonksiyonlar: Örücülük ve dokumacılık sanat ve mesleğinin yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur.

-Askeri alandaki fonksiyonları: Erkeklerle beraber askeri alanda, özellikle Moğol istilasında önemli katkıları olmuştur.

-Misafir ağırlama alanındaki fonksiyonları: Anadolu'ya göç ederek gelen kabileleri tekke ve zaviyelerde misafir ederek onların geldikleri yere uyum sağlamalarına ve yerleşmelerine ön ayak olmuşlardır.

-Dinî-tasavvufî fonksiyonları: İslam dinini tebliğ etme ve tasavvufî geleneğin yaygınlaşması konusunda da görev almışlardır. (Acar, 2009, s. 58-60).

-Kadınlara iş bulma fonksiyonları: Vatani hizmet yapan şehit ve gazilerin eşleri, kızları, anneleri veya kız kardeşlerini pazar yerlerinde istihdam etmeleri veya ürettiklerini ürünleri satmalarını sağlamışlardır.

-Hayır hasenat işleri ile uğraşma fonksiyonları: Kimsesiz ve yetim kız çocuklarını himaye etmeleri, onların eğitim ve evlenmelerine yardımcı olmaları, kimsesiz yaşlı kadınların bakımı gibi sosyal hizmetleri yerine getirmiş olmalarıdır.

Sosyal Hizmet ve Sosyal Hizmetin Temel Fonksiyonları

Sosyal Hizmet, konusu insan ve toplum olan hem bir akademik disiplin ve hem de bir profesyonel meslektir. Ancak bu başlık altında Sosyal Hizmet'in, ne bir akademik disiplin olduğu ve ne de bir profesyonel meslek olduğu üzerinde durulacaktır. Bu başlık altında Sosyal Hizmet'in konusu, amacı ve temel fonksiyonları üzerinde durulacaktır. Sosyal Hizmet'in başlangıç yılları da aynen Ahilikte olduğu gibi toplumların değişim ve dönüşüm süreçlerinde, sosyolojik gerekçelerle, tamamen insani ve dini amaçlarla yardımlaşmayı ve dayanışmayı gerçekleştirmek için ortaya çıkmış bir kurumdur. Bu amaçları gerçekleştirmek için değişik ülkelerde örgütlü yapılar da (ABD'de ve İngiltere' de Yardım hareketi ve yardım işlerini düzenleme derneği gibi) oluşmuştur. Sosyal Hizmet yardımlaşma üzerine bina edilmiş bir kurum olsa da farklı sosyokültürel yapılara göre farklılıkların olduğu da bilinmektedir (Şişman,2009, s. 71).

Sosyal Hizmet için değişik zamanlarda farklı tanımlar yapılmıştır. Ele alınan konunun sınırlarına uygun olarak bir tanım öne çıkarılacaktır. Sosyal Hizmet; "Bireylere, örgütlenmiş grupların hizmetlerinden yararlanırken, ya da kendileri bir örgütlenmiş grup üyesi olarak hareket ederken karşılaştıkları güçlükleri çözmek için yardım eden bir kurumdur" (Witmer,1942, akt: Kongar, 1972, s.17). Bu tanıma göre, sosyal hizmet resmi ya da yarı resmi bir örgüt/kurum olabilir. Önemli olan bireylerin/grupların sorunlarının çözülüyor olmasıdır.Sosyal Hizmetin amaçları, kişilerin ve grupların kendileri ile çevreleri arasındaki sorunların belirlenmesini sağlamak, var olan sorunların çözülmesi ya da etkisiz hale getirilmesi hususunda yardım etmek ve kişilerin ve grupların aralarında olması muhtemel dengesizlikleri belirlemek ve bu dengesizliklerin ortaya çıkmaması için tedbirler alarak kişilerin ve grupların güçlenmelerini sağlamaktır (Kongar,1972, s. 21).

Gerek klasik anlamda ve gerekse modern anlamda Sosyal Hizmet kurumunun yerine getirmekte olduğu temel fonksiyonlar şöyle sıralanabilir (Duyan vd. 2008, s. 71-188).

-Aile ve çocuğa yönelik sosyal fonksiyonları: Sosyal Hizmet aile ve çocuk sorunlarına yönelik koruyucu, önleyici, güçlendirici sosyal hizmet faaliyetlerine odaklanmaktadır.

-Yoksullara yönelik sosyal fonksiyonları: Yoksullarla ilgilenmek ve refah seviyesini yükseltmek sosyal hizmetin temel fonksiyonlarından.

-Sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleriyle ilgili fonksiyonları: Sosyal Hizmetin temel alanlarından birisi de sosyal yardım organizasyonları üzerinde örgütleyici özellikleriyle çalışmaktır.

-Engellilere yönelik sosyal fonksiyonları: Engellilere yönelik bakım ve rehabilitasyon fonksiyonlarını yerine getirmek ve engellilerin sosyal katılımını sağlamak.

-Yaşlılara yönelik sosyal fonksiyonları: Yaşlılık, Sosyal Hizmet kurumunun temel alanlarından birisi olduğu gibi, yaşlı bakımı ve yaşlının biyopsikososyal ihtiyaçlarının giderilmesi ve sosyal işlevselliğinin sağlanması da önemli bir fonksiyonudur.

-Göç ve kentleşme sosyal fonksiyonları: İç ve dış göç, mülteciler konusu da Sosyal Hizmet'in önemli bir sosyal fonksiyonu olduğu gibi, mikro, mezzo, makro uygulamalarla özellikle uyum sorunları ve temel kaynakların sağlanması üzerine yoğunlaşmaktadır.

-Şiddet ve suçluluk sosyal fonksiyonları: Şiddet mağdurları ve suçluların rehabilitasyonu da Sosyal Hizmet'in sosyal fonksiyonları arasındadır. Onları topluma kazandırma, topluma entegrasyonu önemli görevleri arasındadır.

-Eğitime yönelik sosyal fonksiyonları: Eğitim kurumlarındaki sorunlar, çevresi içinde birey anlayışı içinde sosyal hizmetin temel fonksiyonları arasındadır.

-Tıbbi sosyal hizmete yönelik fonksiyonları: Sağlık alanı ve hasta bakımı ve sağlık sistemi içinde cereyan eden sorunlar da Sosyal Hizmet kurumunun fonksiyonlarından.

-Danışmanlık ve rehberlik fonksiyonları: Sosyal Hizmet kurumunun önemli bir sosyal fonksiyonu da aynı zamanda sosyal hizmet uzmanlarının rollerine de atıfta bulunan danışmanlık ve rehberlik fonksiyonudur ve Sosyal Hizmet'in en temel işlevlerinden biridir.

Ahilik ve Bacıyan- Rum ile Sosyal Hizmetin Karşılaştırılması

Ahilik ve Bacıyan-ı Rum ile Sosyal Hizmet arasındaki ortak noktaları ya da benzerlikleri ele alırken iki husus göz önünde bulundurulmalıdır. Birincisi; kurumlar zamanın şartlarına göre ortaya çıkarlar, fonksiyonlarını yerine getirirler, değişim ve dönüşüme uğrayarak ya tarih sahnesinden çekilirler ya da başka bir yapıya dönüşerek varlıklarını devam ettirirler. İkincisi ise toplumsal hafızalarda yer tutmuş bazı kurumların bugüne ışık tutan ve yansıyan taraflarının olup olmadığı hususları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu iki husus göz önünde bulundurulurken Ahiliğin ve Sosyal Hizmet'in kesiştiği temel ortak noktalar üzerinde durulmalıdır. Ayrıca iki kurum karşılaştırılırken kapsam, içerik açısından da farklılıkların olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Ahilik ve sosyal hizmet, ortaya çıkış şartları itibariyle göç, yerleşme ve yerleşim yerinde tutunma gibi sosyolojik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Konusu ve amaçları itibariyle de benzer özellikler taşımaktadırlar. Ahilik ve Sosyal Hizmetin kurumsallaşmasında dini motivasyonun oldukça belirleyici bir rolünün olduğu da bilinen bir gerçektir. Özellikle

hayırseverlik ve dini örgütlenmelerin Sosyal Hizmet'in kurumsallaşmasında tarihsel süreçte önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir.

Ahilik ve Sosyal Hizmet'in yerine getirmeye çalıştığı temel fonksiyonlara bakıldığında ise her iki kurum da göç ile gelenlerin sorunlarının çözümüne odaklanmışlardır. Her iki kurumun da aile, çocuk, yaşlı, yetim, şehit ve gazilerin yakınlarının ve diğer kimsesizlerin sorunlarının çözümüne ve ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Her iki kurum da yoksulluk sorununu üzerinde durmaktadır. Yine her iki kurumun da suçluların rehabilitasyonu, sağlık ve bakım hizmetleri konusunda fonksiyon icra etikleri bilinmektedir/görülmektedir ve yine her iki kurumun da faaliyetlerini yürütecek olan elemanlarının eğitimini önemsedikleri bilinmektedir.

Ahilik ve Sosyal Hizmetin farklılıklarına gelince; Ahilik tamamen Müslümanlara özgü bir kurum iken Sosyal Hizmet, farklı dini inanış ve kültürlere göre yapılmış bir kurumdur. Ahilik örgütsel bir yapı olarak tarihi süreç içinde değişim ve dönüşme uğramış ve zamanla da toplumsal ve siyasal sebeplere bağlı olarak ömrünü tamamlamıştır. Sosyal Hizmet ise tarihi süreç içinde toplumsal ve siyasal değişim sürecine bağlı olarak, özellikle de sanayi devriminden sonra bazı Batılı ülkelerin devlet yapılanması *sosyal devlete* dönüştüğü için Sosyal hizmet kurumu da hem bir akademik dışilin hem de bir profesyonel meslek olmuş ve yukarıda ifade edilen fonksiyonları yerine getirecek yeni bir yapıya kavuşmuştur. Ahilik kurumu ile Sosyal Hizmet kurumunun farklılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için, ahilik ile Sosyal Hizmet'in yerine getirdikleri temel fonksiyonlardan bazıları üzerinde özellikle durmakta fayda vardır. Ahilik aynı zamanda iktisadi faaliyet yapan bir örgüttür. Sosyal Hizmet ise ağırlıklı olarak yardıma odaklanmış bir kurumdur. Ahilik yerine ve zamanına göre askeri ve siyasi bir vaziyet alırken sosyal hizmetin böyle bir yapısı yoktur. Ahi örgütlerinin eğitim yeri olan zaviyelerde çok amaçlı olarak dini, tasavvufi, mesleki ve insan ilişkiler eğitimi verilirken, aynı zamanda bir konaklama ve kültür ve sanat merkezi fonksiyonunu görmektedir. Sosyal Hizmet kurumlarında eğitim, her ne kadar bazı ülkelerde dini kurumlara bağlı okullarda verilse de daha çok devlet okullarında laik eğitim verilmektedir. Ahilikte Sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın finansal kaynakları Ahi örgütlerinin kendi aralarında üyelerinden topladıkları aidatlar ile varlıklı olanların kurdukları vakıflar olurken, Sosyal hizmet kurumlarının finansal kaynakları ise her ne kadar bir ölçüde dini kurumların sağladığı kaynaklar olsa da çoğunlukla "sosyal devlet" finansal kaynağı oluşturmaktadır/karşılımaktadır.

Günümüzde modern Sosyal Hizmet (kurumu) temel fonksiyonlarını yerine getirirken, kullandığı kaynaklar sosyal devletin sağladığı kaynaklar olduğuna göre sosyal devlet bu kaynakları sağlamaya ne kadar daha devam edebilecektir? Bilindiği gibi ikinci dünya savaşından sonra gelişmiş Batılı ülkeler, 1970'li yıllara kadar Keynesyan ekonomi politikalarını uyguladılar. Ancak 1970'li yıllarda patlak veren petrol krizinden sonra özellikle batılı ülkeler ekonomi politikalarını gözden geçirerek sosyal devletin sınırlarını tartışarak 1980'li yıllardan sonra da "Neo liberal politikaları" uygulamaya başladılar. Neo liberal politikaların uygulanıyor olması devletin temel görevlerinin neler olduğu, refah hizmetlerini yeterince sunup sunamayacağı ya da nasıl sunacağı sorgulanmaya başlanmıştır. Buna bağlı, sosyal refah devletleri de refah politikalarının uygulanması ve sosyal sorunların çözümüne yönelik yeni ortak arayışlarına girmeye başladılar. Sosyal devlet anlayışından önce tarihten tevarüs eden,

sivil sektör (aile, akrabalar, arkadaşlar), dini kurumlar, özel sektör (piyasalar), gönüllü kuruluşlar-vakıflar ve devlet tarafından ortaklaşa sunulduğu da bilinen bir tecrübenin var olduğu ve sosyal refahın sağlanmasında ve sosyal sorunların çözümünde hayata geçirebileceği ön görülmeye başlandı. Ve adına “Refah karması” denilen bu teori henüz yasal bir zemine oturtulamamış olsa da sosyal refahın sağlanmasında ve sosyal sorunların çözümünde bir alternatif olarak görülmektedir (Özdemir, 2004, s. 105-109).

Günümüz Türkiye’si açısından meseleye bakılacak olursa, dünyada 1980’li yıllardan sonra uygulanmaya başlanılan Neo-liberal politika uygulamalarından Türkiye de etkilenmiştir. Ancak, Sosyal Hizmetin finansmanı konusunda Türkiye’nin tarihten tevarüs eden sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışına bağlı olarak kişisel, ailevi ve toplumsal dinamikleri önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Başka bir ifade ile Batılı ülkelerin henüz sosyal refah ve sosyal güvenlik gibi kavramları dillendirmedikleri dönemlerde İslam toplumlarında, sosyal sorunların çözümünde alternatif kaynak olarak ileri sürülen “refah karması” modelinin fiili olarak uygulandığı da bilinmektedir (Abay, 2004, s. 24-26).

Türkiye açısından, Sosyal Hizmet kurumu için Ahilik ve Baciyan-ı Rum tecrübesi tarihten tevarüs edilen önemli bir toplumsal kaynaktır. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1961 Anayasası ile kendini sosyal devlet olarak konumlandırarak ve sosyal sorunların çözümünü büyük ölçüde üzerine alarak Türk toplumun hayırseverlik/sahavet anlayışında zayıflama olsa da deprem ve sel felaketi gibi tabii afet zamanlarında hayırseverlik ve iyilik anlayışlarının devam ettiği görülmektedir (Çizakça, 2006, S.22). Bugün Türkiye’de Sosyal Hizmet kurumu Batılı modeller üzerinden yapılırsa da son yıllarda tarihin derinliklerinde gömülü olan Ahilik vb. hazinelerin yeniden dillendirilmeye başlanması önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Türkiye’de Sosyal Hizmet kurumuna emeği geçmiş olan Emre Kongar, Selçuklular döneminde ortaya çıkmış bir kardeş teşkilatı olan ahiliğin toplumsal örgütlenmeye güzel bir örnek olduğunu ifade ettikten sonra, Ahi örgütüne mensup olanların büyük bir dayanışma içinde olduklarını ve genellikle insanoğluna yardım etmek Ahiliğin genel ilkeleri arasındaydı dedikten sonra da “kuşkusuz böyle bir grup (bazı siyasal nedenlerle ortadan kaldırılmasaydı) toplumsal hayatta sosyal yardım kavramının daha çok gelişmesine yol açabilirdi” demektedir(Kongar,1972, S.161). Ahilik, günümüzde Sosyal Hizmet’in demokratik ve sivil katılımı benimseyen toplumla çalışma yöntemlerinde, “toplum için toplumla birlikte çalışma” amaçlarına hizmet eden toplum örgütlenmesi modelleri de göz önünde bulundurulduğunda günümüz modern Sosyal Hizmet anlayışıyla ne kadar uyum içinde olduğu görülmektedir.

Sonuç

Günümüz Sosyal hizmet uygulamalarında sosyal sorunlar ele alırken, mikro- mezzo- makro düzeydeki uygulamalarda Ahilik tecrübesinin önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Türkiye’de Sosyal hizmet eğitiminde tarihten tevarüs ettiğimiz “fütüvvetnamelerin” ülkemizde Sosyal Hizmet’in kurumsallaşmasında önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum Ahilik’in temel değerlerinin, günümüz modern Sosyal Hizmet’in anlayışı ve uygulamalarına aktarılmasında temel bir sosyal kaynak olarak değerlendirilmesinin önemini göstermektedir. Ahilik kültüründe yardımlaşma, dayanışma, hayırseverliğin “yardım”ın toplumsal hafızada yerleşmesine ve gelecek kuşaklara aktarılmasına zemin hazırladığı gibi, aynı zamanda yardımın

değer temelinde gerçekleştirilmesine de atfettiği önem de vurgulanmaktadır. Ahilik'in Bacıyan-ı Rum örgütlenmesiyle, kadına verdiği değer, kadının güçlü yanlarını ortaya çıkarma ve toplum nezdinde sosyal sorunların önlenmesinde ve giderilmesinde sahip olduğu sosyal konum ile kadına yönelik toplumsal algıya da etki eden bir işleve sahiptir. Bacıyan-i Rum hareketi sosyokültürel geçmişiyle, Sosyal Hizmet alanında özellikle kadınların örgütlenmesine önemli bir altyapı imkânı sunmaktadır. Diğer yandan bu örgütlenme kullandığı tekniklerle, Bacıyan-ı Rum örgütüne mensup kadınların el işi, örgüçülük ve dokumacılık gibi sanat ve marifetlerin gün yüzüne çıkarılarak modern meşguliyet terapisinde kullanılması gibi modern Sosyal Hizmet'e öneriler de sunulabilir.

Kaynakça

- Abay, A. R. (2004). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 24-26.
- Acar, G. (2009). Tarikatlarda Kadının Konumuna Sosyolojik Bir Bakış (Mevlevilik ve Bektaşilik Açısından Bir Değerlendirme). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Akman, M. (2020). Müminler Arasında Kardeşlik Hukuku. The Journal of Social Science, 4(7), 292-304.
- Altaş, D. (2017). Ahi teşkilatının Anadolu'ya gelen Türkmenler üzerindeki etkileri (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arslan, Hüseyin, Ahilik Teşkilatının Sosyo-İktisadi yapısı Örneklik Değeri, S.254, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 49 Mayıs – Haziran 2015, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
- Âşıkpaşazade, T. I. A. I. O. (1949). Tevârih-i Âl-i Osman, Osmanlı Tarihleri. Atsız nşr., İstanbul.
- Ayaş, M. Ş. (2019). Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve ahiliğin rol modelliği. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13), 91-116.
- Bayram, M. (2016). Anadolu Ahiliğinin Teşekkülünde'ki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, (1), 51-73.
- Bedir, A. (2020). Türklerin İktisadi Hayatında Sosyal Yardımlaşma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(3), 1141-1169.)
- Çağrı M. (2001). "Kardeşlik", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, cilt: 24, İstanbul.
- Çizakça, M. (2000): Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Çubukçu, H. (2015). Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu tasavvufundaki yeri. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (5), 217-231.

- Durak, İ., & Yücel, A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri Ve Günümüze Yansımaları. S.152, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-168.
- Duyan, V., Sayar, Ö. Ö., & Özbulut, M. (2008). Sosyal hizmeti tanımak ve anlamak. Ankara: Öncü Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (1985). 100 Soruda Tasavvuf, 2. bs. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Günay, A. (2003). Ahilik'te mesleki ve sosyal dayanışma (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Kaya, A. (2014). Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahilerin Rolü ve Önemi. Journal of International Social Research, 7(29.)
- Kızıler, H. (2015). Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu. Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches, 4(2).
- Koca, S. (2008). Diyar-ı Rum'un (Roma Ülkesi= Anadolu). Türkiye" Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (23), 1-53.
- Kongar, E. (1972). Sosyal çalışmaya giriş. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yay.
- Köprülü, F. (1991). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi.4. Basım.
- Köprülü, F. (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Okumuş, E., Sarıtaş, K., Yorulmaz, A., Hazar, F., & Altay, Ş. (2018). Ahilik Kültürü ve Günümüze Yansımaları (Eskişehir Örneği). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(8), 7-38.
- Özağaçkaya, M. (2017). Ahilik ve Sosyal Hizmet, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, S. (2004). Sosyal Refah'ın Sağlanmasında Yeni Bir Anlayış:"Refah Karması" ve Sosyal Refah Sağlayıcı Kurumlar. In Journal of Social Policy Conferences (No. 48).
- Özköse, K. (2011). Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(2), 5-19.)
- Özlük, E. (2019). Orta Çağ İslam dünyasında iz bırakan müslüman kadınlar (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sırım, V. (2015). Osmanlı Kadınının Ekonomik Hayata Etkin Katılımı: Baciyân-I Rûm Örneği. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(8), 118-125.
- Şen, A. (2012). Anadolu'da Bir Kardeşlik Tecrübesi Ahiliğin Kültür ve Medeniyetimizdeki Yeri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(1), 615-629.
- Şişman, Y. (2009). Sosyal Hizmete Giriş, Anadolu Üniversitesi Yayını. Eskişehir.

Tathoğlu, K. (2012). Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED), 2(4), 69-92.

Toktonaliev, A. (2020) Ahilikte Usta Çırak İlişkisi ve Sosyal Güvenlik. İlahiyat Araştırmaları Dergisi, (14), 123-136.

Turan, O, (1990). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Nakışlar yayınevi, İstanbul.

Turhan, F. S. (2003) Âşık Paşazade-Osmanoğulları'nın Tarihi. Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (15), 239-246.

Yiğit, İ. (2013). Xvi. Yüzyıl Türkiyesi'nde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı. Electronic Turkish Studies, 8(5).

BAYBURT İLİ (YERLİCE KÖYÜ) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

*Contributions to the Compilation Dictionary from the
Dialect of Bayburt Province (Yerlice Village)*

Nermin İBİŞ*

Makale Geliş Tarihi: 23.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.03.2022

Özet

Bir dil için zengin bir kaynak olan 'ağız'ın, teknolojinin gelişmesi sonucu bünyesinde barındırdığı kelimelerin ya kaybolduğu ya da anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Teknolojideki bu gelişmeler okur-yazarlık oranının artmasında ve köyden kente göçlerin başlamasında etkili olduğu gibi Anadolu ağızlarının da yazı diline yaklaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da Anadolu ağızlarının söz varlığının tespit edilemeden yok olması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ağızlardaki kelimelerin yok olması tehlikesine karşı bu kelimelerin bir an önce kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu konuda en büyük çalışma Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne (1936 yılından sonra Türk Dil Kurumu) aittir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin başlattığı çalışmalar sonucunda "Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü" oluşturularak Türk dilinin kelime hazinesi koruma altına alınmaya başlanmıştır. Biz de bu hazineye kaynaklık eden Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunabilmek için Bayburt merkeze bağlı Yerlice köyünden derleme çalışması yaptık. Saha araştırması sonucunda elde edilen 251 sözcüğü iki ana başlık ve üç alt başlık adı altında sınıflandırdık.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Ağız, Derleme Sözlüğü, Yerlice Köyü.

*Lisanüstü öğrenci, Bayburt Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı,
nrnmbis8@gmail.com

Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Bayburt Province (Yerlice Village)

Abstract

It is seen that 'dialect', which is a rich resource for a language, has lost or changed the meaning of the words it comprises as a result of the development of technology. These developments in technology have caused literacy rate to increase and the migration from village to city, as well as the Anatolian dialects to become similar to the written language. As a result of this, a danger that the Anatolian dialects would disappear before they could be detected emerged. For this reason, it is necessary to register these words as soon as possible in **Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. nrmnibis8@gmail.com. ORCID:0000-0002-3148-2255*

case of extinction of the words in the dialects. The most extensive study on this subject belongs to the Turkish Language Research Society (named the Turkish Language Institute after 1936) As a result of the studies initiated by the Turkish Language Research Society, the "Dictionary of Compilation of Folk Dialects" was created and the vocabulary of the Turkish language began to be preserved. In order to contribute to the dictionary, we have made a compilation study in the village of Yerlice in Bayburt. We classified the 251 words obtained as a result of the field research under two main headings and three subheadings.

Keywords: Bayburt, Dialect, Compilation Dictionary, Yerlice Village.

Giriş

Bir dil bilimi terimi olarak ağız, Korkmaz tarafından “*bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri*” (Korkmaz, 1992: s. 4) olarak açıklanmıştır.

Türk dilinin varlığını ortaya koyan önemli çalışmaların başında ağız çalışmaları gelir. Türkiye’de özellikle 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar derleme, inceleme, karşılaştırma ve sınıflandırma niteliği taşıyan birçok çalışma yapılmıştır. Bu derlemelere bakıldığında, derleme yapılan alanın şehir, kasaba ve köy olarak çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Özellikle Ahmet Caferoğlu’nun Anadolu ağızları üzerine yaptığı çalışmalar daha sonraki çalışmalara örnek olmuştur. Caferoğlu’ndan sonra Zeynep Korkmaz başta olmak üzere Ahmet Bican Ercilasun, Hamza Zülfikar, Efrasiyap Gemalmaz gibi dilcilerin lisansüstü çalışmaları da Türkiye’deki ağız çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır (Öztürk, 2017: 413).

Türkiye’de ağız derlemeleriyle ilgili ilk kapsamlı çalışma; 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (daha sonraki Türk Dil Kurumu)’nin kurulup 26 Eylül- 4 Ekim tarihleri arasında ilk Türk Dili Kurultayı’nın toplanması sonucu bakanlar kurulunun 21 Kasım 1932 tarihinde kabul ettiği “*Söz Derleme Talimatnamesi*” ile başlar. Söz Derleme Talimatnamesi’nin ilanından sonra 1933 yılında bütün yurttan bir derleme seferberliği

başlamıştır. Yapılan ilk derleme çalışmalarına yalnız memurlar değil, serbest meslek gruplarından insanlar ve isteyen her vatandaş katılmıştır. Bu da ilk derleme çalışmasında bazı hataların meydana gelmesine sebep olmuştur. Gönüllü kişilerin yapmış olduğu derleme çalışmalarının sonucunda 1933 yılında 126.000 olan fiş sayısı 1934 yılında 153.500'e ulaşmıştır. Söz Derleme Dergisi'nde yayımlanmış olan bu 153.500 fiş bir araya getirilerek 1939-1951 yılları arasında dört cilt olarak basılmıştır. Eserde toplam 25.000-30.000 kadar sözcük bulunmaktadır. Bu dört cilde 1952'de beşinci cilt (indeks) ve 1957'de altıncı cilt (folklor terimleri) eklenmiştir (TDK Derleme Sözlüğü, 2019: 8-9).

İkinci derleme çalışmaları 1952 başından 1959 sonuna kadar üç kere tekrarlanan programlarla devam etmiştir. İkinci derlemenin daha verimli olması için resmi kurumlar görevlendirilmiştir. Sekiz yıl süren bu çalışmanın ardından toplam 450.000 fiş elde edilmiştir. Her iki derlemeden elde edilen yaklaşık 600.000'den fazla fişten oluşan 12 ciltlik "*Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*" meydana gelmiştir (TDK Derleme Sözlüğü, 2019: 9-10).

Anadolu ağızlarında kullanılan sözcükleri içermesi bakımından önemli olan bu çalışma, Türk dili üzerine çalışma yapan araştırmacılar için birincil kaynak niteliğindedir. Özellikle son zamanlarda "*Derleme Sözlüğü'ne Katkılar*" başlığı adı altında yapılan çalışmalar Türkiye Türkçesi ağızlarının zengin söz varlığının kayıt altına alınması noktasında önem arz etmektedir.

Leyla Karahan tarafından "*Doğu Grubu Ağızları*" içerisinde gösterilen Bayburt ili ağızı şüphesiz bulunduğu konum itibarıyla önemli bir yere sahiptir. Bir tarafında Kuzeydoğu ağzının, diğer tarafında ise Doğu Anadolu ağzının konuşuluyor olması Bayburt ağzının ne kadar zengin bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bayburt ili ağızı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok Bayburt iline ait genel bilgiler şeklinde olup ağız alanında yapılan çalışmalar birkaç tez ve birkaç makale ile sınırlı kalmıştır.¹ Biz de hem Bayburt ili ağızı adına bir çalışma gerçekleştirmek hem de "*Derleme Sözlüğü*"ne katkıda bulunmak amacıyla Bayburt merkeze 15 km uzaklıkta olan Yerlice köyünde derleme faaliyetlerinde bulduk. Burada yer alan söz varlığını oluştururken çalışmanın daha verimli olması için genellikle orta yaşın üstündeki kişilerden derlemeler gerçekleştirdik.

Elde edilen sözcüklerden yola çıkarak, çalışmamızı iki ana bölüme ayırdık; Birinci bölümde Derleme Sözlüğü'nde bulunmayıp Bayburt ağzında bulunan kelimelere yer verdik.

¹ *KÜRÜM, Mesut (2021). *Bayburt ve Yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler-sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı.

*KABADAYI, Rukiye (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağızı: Cümle Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

*MEMİŞ, Özlem (2019). *Bayburt İli Ağızı Söz Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

*BULUT, Serdar (2015). *Bayburt İli ve Yöresi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri*, *Turkish Studies*, S. 10/16, s. 371-386.

* GÜZEL, Ferdi (2020). "*Bayburt Merkez Ağızı*", *Bayburt Araştırmaları Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat*, (Ed. Turgay Kabak, Ferdi Güzel), Ankara: Akademisyen Yayın Evi.

İkinci bölümü de sözcüklerin Derleme Sözlüğü'nde bulunma durumuna göre üç alt başlık halinde belirledik.

1. Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Kelime ve Kelime Grupları

2. Derleme Sözlüğü'nde Yer Alan Kelime ve Kelime Grupları

a. Derleme Sözlüğü'nde yer alan ancak Bayburt kaydının yer almadığı kelime ve kelime grupları

b. Derleme Sözlüğü'nde farklı varyantlar ile yer alan kelime ve kelime grupları

c. Derleme Sözlüğü'nde olup da farklı anlam taşıyan kelime ve kelime grupları

Bu son iki bölüm karşılaştırmada kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle tablolar halinde verilmiştir.

1. Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Kelime ve Kelime Grupları

asaca yıka-: Sadece saç yıkamak.

bades: Taze fasulye.

basur-: Saklamak, gizlemek.

başgış: Alışveriş sonrası istenen hediye.

bedura: Su kovasının diğer adı.

behe: İnsan tenindeki koyu renkli leke, ben.

beymirad: Yaramazlık yapan hayırsız çocuklara söylenen söz.

buğalt-: Sıkıntı vermek.

cıd: Kenar.

cıddıbbıddı: Saklanbaç.

cıngır göz: Mavi gözlü.

cızık taş: Seksek.

cılar: suyun birden fazla arka koşulması.

cingo: İçerisine yiyecek konulan, ağzı kapaklı derin kova.

cörmelik: Dere, su kenarlarında su ile yeşilliğin birleştiği alan.

çaldırak: Hayvanların karın bölgesi ve kuyruk kısmında oluşan gübre birikintisi.

çıpan çıpan et-: Banyo yapmak.(Çocuk dili)

deli kız: Düğünden bir gün önceki gece de yapılan eğlencelerde oynanan oyun.

dılçı: Biçimsiz, düzgün olmayan kişi.

dızlıhçı: Yalancı; iş görmeyi sevmeyen, işten kaçan.

donalt-: Dedikodu yapmak.

dunluk: Net olmayan.

eğrep: Yaramaz, aksi.

fannos: Aydınlatma aracı.

fıskı didenin enügi: Kötü işler yapan kişinin çocuğu anlamında kullanılan kalıplaşmış sözdür. Genellikle çocuklara söylenir.

fitırık: Deli.

filfilli: Titiz, şüpheli.

gabgas: Yelek.

gece canguşi: Geceleri uyumayan, etrafı gezen kişi.

gelinlik: Evlere yapılan süsleme.

gıgılcım: Ateşte oluşan kıvılcım.

gıgılda-: Soğuktan titremek.

gılıkla-: Toplamak, yuvarlamak.

gogol taşı: Tandır, çömlek, testi gibi eşyaları cilalamakta kullanılan taş.

göz aydını: Doğum, sünnet, askerden gelme gibi olaylar sonucunda evlere yapılan ziyaret.

günnen-: Güneşlenmek.

hashas: Kümeslere dadanıp tavukları boğazlayan hayvana.

hokkal: Evlerin toprak baca kenarları.

ilaç: Deterjan.

kaldır-: Evlendirmek, düğün yapmak.

kalukçu: Çok gezen kişi.

kara tıstan: Esmer kişiler için kullanılan bir söz.

kehriz: Yıkanma yeri.

kerti yağ: Tereyağı.

kok: Kök.

körzivil: Saban ucu.

kullan-: salıncakta sallanmak.

kuru dandırık: Çok kuru; zayıf.

o harten: O kadar.

payla-: Ayıklamak.

porsuk: Dağınık (dağınık saç için kullanılır).

2. Derleme Sözlüğü'nde Yer Alan Kelime ve Kelime Grupları

2.1. Derleme Sözlüğü'nde yer alan ancak Bayburt kaydının yer almadığı kelime ve kelime grupları

abuk: Umut, güven.

ağuz: Yeni doğum yapmış hayvanın ilk sütü.

ahan: İşte.

ahbun: Tarla.

ramuk: Römork.

reldiven: Merdiven.

sabağaçin: Sabaha kadar.

saççak: Balkon.

sarı pıtan: Çok sarı. (Sarışın çocuklar için kullanılır).

sılıkçı: Kırık ve çukuk işiyle uğraşan kişi.

sılıkla-: Gözetlemek.

sirkeli: Çorba çeşidi.

soğacı: Su taşıma aracı.

sozalaş-: Ağrı yavaş yavaş azalmak.

suya vur-: Çamaşırı durulamak.

şehit: Tandıra düşen ekmek hamuru.

tapuştur-: İşitilen sözü çabucak gidip başkasına anlatmak, ispiyonlamak.

taş gözeği: Tahıl ürünlerinin elendiği büyük delikli elek.

tek: Büyükbaş hayvan gübresi.

tırtıya alma-: Dikkate almamak.

tıssık: Soba ve tandırdan çıkan duman.

uruba: Elbise.

yumulcalık: Saklanbaç.

zoppa: Sopa.

akşamdarı: İkinci ezanı ile akşam ezanı arasındaki zaman dilimi.

alaf: Hayvanların saman, ot gibi. kışlık yiyeceği.

arustak: Tavan.

beytanbal: Yıkık, harap.

cağart: Sonbahar ve ilkbaharda ekilen ekinlerin filizlenmiş hali.

cağ: Kazak, çorap gibi eşyaların dokumasında kullanılan şiş.

cakkıl: Tenekeden yapılmış, demir telden sapı olan, su ve süt taşımıcılığında kullanılan araç.

camış: Erkek manda.

ceferlik: Kullanılmayan eşyaların konulduğu yer.

cıbart-: Fazla dövme.

cıd: Kenar.

cırbağa: Yaramaz çocuk.

cırbıt: Gözde oluşan çapak.

cızlavut lastiği. Siyah renkli plastik ayakkabı.

cil: Toprakta yeni çıkan bitki, ekin.

cümcük: Cimcik.

cünüt: Bataklik.

çar: Kadınların boydan boya örtündükleri, tek parçadan oluşan örtü.

çığır-: Türkü söylemek.

çırpma: İnce doğranarak kurutulan taze fasulye.

çigirt: Çekirdek.

çölle-: Mahvetmek, berbat etmek.

çuluk: Hindi.

dag: Pancarın kök kısmı.

dastar: Ekmek hamurunu korumak için üzerine örtülen örtü.

davun: Veba, hastalık.

davun tuta: Bir tür beddua. (Verem olası anlamı taşır)

debert-: Ateş közünü karıştırmak.

desinner: Gösteriş.

dürtün-: Bir işle uğraşmak; oyalanmak.

egiş: Ekmeği tandırdan almak ve tandırdaki ateşi karıştırmak için demirden yapılan, bir ucu eğik, bir ucu düz araç.

eylece: Öylece.

elcek: Tırpanın el ile tutulan yeri; kapının tutulacak yeri.

fırıç: Güneşte kızarmış armut.

fırık: Topaç.

fiske: İçerisine gaz konularak yakılan, küçük lamba.

gada: Ağabey.

galif: Tahtadan yapılmış derme çatma kulübe.

gav: Tandır, testi, çömlek gibi mutfak araç ve gereçlerinin yapıldığı kırmızı renkli toprak.

gavar: Bahçe ve tarla sulamak için açılan su yolu

gendime: Dövülerek kabuğu çıkarılmış buğday.

geremet: Dert, sıkıntı.

geyit: Telaş.

gıdık: Keçi yavrusu.

gilevle-: Kesici aletleri bilemek.

gılla-: Yuvarlamak.

golluk: Kısa.

gorbagor: Beddua sözü.

göger-: Yeşermek, morarmak.

göres-: Özlemek.

gössüz: Köstebek.

gözlük: Soba ve tandırda ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı.

gudu: Küçük çömlek.

guduk: Köpek yavrusu.

gumbuz: Yumruk.

gundul: Yuvarlak.

güman: Umut.

hab et-: komşular arasında sağılan sütün bir hafta sırayla ve karşılıklı ödünç alıp vererek yardımlaşmak.

harık: Su yolu, ark.

hasilla-: Hamura kıvam vermek.

havlu: Evin giriş bölümü.

hayıf: Öç, intikam.

hekat: Hikâye.

hers: Sinir, öfke.

hetirecek: Tandır üzerine tencere, çömlek vb. koymaya yarayan, demir ızgara.

hemençe: Omuza asılan yün, bez ya da deriden yapılan çoban çantası.

hınık: Sümük.

hodak: hayvan otlatan küçük çocuk, çobanın yardımcısı.

horom: Ölçü birimi. (Ağzını bir avuç horom tutmuyor)

kahmut: Tarlalarda biten yabani bir otun kökü.

kakıl-: Saplanmak.

kaluk: Eski ayakkabı.

kartol: Patates.

kaykı: Kızak.

kelepçe: Kem yapmak için kullanılan tahtadan araç.

kem: Tahıl destelerini bağlamakta kullanılan bükülerek ip biçimine getirilmiş ot.

kerme: Koyun gübresinden yapılan yakacak.

kersek: Sertleşmiş toprak.

kesilim: İyi, güzel.

keyvani: Güzel ve çeşitli yemekler yapan kişi.

kırız: Saçı tamamen kesmek.

kırman: Evin tavanının tahtadan iç içe geçmiş şekilde yapılmış hali.

kırtlık: Koyunların yünlerinin kesildiği makas.

korut: Bir, iki yaş arasında erkek keçi yavrusu.

köp-: Kabarmak.

körmen: Dağlarda yetişen yaban soğanı.

kösevi: Ateş karıştırmaya yarayan, bir ucu yanmış odun parçası.

kukul: Kahkül, perçem.

kuruk: Eşek yavrusu.

kurun: Hayvanları yem yediği ve su içtiği araç.

künde: Her gün.

küflet: Aile.

laluk: Peltek konuşan.

lehle-: Yorgunluktan kıpırdamayacak hale gelmek.

lobiya: Fasulye.

lom: Taş kırmak ve duvara delik açmak için kullanılan ucu sivri büyük demir.

lop: Yağmurdan sıırıslıklam olmak.

löküz: Lamba.

lüver: Tüfek.

miltan: Gömlek.

mozuk: Doğum yapmamış dişi sığır.

orum: Süpürge yapımında kullanılmak üzere ekilen bir bitki.

palak: Ayı yavrusu.

pırık: Kulağı küçük hayvan.

pırnat: Bir araya toplanmış ot ve ekin sapı.

pin: Kümes.

pir: Ağaç ya da fasulye yaprağı.

poççuk: En geri uç; kuyruk sokumu.

pörk: Direk üstlüğü.

pürçüklü: Havuç.

reşber: Çiftçi.

saçı: Kına gecelerinde gelinlere verilen hediye.

sağın: Sağılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar.

sılık: Islık.

sımışka: Ayçiçeği.

sırıklı: Huysuz, yaramaz çocuk.

sıvar-: Bahçe sulamak.

sıska: Soğan tohumu.

somiye: Demirden yapılmış yatak.

süpürt-: Kovalamak.

şikar: Şikayet.

şoğurt: Salya.

şum: Göz değmesi, nazar.

şurt: Tandırın üst kısmı.

tekmük: Tekme.

teşi: Yün eğirmeye yarayan tahta araç.

teşti: Odundan ya da demirden yapılmış, içerisinde banyo yapılan ya da çamaşır yıkanan büyük leğen.

tırındaz: Temiz.

tıstan: Siyah böcek.

törelı: Doğru dürüst.

tuhus: Kuluçkaya yatmış tavuk.

tütünlük: Kadınların giydiği yöresel elbise.

uvra: Yemeklere kıvam vermesi için un ve sudan oluşan sos.

ür-: Köpek havlaması.

yağırnı: Sırt.

yatsılık: Gece yatmadan önce yenen yemek.

yırtıl-: Çok şiddetli bağırarak.

yu-: Yıkamak.

yuntu: Evdeki meyve, sebze, ekmek ve yemek artıklarından oluşan karışım (Büyükbaş hayvanlara yem olarak verilir); Bulaşık suyu.

yoşa: Doğal kırmızı boya.

yöreme: Hafif eğik bayır.

zap: Çömleğin büyüğü.

zahra: Buğday ya da arpaya verilen isim.

zığı: Arı kovanı.

zakar: Huni.

zırza: Kapı kilidi.

2.2. Derleme Sözlüğü'nde farklı varyanlar ile yer alan kelime ve kelime grupları

Yerlice Ağzı	Derleme Sözlüğü	Anlam
<i>demürli</i>	<i>demirli</i>	Tahıl ölçeği.
<i>dilgen</i>	<i>dirgen</i> (bk. DS)	Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aracı.
<i>dılcık</i>	<i>dırcık</i> (bk. DS)	Tekme, çifte (Büyükbaş hayvanlar için).
<i>gocuk</i>	<i>kocuk</i>	İçi kürklü mont.
<i>gont</i>	<i>kont</i>	Evin üzerini örtmek için kullanılan ağaç.
<i>guzzuk</i>	<i>gürüz</i> (bk. DS)	Kambur.
<i>guduz</i>	<i>kuduz</i>	Kısa boylu.
<i>huşgi</i>	<i>huşgu</i>	1. Küçükbaş hayvan gübresi. 2. Tezek vb. şeylerin ufak parçaları, kırıntıları.
<i>kallanguş</i>	<i>gallanguç</i> (bk. DS)	Kırlangıç.
<i>karazah</i>	<i>garazah</i>	Karga.
<i>koça</i>	<i>koşa</i> (bk. DS)	Ölçü birimi (bir avuç)

<i>meşebe</i>	<i>maşrapa</i>	1.Su içmeye yarayan plastik ya da demir bardak. 2.Su kovası.
<i>pöhöri</i>	<i>puhara</i> (bk. DS)	Soba bacası.
<i>teyne</i>	<i>tekne</i>	Plastikten ya da odundan yapılmış yarım küre biçimindeki kap.
<i>topdu</i>	<i>toptu</i>	Çengelli iğne.

4. Derleme Sözlüğü'nde olup da farklı anlam taşıyan kelime ve kelime grupları

Yerlice Ağzı		Derleme Sözlüğü	
Kelime	Anlam	Kelime	Anlam
<i>çıyrık</i>	Yün eğirmeye yarayan, tahtadan yapılmış çark.	<i>çıyrık</i>	1. Çıkrık. 2.Çocukları yürümeye alıştırmak için kullanılan üç tekerlekli araba.
<i>culluk</i>	Banyo yapmayı seven ve banyoda uzun süre kalan kişi.	<i>culluk</i>	Hindi.
<i>dıbkı</i>	Gökten düştüğüne inanılan kutsal taş.	<i>dıbkı</i>	Sakız ve çam ağacından yapılan, serçe tutmaya yarayan bir çeşit macun, ökse.
<i>gezge</i>	Tavuk cinsi.	<i>gezge</i>	Kol, devriye.
<i>gılık</i>	1. Hayvan gübresi 2. Küçük nesnelere belirtmek için kullanılır (Bu patatesler ne kadar gılık).	<i>gılık</i>	1. Saçta pişirilen çörek biçiminde küçük ekmek. 2. Tane. 3. Meşe, çam tohumu. 4. Fotoğraf. 5. Alın çıkıntısı. 6. Ardıç ağacının meyvesi.

			7. Fasulye.
<i>hollamak</i>	Bir şeyi fırlatmak.	<i>hollamak</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ceviz, badem, soğan gibi şeylerin kabuğunu soymak. 2. Oyunu bozmak. 3. Tavuğu yumurtlayacağı yere koymak.
<i>kır</i>	Piknik alanı.	<i>kır</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mayalanmış hamur. 2. Yabancı, yadırgı. 3. Saçsız, kel. 4. Zeytinlik.
<i>kopuk</i>	Lahananın toprak içerisinde kalan kısmı.	<i>kopuk</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Şık, süslü, iyi giyinmiş, çalımlı, edalı (kimse). 2. Kısacık yün ve pamuk ipliği parçaları (halıcılıkta).
<i>kulak</i>	Tatlı elma kurusu.	<i>kulak</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sabanın toprağa giren kısmının iki tarafında bulunan ve toprağı yanlara dökmeye yarayan parça. 2. Yağmur ve sel sularının toplandığı çukur, su yatakları. 3. Küçük dereler. 4. Arkların ya da göl ve dereden tarlaya alınan suyun ağzı. 5. Küçük vadi. 6. İki yol arasında kalan toprak parçası. 7. Akarsuların karaya giren ve durgunlaşan yerleri. 8. Tarlanın köşesi, dar yeri. 9. Gücü sırığını koymaya yarayan dokuma aygıtının yan

			<p>direkleri.</p> <p>10. Köprünün iki yanındaki duvarlar.</p> <p>11. Makbuz.</p> <p>12. Oku boyunduruğa bağlayan kayış.</p> <p>13. Telli müzik araçlarında akort vidası, burgu.</p> <p>14. Koyun ve keçilerin butlarındaki aç biçiminde sinir.</p> <p>15. Sarmısaklı yoğurt dökülerek yenilen bir hamur yemeği, mantı.</p> <p>16. Kolayca taşınması için çuvalın ağzının iki yanına yapılan tutma yeri, kulp.</p> <p>17. Çamlıklarda biten, yemeği yapılan bir çeşit ilkbahar bitkisi.</p>
kulluk	Yünden dokunmuş başa örtülen bere.	kulluk	<p>1. Hindi</p> <p>2. Karakol.</p> <p>3. Evlenecek erkeğin gelin ve akrabalarına verdiği hediye.</p> <p>4. Ağıl.</p> <p>5. Avlu.</p> <p>6. Küllü ateşte pişmiş patates.</p> <p>7. Memurluk.</p> <p>8. Yardım.</p>
kurs	Lor peynirinin içerisine konulduğu tahtadan yapılmış çukur kova.	kurs	<p>1.Çukur yerlere dolan kar yığınları.</p> <p>2.Dolgun, dolu</p> <p>3. Nargile yakmakta kullanılan dut ya da asma ağacından elde</p>

			edilen bir çeşit kömür.
küstüm	Yastık kılıfı.	küstüm	1. Kadın ceket, uzun hırka. 2. Eflatun renkli bir çeşit boru çiçeği.
mazarat	1. Zarar. 2. Engel.	mazarat	Özür.
nemne	Adı bilinmeyen şeyler için kullanılan bir kelime.	nemne	Çer çöp.
sürgü	Fermuar.	sürgü	1. Ekilen tohumu örtmeye ya da tarladaki büyük toprak parçalarını kırıp düzeltmeye yarayan çalılardan yapılan bir araç, ağaç silindir. 2. Tırmık. 3. Harman yaparken otları temizlemek için çalılardan yapılan ve hayvan koşularak çekilen bir çeşit süpürge. 4. Yokuştan inen arabanın arkasına takılarak hızını kesmeye yarayan dallı budaklı ağaç. 5. Fırın süpürmeye yarayan ucunda bez sarılı sopa. 6. Kar küreği. 7. Ağaç filizi. 8. İshal. 9. Kırma av tüfeklerindeki anahtar.
tal	Öküz arabalarına takılan kulak.	tal	1. Ardıç. 2. Söğüt.

			<p>3. Çıplak.</p> <p>4. Az kılçıklı bir çeşit tatlı su balığı.</p> <p>5. Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü, ağız.</p> <p>6. Dilsiz.</p>
--	--	--	--

Sonuç

Bir dil için zengin bir kaynak olan “ağız”ın, teknolojinin gelişmesi sonucu bünyesinde barındırdığı kelimelerin ya kaybolduğu (*basurmak, donaltmak, paylamak* gibi) ya da anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Bunun önüne geçmek için ülkemizde yapılan derleme çalışmaları büyük bir önem arz etmektedir. Biz de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan kelimeleri tespit etmek ve kayıt altına almak için Bayburt iline bağlı Yerlice köyünden ağız derleme çalışması yaptık. Bu sayede Derleme Sözlüğün’de bulunmayan kelimelerin kayıt altına alınmasına, Derleme Sözlüğü’nde bulunmasına rağmen Bayburt ili kaydının yer almadığı kelimelerin Bayburt ili ağzında da kullanılıyor olduğunun belirlenmesine katkıda bulduk.

Derlenen sözlerden hareketle Anadolu'nun çeşitli yörelerinden derlenen birçok kelimenin ufak tefek ses farklılıklarıyla veya ufak ayrımlarla anlam bakımından çeşitlilik gösterdiği durumlarla da karşılaşmıştır. Bu çeşitliliğin kolay anlaşılması için de tablolar kullanılmıştır.

Bu çalışmada Bayburt iline bağlı Yerlice köyünden Derleme Sözlüğü’nde bulunmayan 70, Derleme Sözlüğü’nde bulunup Bayburt kaydının yer almadığı 150, Derleme Sözlüğü’nde farklı varyantlar ile yer alan 15 ve Derleme Sözlüğü’nde farklı anlam biçimleriyle yer alan 16 kelime ve kelime grubu olmak üzere toplam 251 madde başı tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

bk.: Bakınız.

DS: Derleme Sözlüğü.

ed.: Editör

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan (1998). “Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye’de Sözlük”, *Kebikeç Dergisi*, S.6, s.115-118.

BULUT, S. (2015). “Bayburt İli ve Yöresi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri”, *Turkish Studies*, S.10 / 6, s. 371-386.

Derleme Sözlüğü (2019). C. I-II-III-IV-V-VI, Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, Derleme Sözlüğü, C. I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X-XI- XII.

EREN, Abdullah; ÖZTÜRK, Abdulkadir (2017). “Yukarıkızılın Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S.7/3, s.413-421.

GÜVEN, Ömer (2014). “Zara (Sivas) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. LI, s.63-77.

GÜZEL, Ferdi (2012). “Şahsuvar (Elazığ) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Türk Dili, S.728, s.68-80.

GÜZEL, Ferdi (2013). “Şahsuvar (Elazığ) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar-2, Diyalektolog Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 15-33.

GÜZEL, Ferdi (2020). “Bayburt Merkez Ağzı”, Bayburt Araştırmaları Tarih-Kültür-Dil-Edebiyat, (Ed. Turgay Kabak, Ferdi Güzel), Ankara: Akademisyen Yayın Evi.

KABADAYI, R. (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle yapısı* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 368423).

KAMACI, Duygu (2011). “Erzurum Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Mediterranean Journal of Humanities, S.1, s.157-164.

KARAHAN, L. (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÜRÜM, M. (2021). *Bayburt ve Yöresi Ağızları (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 678490).

MEMİŞ, Ö. (2019). *Bayburt İli Ağzı Söz Varlığı*, (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 587517).

UYSAL, İdris Nebi (2018). “Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, Erdem Dergisi, S.74, s.139-156

Yerlice Köyünden Derleme Yapılan Kaynak Kişiler

Selami İbiş / Yaşı: 62 / İlkokul

Bahriye İbiş / Yaşı: 60 / Okuma Yazma Yok

Nizamattin Gülhan / Yaşı: 67 / İlkokul

Serap Kurt / Yaşı: 54 / İlkokul

Bilal Kurt / Yaşı: 50 / İlkokul

**Tuğba AKKOYUN KOÇ, Dede Korkut Hikâyeleri'nin
Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimlik Ögeleri.
Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2021, ISBN:
978-605-9945-28-8, 312 Sayfa.**

Necati ÖZCAN*

Makale Geliş Tarihi: 26.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.03.2022

Dede Korkut Hikâyeleri; Türklerin dili, tarihi, kültürel yaşamı, inançları, doğa ile ilişkileri hakkında birçok bilgiyi öğrenebildiğimiz önemli bir eserdir. Destani halk hikâyesi özelliği taşıyan Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili farklı yaklaşımlarla birçok araştırma yapılmıştır. Hikâyeler üzerine yapılan araştırmalardan biri de Bayburt Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Tuğba AKKOYUN KOÇ tarafından kaleme alınmış ve Temmuz 2021'de Bayburt Üniversitesi Yayınları'ndan kitaplaşmıştır. *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimlik Ögeleri* adlı kitap Dede Korkut Hikâyeleri'ni disiplinler arası bir yaklaşımla ele almaktadır. Dil bilim alanında yeni bir inceleme tarzı sayılabilecek söylem çözümlemesi yöntemiyle Dede Korkut Hikâyeleri'nin Dresden nüshasındaki 12 hikâyenin incelendiği kitapta yazar bir arkeolog titizliği ile çalışarak sözcük ve tümce katmanları altındaki mana zenginliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Kitabın diğer bir yönü de Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kültürel kimlik ögelerinin tespit edilmiş olmasıdır. Sunduğu tespitler çerçevesinde kitap, birçok bilim dalı araştırmasına katkı sunabilecek bir kaynak değer taşımaktadır.

“Ön Söz” bölümünde verilen bilgiye göre kitap, 12.05.2020 tarihli “Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Kitabın kapağında bozkır yaşantısını ve günümüze dair birçok inanışın kaynağı olan şamanın sonsuz gökyüzü yolculuğunu anlatan, Ressam Julia David'e ait bir resim kullanılmıştır. 312 sayfadan oluşan kitapta başlangıç olarak “Takdim, Ön Söz, İçindekiler, Şekillerin Dizini, Kısaltmalar, Giriş” bölümleri bulunmaktadır. Daha sonra bulgu ve tespitlerin

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD, <https://orcid.org/0000-0002-1524-0600>, nctzcn@gmail.com

paylaşıldığı ana bölümler diyebileceğimiz “Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç” bölümleri yer almaktadır. Kitapta son olarak “Kaynakça, Ekler ve Öz Geçmiş” bölümlerine yer verilmiştir.

Kitabın içeriğine dair ana bölümleri diyebileceğimiz “Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç” bölümleri ile ilgili tespitler şu şekildedir:

Birinci bölümde Dede Korkut Hikâyeleri, söylem çözümlemesi ve bağlantılı kavramlar ele alınmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin önemi ve özellikleriyle birlikte Dede Korkut araştırmaları ile ilgili yapılan çalışmaların yer aldığı bu bölümde ayrıca söylem kavramının dil bilimsel çerçevedeki anlam karşılıkları, yazarın sözün arkeolojisini yapmak olarak tanımladığı ve çalışmanın analiz yöntemini oluşturan söylem çözümlemesinin ne olduğu, söylem çözümlemesiyle ilgili kavramlar ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Söylemin anlamı inşa ettiğini, toplumların semboller ve anlamalar arasında bağ kurduğunu ifade eden yazar, aidiyet duygusunun en önemli unsuru olan kültürel kimliğin de söylemler üzerinden oluştuğunu belirtmektedir. Bu kitapta yazarın; derinliği mitolojik zamanlardan günümüze kadar ulaşan ve Türk milletinin kolektif hafızasını içerisinde barındıran Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki anlam zenginliğini sosyal bilimlerin birçok disiplinine katkı sunacak biçimde ortaya çıkardığı görülmektedir. Söylem çözümlemesinin çeşitlerinden de bahsedilen birinci bölümde çok katmanlı yapıya sahip olduğu ifade edilen Dede Korkut Hikâyeleri'nin derin dokusu ortaya

konulurken eleştirel söylem çözümlemesi kavramı ve incelemede kullanılan başlıklar olan makro-mikro yapılardan da söz edilmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin bütünsel bir söylem çözümlemesini amaçlayan kitabın ikinci bölümde Dresden nüshasındaki 12 hikâye müstakil olarak makro ve mikro yapılar alt başlıklarında çözümlenmektedir. Makro yapılar, “Tematik (izlek)” ve “Şematik (durum, yorum)” alt başlıkları altında ele alınırken mikro yapıların ise; “Cümle Yapıları”, Sözcük Seçimleri”, “Retorik ve İkna Stratejileri” alt başlıkları ile incelendiği görülmektedir.

Hikâyelerin incelenmesinde, dilde gizli olan güçle ilgili yapıları görünür kılıp ideolojilerle ilişkilendiren eleştirel söylem çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır. Diyalog unsurlarının varlığı nedeniyle de etkileşimsel söylemden yararlandığı ifade edilen eserde makro yapı incelemesinde tematik yapının unsurları olarak; başlıklar, girişler, ana olay, haber kaynakları, fotoğraf ve bağlamın değerlendirildiği görülmektedir. Tematik incelemede yazar, ana fikre ulaşmak amacıyla metni söyleme taşıyan niyete erişmeye çalışmaktadır. Şematik yapıdaki durum başlığı altında, anlatının olay örgüsü, olayın işleniş biçimi, olayların toplumsal ve politik yönlerinin ele alındığı görülmektedir. Yorum kısmında ise üst grup, alt grup olarak kategorileştirilen söylem grupları, onların sosyal temsilleri, yazarın bu gruplara yaklaşımı ve bu yaklaşımdaki nedenler irdelenmektedir.

Mikro yapı incelemelerinde hikâyelerin cümle yapıları, işlevsel dil tercihleri üzerinden gidilerek sözün niyeti ve sosyal bağlamı ile ilişkilendirilmektedir. Sözcük seçimlerinde, hikâyelerin sözcük haritalarındaki özellikle seçilen sözcüklerin neden seçildikleri ve bu

sözcüklerin metin içi kullanım esnasında kazandıkları anlam etkileşimleri üzerinde durulmaktadır. Retorik ve ikna stratejileri bölümlerinde; söylemdeki niyetin iletiye dönüşümü, söylemlerin hangi kanalla, etkiyle ve amaçla söylendikleri, rakamların ve istatistiklerin oluşturulmak istenen etkiye katkısı irdelenmektedir. Çünkü yazara göre söylemdeki amaç, ikna etmek ve metnin inandırıcılığını artırmaktır.

Kitabın diğer önemli bir bölümü ikinci bölümün içerisinde yer alan “Dede Korkut Hikâyelerinde Kültürel Kimlik Ögeleri” başlıklı bölümdür. Oğuzların destani hayatını bugüne aktaran kıymetli bir eser olan Dede Korkut Hikâyelerinde söylem çözümlemesi üzerinden tespit edilen bulgular kültüre dair başlıklar altında sunulmuş, “Dede Korkut Hikâyeleri’nin Kültürel Muhteva Listesi” başlığı altında verilmiştir: “Kültürel yaşam, coğrafya, insan biyolojisi, davranış ve kişilik, demografya, tarih ve kültür, besin kaynakları, hayvancılık, tarım, besin teknolojisi, besin tüketimi, içki, ilaç ve keyif vericiler, deri, dokuma ve tuhafiyeye, giyim kuşam, süs eşyası, malzeme üretimi, yapılar, yapıların işletme ve bakımı, yerleşmeler, araç ve gereçler, mal mülk, değiş tokuş, piyasa, finansman, işler ve işçiler, turizm ve ulaşım, kara ulaşımı, deniz yolu, hayat standardı, dinlenme, güzel sanatlar, eğlence, birey ve hareketlilik, tabakalaşma, kişilerarası ilişkiler, evlilik, aile, akrabalık, akrabalık grupları, mahalle (semt) köy, mekânda örgütlenme, devlet, hükûmet, siyasal davranış, hukuk, cürüm ve ceza, yargı sistemi(adalet), silahlı kuvvetler, askerî teknoloji, savaş, sosyal problemler, zenginlik ve sosyal hizmetler, sağlık, hastalık ve tıp, ölüm, dini inançlar, dini kuruluşlar, sayılar ve ölçüler, cinsiyet, çoğalma, bebek ve çocuk, toplumsallaştırma, eğitim, delikanlılık, erginlik ve yaşlılık” ın kültürel muhteva listesinin zengin içerikli alt başlıklarıyla sunulması literatürde ilk olması açısından önemlidir. Bölümde, hikâyelerin geçtiği tahmin edilen dönemdeki Türk kültürü, yaşantısı ve değerlere dair merak edilen birçok bilgi yer almaktadır.

Kitabın “Sonuç” bölümünde ise yazar, incelemenin Dede Korkut Hikâyeleri’nin anlaşılmasına sağlayacağı katkılardan bahsederek önerilerde bulunmuş ve bölümü tamamlamıştır.

Dr. Tuğba AKKOYUN KOÇ’ un “*Dede Korkut Hikâyeleri’nin Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimlik Ögeleri*” adlı kitabının, Dede Korkut Hikâyeleri araştırmalarına ve farklı disiplinlere katkı sunacak değerli bir çalışma olduğu görülmektedir.

**Mustafa Akkuş, Moğollarda Din ve Siyaset; İlhanlı
Hanlarının Dini Kişiliği ve Uygulamaları, Çizgi
Kitabevi Yayınları, Konya, 2020, 320 s. ISBN:
978-605-196-451-5**

Berk GÖKMEN*

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2022

Makale Kabul Tarihi: 14.03.2022

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim dalında görev yapmakta olan Doç. Dr. Mustafa Akkuş, Anadolu'daki dinî ve tasavvufî zümrelerin askerî ve siyasi güçlerle ilişkilerini ele alan çalışmalar kaleme almaktadır. Akkuş, 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mustafa Demirci'nin danışmanlığında kaleme aldığı "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri" adlı doktora tezinin birinci ve ikinci bölümünü yeniden hazırlayıp yukarıda künyesini belirttiğimiz, "*Moğollarda Din ve Siyaset; İlhanlı Hanlarının Dini Kişiliği ve Uygulamaları*" isimli eseri vücuda getirmiştir. Yazar, eserin ön sözünde tarihte siyaseti belirleyen iki unsur olarak din ve iktisadi politikaların önemine dikkat çekmiş; bu iki unsurun siyasi politikaları belirleyen önemli araçlar ve amaçlar olduklarını vurgulamıştır. Akkuş, eserinin önsözünde belirttiği üzere, İlhanlı yönetimi altındaki Anadolu tarihini aydınlatmak amacıyla tezini kaleme almıştır.

2020 yılında Çizgi Kitabevi Yayınları bünyesinde neşredilen eser; Ön söz, giriş ve kaynaklar bölümleri ile başlarken esasında üç ana başlığa ayrılmıştır:

- I) Moğolların Erken Dönemlerinde Dinler (s. 39- 115),
- II) İlk Dönem İlhanlı Hanlarının Dinlere Bakışı ve Siyasetleri (1258- 1295) (s.115-191),
- III) Müslüman Hanlar Döneminde İlhanlı Dini Siyaseti (1295-1335), (s.191-258).

Sonuç, kaynakça ve dizin bölümleri ile eser 320 sayfadan meydana gelmiştir.

Akkuş, eserinde İlhanlı hükümdarlarının dinî eğilimlerini ve bu ekseninde oluşturdukları siyasi politikaları, tartışmayı temel amaç olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda, İlhanlıların dinî temayülleri ele alınırken Avrupalı devletler, Memlûkler, Altın Orda Devleti ve Anadolu'daki idare ile İlhanlı hükümdarlarının kurduğu ilişkiler incelenmiştir.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Anabilim Dalı,
gokmenberk0@gmail.com

Eserde yararlanılan kaynakların incelendiği “Kaynaklar” bölümünde, Farsça ve Arapça yazılan vekayinameler ve kitaplar, Moğol bölgesine gerçekleştirilen seyahatlerin kayıtları, dönemin tasavvufi kişiliklerinin hayatlarının anlatıldığı menakıbnameler, Ermeni vekayinameleri, tabakât ve makalât türündeki eserler, kitabeler, mektuplar ve istifade edilen araştırma eserler tanıtılmıştır.

Moğolların Erken Dönemlerinde Dinler (s. 39- 115) başlıklı *Birinci Bölüm*, Moğolların ibtidaî inancı olan Şamanizm’i ele alarak başlamaktadır. Şaman inancının temel bileşenlerinin açıklandığı bu kısımda, Cengiz Han döneminden başlayarak Şamanizm’in Moğollar arasındaki geleneksel konumu vurgulanmıştır. Bölümün ikinci alt başlığı olan *Moğol Steplerinde Büyük Dinlerin Nüfuzu* altında; Budizm, Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik inançlarının erken dönem Moğol siyasi yapısı ve toplumsal hayatındaki durumları incelenmiştir.

Yazar, Mengü Han döneminde yükselişe geçen Budizm’in, Hülegü’nün bölgesi olan İran’da da hızla yayıldığına dikkat çekmiştir. Ahmed Tegüder’in ihtida etmesiyle Budizm’in gücünün azaldığı vurgulanmış ancak Argun ile yeniden konumunu sağlamlaştırdığı belirtilmiştir. Müslüman olan İlhanlı hükümdarı Gazan Han, devriyle beraber budist öğretinin etkileri yavaş yavaş silinmeye başlamıştır.

Hristiyanlık hususunda ise Cengiz zamanından önce de bu dinin çeşitli kabilelerde yayıldığı vurgulanmıştır. Ancak Töregene Hatun ve Sorgaktani Hatun gibi Nesturi olan Moğol elitleri imparatorlukta Hristiyanlığın konumunu güçlendiren şahsiyetler olmuşlardır. Cengiz devrinden, İlhan Gazan Han devrine kadar çeşitli hükümdarların politikaları ile incelenen Hristiyanlık, zaman zaman diğer dinlere üstünlük kurmayı başarmıştır. Ayrıca, Avrupa’dan gelen seyyahlardan yapılan alıntılar ile anlatım güçlendirilmiştir.

Erken dönem Moğol siyasi ve toplumsal hayatında İslamiyet’in incelendiği başlık altında, Cengiz devrinde Moğol steplerinde İslamiyet’in tanınmasının Müslüman tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştiği vurgulanmıştır. Ögedey Han zamanında, devlet yönetiminde birçok Müslüman görevli yer almaya başlamış ve Moğol beyleri arasında da İslamiyet’i seçen kişilerin, var olduğu aktarılmıştır. Güyük, Möngke ve Kubilay Han dönemlerinde Müslümanların durumu anlatılmış sonrasında ise Çağatay ve Cuci uluslarının İslamiyet’i seçmelerindeki temel etkenler ve kişiler belirtilmiştir. İlhanların dinî inançları ve uygulamaları, ikinci bölümün muhtevasını oluşturduğundan bu kısımda tek tek ele alınmasa da İlhan Tegüder döneminden itibaren devlet kadrolarında İslamiyet’in yayıldığı vurgulanmıştır.

Moğol İmparatorluğu, içerisinde Yahudi varlığının incelendiği bir diğer alt başlıkta yoğun bir Yahudi nüfusuna sahip olan İlhanlı Devleti üzerinde durulmuştur. Hülegü ve Abaka dönemlerinde sarayda görev yapan Yahudilerin varlıkları bilirse de Argun Dönemi, Yahudiler için en parlak yıllar olmuştur. Öyle ki, Yahudi olduğu bilinen Sa’düddeve başvezirlik görevine getirilmiştir. Yazarımızın ifadesiyle Argun’un ölümüyle İslam dünyasında ilk defa kurulan Yahudi hakimiyeti sona ermiştir.

İlk bölümün son ara başlığı olan *Moğol Steplerindeki Diğer Din ve İnanışlar* kısmında Taoizm’in ve Mâni dinin Moğollar arasındaki nüfuzu incelenmiştir.

İlk Dönem İlhanlı Hanlarının Dinlere Bakışı ve Siyasetleri (1258- 1295) (s.115- 191) başlıklı *İkinci Bölüm*, İlhanlı hükümdarları Hülegü, Abaka, Ahmed Tegüder, Argun, Geyhatu ve Baydu'nun dini kişiliklerine ve dinlere karşı uyguladıkları siyasi ve sosyal politikalara ayrılmıştır. Her hükümdarın, çocukluk yıllarında aldıkları eğitimlerin, dinî kişiliklerine nasıl etkilerde bulunduğu ele alınmıştır. İlhanların uyguladıkları siyasi politikalarında dinî eğilimlerinin ne derece etkili olduğu vurgulanmıştır.

Hülegü Han'ın Budizm'e intisap edip etmediği konusunun tartışıldığı ilk ara başlık altında, Hristiyanlığa duyduğu sempati de belirtilmiştir. Bu bölümde Hülegü Han'ın Müslümanlara karşı güttüğü siyaset anlatılmış ve Hülegü Han'ın dini tercihleri nedeniyle İlhanlı Devleti'nin Memlûk ve Altın Orda Devletleri ile kurulacak politikayı tesis ettiği belirtilmiştir.

Abaka Han'ın dini politikalarının incelendiği ikinci ara başlık altında, Budizm'e meylectiği konusu tartışılmış ancak Şamanist akideleri koruduğu belirtilmiştir. Ayrıca Abaka'da babası Hülegü gibi Hristiyan yanlısı gibi bir politika izlemiş ve özellikle Anadolu'da Müslüman karşıtı bir eğilim göstermiştir. Yazar, İslamiyet karşıtı politikanın, Memlûklerle süregelen mücadeleden kaynaklandığı yorumunu eklemiştir.

İlk Müslüman İlhanlı hükümdarı olması hasebiyle, Ahmed Tegüder'in ihtidasında önemli rolleri olan dervişler üçüncü ara başlıkta ele alınmıştır. Tegüder'in, İslam yanlısı politikalarına değindikten sonra güncelliğini koruyan tartışma konusu Akkuş tarafından da işlenmiştir. Öyle ki, Tegüder Müslüman olduktan sonra Memlûk Devleti'ne bir elçi göndererek barış isteminde bulunmuştur. Akkuş, bu tartışmada Tegüder'in siyasi bir manevra için barış girişiminde bulunmadığını, samimi bir yol izlediğini belirtmiştir. Bu bölümde, yazarın dikkat çeken bir diğer vurgusu da Tegüder'in Türkmen sufilerine hamilik etmesinden dolayı İlhanlı sarayında Türk kültürünün giderek nüfuz kazanması olmuştur.

Argun, Geyhatu ve Baydu dönemlerinin incelendiği dördüncü ara başlık altında, önceki bölümlerde olduğu gibi hükümdarların çocukluk ve gençlik yıllarındaki dini yönelimlerinden bahsedilmiştir. Argun'un iktidarı, Budizm'in yeni bir zaferi ve İslamiyet düşmanlığının yeniden başlaması olarak yorumlanmıştır. Saray hanımlarının Hristiyan olmalarından dolayı bu dönemde, Hristiyanlık nüfuz kazanmaya devam etmiştir. Ayrıca Memlûklerle olan mücadeleden dolayı Avrupalı devletler ile birçok kez temas kurulmuştur. Yahudi Sa'dü'd-Devleti'nin başvezir olması yazarımızın ifadesiyle; "Yahudi- Moğol" iktidarı kurulmuş fakat bu dönem çok uzun sürmemiş ve Yahudilerin idareden tasfiyesi başlamıştır. Akkuş, Argun devrinde, Şii inancının nüfuz kazandığını belirtmiş; buna bağlı olarak Türkmen şeyhlerinin de itibarlarının arttığını yorumunu yapmıştır.

Geyhatu ve Baydu dönemlerinde İlhanlı Devleti'nin Hristiyanlara yönelik tavrında herhangi bir değişiklik olmamış fakat Geyhatu, seleflerinin aksine İslamiyet'e karşı daha ılımlı bir politika izlemiştir. Akkuş, her iki hükümdarın döneminde de Moğol asıllı Müslüman emir sayısının arttığını belirtmiştir.

Müslüman Hanlar Döneminde İlhanlı Dini Siyaseti (1295-1335), (s.191-258) başlığını taşıyan *Üçüncü Bölüm*'de ilk olarak Gazan Han'ın ihtida etmesi ve bunun İlhanlı siyasetine etkileri tartışılmıştır. Gazan'ın İslam dinine geçmesinde rol alan etmenler ve Moğol bir hükümdarın Müslüman bir hükümdarlık modeline geçtikten sonra icra ettiği faaliyetler

anlatılmıştır. Öyle ki, Gazan Han'ın ihtida ettikten sonra radikal kararlar dahi aldığı görülmüştür. Dinin dış politikaya etkisinin incelendiği bu bölümde görülecektir ki İlhanlı elitlerinin çoğunluğunun Müslüman olması da kadim düşman Memlûklerle olan ilişkileri düzeltmemiştir.

Gazan Han'dan sonra İlhanlı tahtına geçen Ölceytü Dönemi, yazarımızın ifadesi ile “Sünnilik ve Şiilik arasında kalan bir hükümdarın dönemi” olmuştur. Öyle ki, Ölceytü'nün bu iki mezhebi kendi siyasi politikaları ve toplumsal dinamikler açısından ne denli iyi kullandığı bu bölümün temel konusu olmuştur.

Akkuş'un belirttiği üzere son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahadır Han, Müslüman bir çevrede yetişerek İslamiyet'i tanımış ve İslam geleneğine göre ilk isim alan hükümdar olmuştur. Ebû Sa'îd döneminin, dini politika anlamında altının çizildiği nokta Sünniliğe yeniden geçişin sağlanmasıdır. Yazarın görüşüne göre Ebû Sa'îd, Gazan ve Ölceytü'ye göre daha samimi bir Müslüman olmuş ve Batı dünyasının İlhanlıları Hristiyanlaştırma politikaları bu devirde son bulmuştur.

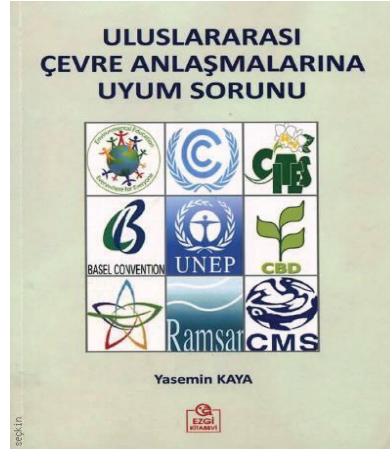
Akkuş, bu eseriyle İlhanlı hükümdarlarının dinî tercihlerinin iç ve dış siyasette oynadığı rolü tartışmış ve İlhanlıların dini nasıl araç ve amaç olarak kullandıklarının altını çizmiştir. Ayrıca eser, İlhanlı hükümdarlarının, sufi çevreler ile kurdukları ilişkileri de okuyucuya sunmaktadır.

Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu Kitap İncelemesi

Kıvanç Demirci*

Makale Geliş Tarihi: 05.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.03.2022

1. Kitabın Biçimi

Bu başlık altında kitabın öğeleri, stili ve çeşitli bileşenlerine yer verilecektir.

1.1. Kitabın Künyesi

Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu adlı kitap Doç. Dr. Yasemin Kaya tarafından yazılmıştır. 1. Basımı 2012 yılı Nisan ayında İstanbul Güven Mücellit Matbaacılık tarafından, dağıtımı ise Bursa Ezgi Kitabevi tarafından yapılmaktadır. 198 sayfa ve 14x20 cm olan kitabın editörlüğü ise Çetin Serdar tarafından yapılmıştır. Türkçe olarak yazılan kitabın barkod numarası ise 9786054484102'dir.

*Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Bitlis,
kivancdemirci4@gmail.com,

1.2. Yazar Hakkında

13 Ekim 1978 doğumlu olan Yasemin Kaya Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü anabilim dalında 2000 yılında tamamlamış, yüksek lisans(2004) ve doktora(2010) eğitimini yine Uludağ Üniversitesinde Kentleşme ve Çevre Sorunları alanında yapmıştır. 2001 yılında araştırma görevliliği unvanını 2013 yılında ise Yardımcı Doçentlik unvanını alan Kaya, Uludağ Üniversitesinde Kentleşme ve Çevre sorunları alanında akademisyenlik görevini yerine getirmektedir.

1.3. Kitabın Amacı

Kitap tarafların uluslararası çevre anlaşmalarına uyum düzeyini analiz etmeyi ve bu anlaşmaların taraf devletlerce ne derecede uygulanabilir olduğunu ölçmeyi amaçlamaktadır. Yazar bu kitapta çevre anlaşmalarının çevresel sorunların çözümüne katkı sağlayabilme koşulunun uygulanmalarına bağlı olduğunu belirtmiştir. Anlaşmaların uygulanmasının ise taraf devletlerin sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle tartışmaları daha somut hale getirmek amacıyla kitap içerisinde önemli anlaşmaların uyum rejimleri ve uyum mekanizmaları incelenmiştir. Taraf devletlerin çevre anlaşmalarına uyumunun değerlendirilmesinde ise Türkiye üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Yazar kitabında çevre anlaşmalarına uyum düzeyini arttıracak strateji ve öneriler geliştirmektedir. Çalışma içerisinde yer alan öneri ve stratejik hedefler taraf devletlerin kapasitelerini dikkate alarak belirlemiştir.

1.4. Kitabın Yöntemi

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde kavramsal çerçevenin yanı sıra çevre anlaşmalarının genel özellikleri vurgulanmıştır. Taraf devletlerin bu anlaşmalara uyum sağlamasını engelleyen sorunlar ile çevre anlaşmalarının oluşturulmasında ortaya çıkan güçlükler üzerinde durulup bölüm sonlandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; uluslararası çevre anlaşmalarına uyum sorunu değerlendirilmiş ve seçili anlaşmaların uyum rejimleri incelemiştir. Tarafların uluslararası anlaşmalara neden taraf olduğu ve taraf olmasına rağmen ortaya çıkma ihtimali olan olası uyumsuzluk sebeplerinin neler olabileceğini açıklayan teoriler incelenmiş çok taraflı çevre anlaşmalarında yer alan uyum ve uyumsuzluğa ilişkin mekanizmalar ele alınmıştır. Bölümün son kısmında ise yazar, çevre anlaşmalarında uyum düzeyini arttıracak önerilere yer vermiştir.

Kitabın üçüncü bölümü incelendiğinde ise Türkiye'nin çok taraflı çevre anlaşmalarına uyumu değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ilgi alanına göre çeşitli uluslararası çevre anlaşmalarına taraf olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin kurumsal ve uygulama altyapısının taraf olduğu çevre anlaşmalara ne derecede uyum sağlayabileceği incelenmiştir. Bu inceleme idari yapı, çevre mevzuatı ve çevre finansmanı üzerinden yapılmıştır.

Kitabın sonuç kısmında ise çalışma içerisinde elde edilen veriler ışığında taraf devletlerin çevre anlaşmalarına uyumu konusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Kitabın İçeriği

Bu başlık altında kitap içerisinde yer alan anlatılara yer verilecektir.

2.1. Uluslararası Çevre Anlaşmaları Oluşum Süreci ve Özellikleri

Bu bölümde uluslararası çevre anlaşmalarının genel özellikleri vurgulanmıştır. Uluslararası çevre anlaşmalarının sadece hukuki değil ekonomik ve siyasi şartları barındıran bir süreç olduğu belirtilmiştir.

Sınırlı doğal kaynaklar üzerindeki artan talebin çatışma ortamını doğurması ve bazı ülkelerin bu çatışmadan avantaj sağlayacağı endişesi uluslararası çevre hukukunun gelişmesinin en önemli nedenleri arasında gösterilmiştir.

Çalışmada çevre hukukunun gelişimi ise dört evrede anlatılmıştır;

- Yaban hayatı - BM örgütünün kurulması(1945)
Bu dönemdeki çevresel faaliyetler belirli doğal kaynakların kullanımının sınırlandırılmasını içermesi ve tek bir soruna yönelik getirilen çözümlerle parçalı bir kurumsal yapının yaratmış olduğu sorunlar üzerinde durulmuştur.
- BM kurulması – Stockholm Konferansı(1972)
Bu dönemde hukuksal düzenlemeler oluşturularak dağınık yapıyı bütünleştirecek çabalar ortaya konulmaya başlanmıştır. Bölgesel ve küresel çapta hedefler ortaya konulmuştur.
- Stockholm Konferansı – Rio Zirvesi(1992)
Konferansla birlikte çevre sorunlarının sınır aşan özellikleri üzerinde durulmuş olup uluslararası işbirliğine vurgu yapılmıştır.
- Rio Zirvesi – Günümüze
Rio sonrası dönemde ise yeni yasa ve normların oluşturulmasından ziyade bu yasalara uyum sorunlarının çözülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Bu evrelerin detaylı anlatımından sonra uluslararası çevre anlaşmalarını oluşturan genel ilkelerden bahsedilmiştir. Bu ilkeler iyi komşuluk, uluslararası işbirliği, sürdürülebilir kalkınma, ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluk, ihtiyat ilkesi, kirleten öder ilkeleridir. Bu ilkelerin uluslararası çevre anlaşmalarının hemen hepsinde mevcut olduğu belirtilmiştir.

Bölümün ikinci kısmında ise uluslararası çevresel işbirliğinin şu ana kadar oluşturulamadığı belirtilmiş ve nedenleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Farklı toplumsal, siyasi ve kültürel yapıları bulunan ülke yöneticilerinin birbirlerine tam olarak güvenememesi, tarafların aldatılmaktan korkması ve niyetlerinin tam olarak bilinmemesi,
- Güney ülkelerinin sürdürülebilirliğe en büyük darbeyi kuzey ülkelerinin vurduğunu iddia etmesi;
- Ülke sayısının çok fazla olması nedeniyle uluslararası işbirliği yapma ihtimalinin düşük olması;
- Bilimsel veriler ile politik, ekonomik çıkarlar arasında denge sorunu olması;
- Ekonomik alanda çevre için yaratılan maliyet gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun alanı teşkil etmesi.

Birinci bölümün sonuç kısmında uluslararası çevre anlaşmalarının etkinliğini değerlendirmiştir. Anlaşmaların etkinlik kazanması için çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Çevre anlaşmalarının sayısının fazlalığının engellenmesi gerekliliği vurgulanmış olup çevre anlaşmalarının sayısının fazlalığının etkinliğin sağlandığı anlamına gelmediğini savunulmuştur. Kararların tavsiye niteliğinde olmaması, anlaşmaların kararlı hükümlerden oluşması gerekliliği vurgulanmıştır. Etkin bir denetimin oluşturulması, taraf devletlerin kapasite sorununun çözülmesi, anlaşma hükümlerinin açık ve net olması ve anlaşma takip sekreteryasının güçlendirilmesi yazar tarafından üzerinde durulan diğer öneriler arasında yer almıştır.

2.2. Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu

Bu başlık altında etkinlik ve uyum kavramları üzerinde durulmuştur. Uyum aktörün davranışı ile spesifik kural arasındaki özdeşlik ve uygunluk durumu; etkinlik ise anlaşmanın amaçlarını başarma ya da ele aldığı sorunu çözme derecesini gösteren kavram olarak tanımlanmıştır. Bu kavramların uluslararası çevre anlaşmalarındaki önemi vurgulandıktan sonra çok taraflı çevre anlaşmalarında taraf devletlerin uyumunu belirleyen faktörlere değinilmiştir. Bu faktörler;

1. *Problemin Yapısı ve İlgili Faaliyetin Niteliği*

Anlaşmanın ele aldığı sorunun maiyeti ve sorunla ilgili eylemlerin niteliği tarafların anlaşmaya olan uyumunu belirlediği ifade edilmiştir. Genel olarak çevre sorunları ekonomik çıkara temas ettiğinden dolayı sorunun ekonomik faaliyetler üzerinde etkisi uyum düzeyini belirleyen etkenler arasında olduğu vurgulanmıştır.

2. *Anlaşmanın Karakteri*

Anlaşmanın hükümlerinin de ne derece açık ve kararlı olduğu devletlerin uyumunu belirleyen diğer bir etkidir. Anlaşmanın kapsamlı ya da maliyetli değişiklikler getirip getirmediği uyum konusunda kilit bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

3. *Ulusal ve Uluslararası Çevre*

Uluslararası toplumun çevresel konulardaki duyarlılığı, medyanın ilgisi sivil toplum kuruluşlarının ilgisi, hâkim devletlerin durumu gibi etkenler uyum düzeyini belirlemektedir.

4. *Taraf Devletlere Özgü Şartlar*

Çevresel duyarlılığı fazla hukuk kurallarına bağlı ve uyum kültürü gelişmiş demokratik bir yönetim yapısına sahip olan devletlerin uyum düzeyinin yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Bu şartlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde taraf devletlerin anlaşmaya uyum derecesi ortaya çıkmaktadır. Yine aynı bölümde uluslararası anlaşmalara uyumsuzluk nedenlerinden bahseden yazar bu nedenleri anlaşma dilinin belirsiz ve muğlaklığı, tarafların kapasitesinin sınırlılığı ve sosyal ve ekonomik koşullardaki değişim olarak sıralamıştır.

Çalışmada uyum ve uyumsuzluğa ilişkin iki temel mekanizma üzerinde de durulmuştur. Bu mekanizmaların ilki rapordur. Rapor anlaşmanın uygulanması sağlayan en önemli araç olduğu ifade edilmiştir. Taraflar rapor yükümlülükleri sayesinde düzenli aralıklarla ürün ithalat ve ihracat bilgilerinin, emisyon oranlarının ve üretim bilgilerinin sekreteryaya tarafından takip

edilmesine olanak tanımaktadır. Çalışmada rapor yükümlülüğü uyum sorunlarını ortadan kaldıracak bir yöntem olarak ifade edilmiştir.

Yazarın kitabında bahsettiği ikinci işlev ise uyuşmazlık çözümüdür. Uyuşmazlık çözümü; anlaşmanın uygulanma süreçleriyle ilgili olarak tarafların arasında uyuşmazlık çıkması durumunda, söz konusu uyuşmazlığın hangi yollarla çözüleceğini ifade eden kavram olarak tanımlanmıştır.

Uyumsuzluğu engellemeye yönelik yaklaşımlardan da ilgili bölümde bahsedilmiştir. Bu yaklaşımlar izleme ve yaptırıma dayalı zorlayıcı yaklaşım ve işbirliği ve kapasite inşasına dayanan yaklaşımdır. Yaptırıma dayalı zorlayıcı yaklaşım sorumluluklarını yerine getirmeyen ülkelere yönelik getirilecek para cezası veya ilgili faaliyetleri durdurma cezalarını içermektedir. Bu yaklaşım içerisinde ülkeler sorumluluklarını kasten sağlamadıkları ve anlaşmalara uymadıklarından dolayı cezalandırılması gerekliliği vurgulanmıştır.

İşbirliği ve kapasite inşasına dayanan yaklaşım ise anlaşmalara uyulmamasının temel nedenini kapasite eksikliğine dayandırmaktadır. Kapasite eksikliğinden dolayı ülkelere yaptırım uygulanması sözleşmeye katılımı azaltacağından sorunların çözümünde uluslararası işbirliği ve kapasite inşasına yer verilmesinin uygunluğu vurgulanmıştır. Yazar bu iki unsurun yerine göre birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

2.3. Türkiye'nin Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyumu

Bu bölümde çevre yönetiminin etkinliği baz alınarak Türkiye'nin anlaşmalarının uygulaması konusundaki kapasitesinin olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme dört ana başlık üzerinden şekillenmiştir.

Bu dört başlık altında Türkiye'nin çevre anlaşmalarına uyumunun tam olarak sağlanamadığı, Türkiye'deki çevre yönetimine ilişkin örgütlenmenin düzenli olmayan dağınık bir yapı arz ettiği, çevre konusuna ayrılan finansmanın oldukça düşük olduğu düşük olan finansmanında verimli bir şekilde kullanılmadığı ve çevresel bilgiye ilişkin altyapının oldukça zayıf olduğu ifade edilmiştir. Yukarıda sayılan bu durumlar göz önüne alındığında Türkiye'nin uluslararası çevre anlaşmalarına uyum konusunda başarılı olamadığı sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Kitabın genel olarak 1972 Stockholm konferansından günümüze kadarki süreçte çevreye ilişkin düzenlemeleri merkeze alınarak oluşturulduğu görülmektedir. Uluslararası çevre hukuku alanında yaşanan gelişmelere karşılık uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan nedenlerden ötürü anlaşmaların oluşturulması ve uygulanması konularında sıkıntılar yaşandığı çalışma kapsamında elde edilen sonuçların başında gelmektedir.

Yine nüfusu son yıllarda önemli oranda artan ve çevresel felaketlerle karşı karşıya kalan Türkiye'nin uyum sorunlarına değinmesi ve bu sorunların çözümüne yönelik stratejiler üzerinde durması çalışmanın bir diğer özgün yönünü oluşturmaktadır.

Yazar kitapta uyum sorununun giderilmesi için gerekli tavsiyeler kısmında süregelen teorileri anlatıp bu yollarla çözüm aramaya çalıştığı da görülmektedir. Bu teorilerin günümüze kadar uluslararası çevre anlaşmalarına uyum sorununu çözemediği aşikârdır. Bu bölümde

yazarın uyum sorunu konusunda kendi görüşlerini ön plana çıkartması araştırmanın özgünlük düzeyini daha yukarı taşıyabilirdi.

Kitap yukarıda da bahsedildiği gibi uluslararası çevre anlaşmalarının uyum sorunu üzerinde durmaktadır. Uyum sorununu tamamen olumsuz anlamda değerlendiren eser güncel anlamda liberal görüşlerin ağır bastığı anlaşmalara üye devletlerin işbirliğine daha fazla önem vermesini göz ardı etmiştir. Son zamanlarda çevresel bozulmaya bağlı olarak işbirliğini ön plana çıkaran üye ülkelerin uyum konusunu çözmeye yönelik girişimleri bulunmaktadır.

Son olarak kitap kaynakçasıyla oldukça zengin bir yayın niteliği taşımaktadır. İngilizce ve Türkçe literatür çok iyi taranmış olup bu alanda uzman olan kişilerin eserleri titizlikle incelenmiştir. Çalışmanın dili oldukça sade ve anlaşılırdır.

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
DERGİSİ-BÜTOBİD
YAYIN VE YAZIM İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Bayburt Üniversitesi İnsan ve toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, Mart ve Eylül olmak üzere yılda iki kez yayımlanan bilimsel ve hakemli bir fakülte yayınıdır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak amacıyla gönderilmemiş olmalıdır. Türkçe makalelerde İngilizce öz ve genişletilmiş İngilizce özet, İngilizce makalelerde ise Türkçe öz ve genişletilmiş Türkçe özet yer almalıdır. Dergiye gönderilen yazılar öncelikle editör tarafından ön incelemeye alınır sonrasında editörler grubunun ve yayın kurulunun görüşleri alınarak, ilgili yazının konusunda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin de olumlu görüş vermesi ve yayın kurulunun olumlu görüş belirtmesi durumunda makale, editör ve yayın kurulunun belirlediği sayıda yayımlanır. Hakemlerin olumsuz görüş belirtmesi durumunda makale, reddedilir. Dergimize gönderilen yazılar için editör ve hakem raporlarında belirtilen düzeltmeler yapılması için makale sorumlu yazarına gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra eğer hakem makaleyi tekrar görmek istiyorsa hakeme makale terkar gönderilir. Hakemin düzeltmeler yeterli bulması durumunda editör makalenin yayımlanması konusunda karar verir. Şayet hakem düzeltme istemiş ancak düzeltmelerden sonra makalenin tekrar görmek istemediğini belirtmişse, ilgili düzeltmeler editör tarafından kontrol edilir ve bir karar varılır. Yayımlanan makalelerinin bütün yayın hakları Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD)'e aittir. Burada belirtilmeyen hususlarda karar verme yetkisi Editör ve Yayın Kurulu'na aittir. Yayın ve yazım ilkelerine uymayan yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilir.

Yazım İlkeleri

Yazım ilkelerinde Apa ve Klasik sistem, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD) tarafından kabul edilmektedir.

Makale anlatımında aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Makale yazımında, okuyucunun, çalışmanın her aşamasını anlama ve değerlendirmesine imkân tanıyacak bir anlatım ve plana uyulmalıdır. Anlatım olabildiğince sade, anlaşılabilir, öz ve kısa olmalıdır. Gereksiz tekrarlardan, desteklenmemiş ifadelerden ve konu ile doğrudan ilişkisi olmayan açıklamalardan kaçınılmalıdır.

Yazımda çok genel ifadeler kullanılmamalıdır. Yargı veya kesinlik içeren ifadeler mutlaka verilere/ referanslara dayandırılmalıdır. Ele alınan konu veya problemin mevcut literatürdeki yeri, amaçları açıklama ve destekleme bağlamında sunulmalıdır. Problem ile seçilen araştırma yöntemi arasında bağ kurulmalıdır. Probleme, araştırmacı/araştırmacıların hangi kuramsal/kavramsal açıdan yaklaştıkları gerekçeleri ile birlikte belirtilmelidir. Kullanılan araştırma yönteminin seçilme gerekçesi açıklanmalıdır. Bütün veri toplama araçlarının geçerliliği ve güvenilirliği belirtilmelidir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bir bütünlük içinde sunulmalıdır. Sadece elde edilen verilere dayanan sonuçlar sunulmalıdır. Sonuçların yorumları, varsa literatürdeki diğer kaynaklarla değerlendirilmelidir.

Makale biçimlendirilirken aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın ilk sayfasında yazar(lar)ın ad ve soyadları ile sayfanın alt bilgi bölümünde kurum bilgileri ve e-posta adresleri yer almalıdır. Makale için gerekli ayarlar şu şekildedir:

Sayfa düzeni: Özel sayfa boyutları, Genişlik:21, Yükseklik, 29.7 cm Kenar boşlukları: Üst veAlt: 5 cm, Sol ve Sağ: 4 cm Satır aralığı: Tam Değer: 1nk, Yazı fontu: Times New Roman

Başlıklar: Makalenin ana başlığı 12 punto, kalın, ortalanmış, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve en fazla 14 kelime olmalıdır. Birinci düzey başlıklar numaralandırılmış, 11 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve ortalanmış olmalıdır. İkinci düzey başlıklar numaralandırılmış 10 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve sola yaslı olarak yazılmalıdır.

Yazar adları: 10 punto, ortalanmış, yazar adı ve soyadının sadece ilk harfleri büyük harf olmak üzere verilmelidir. Yazar adresleri alt bilgi olarak 10 punto verilmeli sadece şu bilgileri içermelidir: Üniversite, fakülte, bölüm, il, ülke, mail (Üniversite dışında bir kurumsa üniversite, fakülte ve bölüm adı yerine kurum adının yazılması yeterlidir).

Özetler: 10 punto ve italik, iki yana yaslı şekilde yazılmalıdır. Özet 100-150 kelime aralığında yazılmalıdır. Makaleler Türkçe ve İngilizce özet içermelidir. Makalenin dili Türkçe ise “Özet”, İngilizce ise “Abstract” başa gelmelidir. Paragraf başı yapıp [$\frac{1}{2}$ girinti] 3-5 kelime arasında anahtar kelime yazılmalıdır. Türkçe başlık özet bölümünün üzerinde, İngilizce başlık ise Abstract bölümünün üzerinde yer almalıdır.

Makale metni: 11 punto olarak yazılmalı ve dosyalar Microsoft Word 2010 veya üzeri bir sürümde hazırlanmalı ve dosya biçimi .docx uzantılı olmalıdır. İlk paragrafta

girinti bırakmadan metnizi yazınız. İkinci ve diğer paragraflarda ise ½ girinti bırakınız.

Tablo isminde geçen kelimelerin ilk harfleri büyük sola yaslı ve italik olmalıdır. Tabloda dik çizgi kullanılmamalıdır. Tablo ismi tablo numarasının altında yer almalıdır. Tablo içeriğindeki yazılar 8 puntoya kadar düşürülebilir. Tabloyu açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Şeklin başlığı ortalanmış olarak (sadece ilk harf büyük olmalı) verilmelidir. Şekil numarası (italik) ve ismi şeklin altında verilmelidir. Şekli açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Makaleler, ekler dahil 35 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Birden fazla yazarlı kaynaklarda son yazarın soyadından önce ‘&’ yazılmalıdır.

Makale içinde kullanılan kaynaklar “Yazar Soyadına Göre” dizini hazırlanarak, sayfanın sol kenar boşluğu hizasından başlayarak 9 punto, tek satır aralığı yazılır. İlk satırdan sonraki satırlarda ½ girinti bırakılır.

Metin içerisinde yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, büyük harflerle URL-sıra numarası (.), yıl şeklinde yazılmalıdır. Örneğin: (URL 3, 2009), (URL 1 ve 2, 2005)

Kaynak göstermede bazı örnek kaynaklar aşağıda sunulmuştur;

Kaleli-Yılmaz, G. & Güven, B. (2014). Tasarlanan hizmet-içi eğitim kursunun teknoloji donanımlı ortamlarda öğretmene biçilen roller üzerindeki etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 144-169.

Tozlu, N. (2014). *Eğitimden felsefeye-1: Eğitim felsefesi, eğitim üzerine düşünceler ve insandan devlete eğitim*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Kaynaklar Klasik Sistem (Dipnot) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi *Dergisi*'ne gönderilen makaleler dipnot kullanılarak yazılmış olmalıdır. Dipnotlarda geçen kaynaklar, açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte yazının sonunda Kaynakça kısmında verilir. Dipnot cümle bitiminde noktadan sonra verilmelidir.

Kaynak ilk kez geçtiğinde, künyesi dipnotta aşağıdaki şekilde verilir. Kitap başlığı *italic* olarak yazılır.

Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynaklar girmişse, yazarın soyadından sonra “*age (adı geçen eser)*, *agm (adı geçen makale)*, *agt (adı geçen tez)*, *agb (adı geçen belge)*” gibi kısaltmalar kullanılır.